

SCIENCE AND
EDUCATION
A NEW
DIMENSION
HUMANITIES
AND
SOCIAL SCIENCES

p-ISSN 2308-5258

e-ISSN 2308-1996

II(4), Issue 23, 2014

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

Humanities and Social Sciences

www.seanewdim.com

Editorial board
Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:
Jenő Barkáts, Dr. habil. **Nina Tarasenkova, Dr. habil.**

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Vice-Rector, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Anatolij Morozov, Doctor of Science in History, Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Valentina Orlova, CSc in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe
BUDAPEST, 2014

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and coauthors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

The journal is listed and indexed in:

INNO SPACE SCIENTIFIC JOURNAL IMPACT FACTOR: 2.642

DIRECTORY OF RESEARCH JOURNAL INDEXING

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

GOOGLE SCHOLAR

Contents

HISTORY	7
<i>Елесіна К.О.</i> Становище різнорангової інтелігенції в українських маєтностях графів Бобринських: соціальний вимір.....	7
<i>Іванова В.О.</i> Науково-публіцистична спадщина М.І. Драгомирова: полемічний аспект	11
<i>Івченко О.О.</i> Суспільно-політичні та соціально-економічні аспекти аналізу соціальних і економічних змін українського села 1953-1959 рр. в науковій літературі доби "відлиги" (1953-1964 рр.).....	15
<i>Калініченко В.В.</i> До питання про альтернативу колгоспам в українському селі в 1920-х рр.	20
<i>Марцінішин Ю.Д.</i> Поняття «праця» в космогенно-енергетичній концепції С.А. Подолинського	23
<i>Поляков О.В.</i> Мінеральне удобрення ґрунтів як провідний напрямок реалізації політики "великої хімії" в сільському господарстві України 1950–1980-х рр.	27
<i>Понедєльник Л.О.</i> Архітектура міжвоєнної Волині (1921 – 1939 рр.) (на прикладі центру волинського воєводства – міста Луцька)	31
<i>Савицька І.С.</i> Сфера охорони здоров'я громадян України у 1964–1985 рр.....	36
PHILOSOPHY	42
<i>Остапець І.Ю.</i> Проблема свободи у новоєвропейській філософії	42
POLITOLOGY	46
<i>Yarovoy T.S.</i> The basic form of government and parliamentarism: legal aspects of interaction.....	46
<i>Асланов С.А.</i> Етнополітична стабільність: етнічні аспекти феномена	51
<i>Бунік В.П.</i> Детермінантні основи дослідження конфліктів у сучасному глобалізованому світі: методологічний аспект	55
<i>Буричко З.О.</i> Ліберальна концепція Б. Константа: людина – держава, відносини, детерміновані свободою	60
<i>Демчишак Р.Б.</i> Політико-правова сутність, повноваження та розподіл державної влади у політологічній спадщині Володимира Старосольського	66
<i>Кірієнко О.Д.</i> Феномен політичного відчуження індивіда в контексті глобалізаційних трансформацій	70
<i>Майор О.А.</i> Перетворення у системі федеративного устрою ФРН.....	76
<i>Погорєлова А.І.</i> Український парламентаризм в контексті сучасних політичних трансформацій.....	80
<i>Пономаренко Л.В.</i> Засоби безпосередньої демократії у формуванні інноваційної культури суспільства.....	84
<i>Сорокопуд М.Є.</i> Політична ідентичність як детермінанта електоральної поведінки в Україні	90
<i>Шелемба М.М.</i> Еволюція поглядів та теоретична сутність поняття «електоральний простір».....	94
SOCIAL COMUNICATIONS	98
<i>Mantula B., Procenko A.</i> Brand as a means of self-actualization.....	98
<i>Гурч Л.А.</i> Вербалізація суб'єктивізму в колумністиці Юрія Макарова	101

SOCIOLOGY	105
<i>Прасюк О.В.</i> Переорієнтація виборчого законодавства України на громадянина-виборця.....	105
ECONOMICS.....	109
<i>Yashcheritsyna N.I.</i> Local service market as an object of structural changes	109
<i>Лысенко Е.А.</i> Возможности оптимизации бизнес-процессов на промышленных предприятиях	112

HISTORY

Елесіна К.О.

Становище різнорангової інтелігенції в українських маєтностях графів Бобринських: соціальний вимір

*Елесіна Катерина Олександрівна, аспірантка кафедри АНІСІД
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна*

Анотація. Розглянуто характерні особливості соціального становища різнорангової інтелігенції, чие трудове та повсякденне життя відбувалося в українських маєтностях графів Бобринських у другій половині XIX – на початку XX ст. Висвітлені основні підходи, за якими визначався розмір заробітної платні маєткових службовців, проаналізована їх доцільність. Звернуло увагу на особливості соціального страхування представників інтелігентних професій.

Ключові слова: інтелігенція, графи Бобринські, соціальне становище, заробітна платня, соціальна підтримка

Вступ. У середині XIX – на початку XX ст. аристократична родина Бобринських володіла на українських землях трьома маєтками: Смілянським, Грушівським і Капітанівським, які розміщувалися на теренах Середнього Подніпров'я. Аналіз різних аспектів соціальних взаємовідносин Бобринських, як заможних поміщиків, з місцевою інтелігенцією, трудове та повсякденне життя якої відбувалося на територіях, що належали графській родині, добре дає змогу зрозуміти основоположні механізми функціонування соціально-побутової сфери графських маєтностей, досягнути її особливості, а також дати їй нову сучасну оцінку.

Огляд публікацій. Проблема соціальних стосунків графів Бобринських із маєтковою інтелігенцією у сучасній науковій літературі до сьогоднішнього дня перебуває у ранзі мало дослідженої. Підтвердженням справедливості даної тези може слугувати той факт, що при розгляді історичних аспектів функціонування соціальної сфери середньонадніпрянських маєтностей Бобринських різні вчені значно активніше вдаються до аналізу взаємовідносин поміщиків із місцевим селянством [2; 4] чи робітниками промислових підприємств [3; 7], натомість контакти графської родини з інтелігентним прошарком продовжують потребувати підвищеної уваги наукової громадськості. виправити дану ситуацію у своїх публікаціях зробила спробу сучасна українська дослідниця Н.Р. Темірова [9; 10], яка звернулася до вивчення окремих сторін соціального забезпечення інтелігенції, що була задіяна в аграрному секторі українських володінь Бобринських. Крім цього, для розуміння принципів, на яких базувалися контакти поміщиків і місцевої інтелігенції, цікавою та корисною є праця російської дослідниці Л.І. Семеннікової [6].

Мета – крізь призму соціальних взаємовідносин Бобринських зі службовцями середньонадніпрянських маєтностей показати загальне становище різнорангової інтелігенції в українських володіннях графської родини.

Матеріали і методи. Джерельна база дослідження представлена архівними матеріалами, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві і Державного архіву Черкаської області, а також друкованими статистико-описовими матеріалами виданнями кінця XIX – початку XX ст. Методологічну основу дослідження склали

логічно-аналітичний, індуктивний, проблемно-хронологічний методи та метод дослідження випадку.

Результати. Найбільш масовий прошарок службовців у володіннях графів Бобринських становила різнорангова маєткова та заводська адміністрація. Найвищою посадовою особою вважався головноуправляючий маєтками. Він користувався найвищими посадовими перевагами і отримував найбільшу серед усіх маєткових службовців заробітну платню. Так, на початку 1870-х рр. розмір жалування головноуправляючого Б.А. Міхельсона становив 1 тис. руб. на місяць [15, арк. 1].

Особливо елітарною категорією, в першу чергу завдяки високому рівню оплати праці, вважалися представники вищої заводської адміністрації. Однак, розмір регулярної грошової винагороди для цих службовців рідко був константною, визначеною наперед величиною, а найчастіше вираховувався у різний спосіб і залежав від умов укладеного договору. Так, річне жалування директорів Смілянського рафінадного заводу, починаючи з 1860 р., становило певний відсоток з загального прибутку підприємства [5, с. 211]. За такою ж схемою оплачувалася робота директорів Грушівського цукрового заводу. В укладеному в грудні 1865 р. з інженер-технологом С.Т. Дорожкіним договорі щодо роботи його директором Грушівської цукроварні, значилося, що він отримуватиме 7,5 % з чистого прибутку підприємства. Однак, у випадку зупинки роботи заводу директору призначалося жалування у розмірі 1,8 тис. руб. на рік [12, арк. 1]. У такому підході до оплати праці керівників цукрових підприємств, від яких значною мірою залежав виробничий успіх, містилося раціональне стимулююче зерно.

По-своєму доцільною була система оплати праці й помічників директорів заводів. Приміром, у договорі з М. Новіковим про 5-річний термін його роботи на означеній посаді в одній з маєткових цукроварень значилося, що за перший рік роботи він отримає 1,6 тис. руб., при цьому кожного року розмір жалування збільшуватиметься на 100 руб., досягнувши таким чином на 5-й рік роботи суми 2 тис. руб. [12, арк. 13].

Один з вищих службових щаблів серед старшої заводської адміністрації займали механіки. Щорічний розмір їхньої заробітної платні складав в середньому 1,5 тис. руб. [5, с. 212]. А от оплата праці їхніх поміч-

ників відбувалася в основному за тією ж схемою, що й помічників директорів заводів. Так, помічник механіка одного з маєткових заводів Ф. Ритц у перший рік своєї роботи на посаді отримував 600 руб., на другий – 650 руб., на третій – 700 руб., на четвертий – 800 руб. [12, арк. 27].

Варто відмітити, що серед службовців вищого рівня значилися й ті, хто не мав безпосереднього відношення до виробничого процесу, а виконував суто інтелектуальні функції. До таких, зокрема, відносилися конторники та головні касири заводів (у Смілянському рафінадному заводі вони отримували відповідно по 1,4 тис. та 1,2 тис. руб. на рік) [5, с. 212].

Заводська адміністрація нижчого рівня була представлена службовцями заводських контор (річний розмір жалування – 330-600 руб.), магазинерами, які працювали при складах цукру та рафінаду (жалування – 600 руб.), хіміками-лаборантами (жалування – близько 400 руб.), зважувальниками цукру (жалування – 230 руб.) та його приймальниками (жалування – 600 руб.), табельниками (жалування – 270 руб.), старшими (жалування – 360-520 руб.) та молодшими (жалування – 180-290 руб.) наглядачами за виконанням робіт в структурних одиницях заводів [5, с. 213].

Як бачимо, при оплаті праці службовців, які працювали на підприємствах графів Бобринських, до уваги брався передусім ступінь інтелектуальної місткості тієї чи іншої роботи при відповідному врахуванні освітнього рівня конкретної посадової особи.

Для адміністрування структур та процесів аграрного сектору в кожній з маєткових економій був сформований свій службовий колектив. Його очолювали економими, які, крім заробітної платні (1,5–4 тис. руб. на рік), отримували й певні відсотки від чистого прибутку. Найвище ж річне жалування серед службовців аграрного сектору було в ревізора економії і становило 5 тис. руб. [10, с. 143].

Нагляд за безпосереднім проведенням сільськогосподарських робіт здійснювали як економими, так і спеціальні наглядачі. Останні обиралися з найбільш здібних працівників-аграріїв, стаж роботи яких був не менше, ніж 5 років. Вони отримували більшу, ніж рядові сільськогосподарські робітники, платню, а також премії, загальний розмір яких становив 1,5–2 тис. руб. на рік [9, с. 37].

Достатньо показовою для розуміння соціальних основ, на яких трималися зв'язки між Бобринськими та місцевою інтелігенцією, є оплата праці представників найбільш класичних інтелігентних професій – медиків та освітян.

Розмір жалування медичного персоналу, який працював у маєткових закладах охорони здоров'я, залежав як від їхнього професійного рівня та обсягу виконуваних робіт, так і від потужності тих лікувальних установ, де вони працювали. За даними на 1861 р. найбільш високооплачуваною була посада лікаря Софіївської лікарні – на рік він отримував заробітну платню в розмірі 1,2 тис. руб. і додатково 600 руб. на провізію, фураж і опалення власної оселі. У цей же час лікар Капітанівської лікарні отримував 800 руб., а лікар Грушівської – 500 руб. Логічно меншим був розмір річного жалування середнього медичного персоналу: старшому фельдшеру Софіївської лікарні

виплачувалося по 280 руб., а всім рядовим фельдшерам маєткових лікарень – по 120 руб. 2 аптекарі Софіївській лікарні отримували по 180 руб. на рік [11, арк. 1-3].

Доволі розповсюдженим явищем, особливо в період воєнних кампаній, було надання медичному персоналу додаткової заробітної платні чи матеріальної допомоги. Так, з особистих коштів А.О. Бобринського у вересні 1917 р. було видане додаткове жалування у розмірі 50 руб. лікарю Дорошкевичу [16, арк. 32зв.]; у січні та лютому 1917 р. графом було виділено по 150 руб. лікарям М.В. Катеринич та А.Я. Якубовському на придбання теплого одягу для сестер милосердя [16, арк. 4 зв., 9 зв.].

Досить пристойною оплатою праці забезпечувалися педагогічні кадри, які працювали у патронуваних графами Бобринськими освітніх установах. Так, в 1895–1896 н.р. завідувач Смілянського двокласного училища, який водночас викладав Закон Божий і арифметику, отримував 744 руб. на рік, вчителі російської мови і слов'янського читання, геометрії і креслення – 270 руб., вчитель історії та географії – 504 руб., вчитель чистописання – 240 руб., вчитель бухгалтерії, товарознавства та комерційної арифметики – 720 руб., вчителька рукоділля – 120 руб. [5, с. 240].

Позитивним виявом дієвої соціальної підтримки службовців, які працювали в маєтках графів Бобринських, стала організація у березні 1895 р. ощадно-позичкової каси. Основна мета її діяльності полягала в створенні можливостей для заощадження певної частини заробітку службовців, а також надання матеріальної допомоги тим, хто її потребував. Брати участь у формуванні каси, й відповідно користуватися її перевагами, мали право ті службовці, річний розмір жалування яких становив не більше 3 тис. руб. Фонд каси формувався з щомісячних 5% відрахувань із заробітної платні учасників каси і суми такого ж розміру, яка асигнувалися графами Бобринськими. Крім цього, щороку Бобринські вносили до каси 3 % від загальної суми річного жалування службовців – учасників каси. Ці кошти становили суто страховий фонд і витрачалися на видачу матеріальної допомоги за поважних причин (витрати на виховання дітей, важка хвороба чи смерть когось в родині тощо). На початку березня 1913 р. каса нараховувала 358 членів; її фінансовий актив становив 312,9 тис. руб., з яких 148,5 тис. були вкладені службовцями, а 164,4 тис. – нараховані Бобринськими [8, с. 189].

Окрім пристойного фінансового забезпечення службовці маєтків графів Бобринських забезпечувалися гідними житловими умовами. Так, службовці вищого рангу користувалися 5-7-кімнатними квартирами, а нижчого – 3-4-кімнатними. Більшість з них освітлювалися електроенергією. Поряд з квартирами, як правило, розміщувалися й всі необхідні господарські приміщення, як-то кухня, комора, погріб, сарай, а також невеликий город з садом. У маєтках працював окремий робітник, який спеціально підвозив воду до всіх квартир. Для поїздок службовці мали право користуватися заводськими та маєтковими кіннями [8, с. 99].

Про здоровий соціальний клімат, який панував у середовищі службовців володінь графів Бобринських,

може свідчити той факт, що трудовий стаж інтелігентних працівників, передусім заводських, відзначалася значною тривалістю. Середній строк служби становив 30 років, при цьому існував цілий ряд службовців, які пропрацювали понад 50 років [8, 99]. Доброю традицією, яка свідчить про те, що Бобринські високо цінували таку трудову стабільність, було видавання грошових нагород на честь ювілеїв трудової діяльності. Зокрема, по досягненні 30-річного терміну роботи з ошадно-позичкової каси заводським службовцям виплачувалося 3-річне жалування [8, с. 188]. У 1917 р. фельдшеру Оленинської амбулаторії Остапенку в ознаменування 25-річного ювілею служби було видано 300 руб. [16, арк. 41зв.].

Графи Бобринські надавали також службовцям власних маєтків одноразові грошові подарунки преміального характеру. Зокрема, в 1889 р., такі отримали пристав м. Сміли (750 руб.), два його помічники (по 180 руб.), почмейстер (250 руб.), нотаріус Павлушенко (300 руб.), мировий посередник (200 руб.), два урядники (по 120 руб.), начальник станції “Бобринська” (600 руб.), два його помічники (по 180 руб.), рознощики телеграм (подарунки на загальну суму 120 руб.) [13, арк. 3].

Добрим прикладом толерантного ставлення Бобринських до інтересів інтелігентних працівників можна вважати розпорядження Г.О. Бобринського відпустити службовців на Всеросійську виставку, яка проходила у 1913 р. і де родина мала власний павільйон.

Бажаючим відвідати виставку протягом липня – вересня надавалася 3-денна оплачувана відпустка; для них у Києві була знята 3-кімнатна квартира, в якій одна кімната з 2 ліжками призначалася для ночівлі старших службовців і дві кімнати по 6 ліжок – для молодших службовців [14, арк. 144].

Примітним є те, що в особистих контактах з інтелігенцією графи Бобринські все більше зближувалися з нею в манерах, поступово втрачаючи виражені “панські” риси [6, с. 19]. Показовим, зокрема, є підкреслено інтелігентний тон записки, поданої в 1911 р. директору Смілянського чотирикласного училища, власниками якого були самі графи Бобринські: “Графиня Софья Андреевна Бобринская (младшая) очень просит, если возможно, принять Федора Дробота (сына Ивана Дробота, служащего в доме уже 26 лет) – в рафинадное училище в первую группу” [1, арк. 5 – 5 зв.].

Висновки. У другій половині XIX – на початку XX ст. в українських володіннях графів Бобринських панував в цілому здоровий соціальний клімат, у рамках якого відбувалося трудове та повсякденне життя різнорангової маєткової інтелігенції. Стабільна соціальна підтримка, гнучка та економічно доцільна система оплати праці, гідні житлові умови, надійне соціальне страхування сприяли формуванню та утвердженню традицій довготривалої багаторічної служби в графських маєтностях, здорових соціальних взаємостосунків представників інтелігенції з поміщиками.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Державний архів Черкаської області, ф.99, оп.1, спр.2. *Derzhavnyy arkhiv Cherkaskoyi oblasti [State archives of Cherkasy region], f. 99, op. 1, spr. 2.*
2. Десятников І.В. Наймана праця у сільському господарстві України в кінці XIX – на початку XX століття / І. В. Десятников. – Черкаси: Видавць Чабаненко Ю.А., 2010. – 202 с. *Desyatnikov I.V. Naymana pratsya u silskomu hospodarstvi Ukrainy v kintsi XIX – na pochatku XX stolittya [Engaged labor in Ukrainian agriculture at the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries] / Desyatnikov I.V. – Cherkasy : Vydavets Chabanenko U.A., 2010. – 202 s.*
3. Історія міст і сіл Української РСР. Черкаська область / За ред. О.Л. Стешенко. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук УРСР, 1972. – 788 с. *Istoriya mist i sil Ukrayinskoyi RSR. Cherkaska oblast [History of the towns and villages of Ukrainian SSR. Cherkasy region] / Za red. O.L. Steshenko. – K.: Holovna redaktsiya Ukrayinskoyi radyanskoyi entsyklopediyi Akademiyi nauk URSR, 1972. – 788 s.*
4. Пашук В. Заробітчани Правобережної України (друга половина XIX ст.) / В. Пашук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 188 с. *Pashuk V. Zarobitchany Pravoberezhnoyi Ukrainy (druga polovyna XIX st.) [Earning workers of the Right-bank Ukraine (the second part of the 19th century)] / V. Pashuk. – Lviv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrainy, 2001. – 188 s.*
5. Производство сахара на заводах Графов Бобринских Киевской губернии. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1896. – 325 с. *Proizvodstvo sahara na zavodah Grafov Bobrinskih Kiyevskoy gubernii [Sugar production at the counts' Bobrinskys factories in Kiev province]. – K.: Tip. S.V. Kulzhenko, 1896. – 325 s.*
6. Российская повседневность: вторая половина XIX – начало XXI века / Под ред. Л.И. Семенниковой. – М.: Университет, 2009. – 244 с. *Rossiyskaya povsednevnyy: vtoraya polovina XIX – nachalo XXI veka [Russian daily routine: the second part of the 19th – the beginning of the 21st centuries]. – Pod red. L.I. Semennikovoy. – M.: Universitet, 2009. – 244 s.*
7. Скоробогатов В.П. Сміла. Історико-краєзнавчий нарис / В.П. Скоробогатов. – Дніпропетровськ: Промінь, 1976. – 80 с. *Skorobogatov V.P. Smila. Istoryko-kraeyznachnyy narys [Smila. Historically-local essay] / V.P. Skorobogatov. – Dnipropetrovsk: Promin, 1976. – 80 s.*
8. Смела. Краткое статистико-экономическое описание имений и заводов Графов Льва Алексеевича, Алексея, Андрея и Георгия Александровичей Бобринских в Киевской губернии, для Всероссийской Выставки 1913 года в Киеве / Сост. В. Головня. – К.: Типография Р.К. Лубковского, 1913. – 198 с. *Smela. Kratkoe statistiko-ekonomicheskoe opisaniye imeniy i zavodov Grafov L'va Alekseyevicha, Alekseya, Andrey a i Georgiya Aleksandrovich ey Bobrinskih v Kiyevskoy gubernii, dlya Vserossiyskoy Vystavki 1913 goda v Kieve [Smela. Short statistical and economic description of the estates and factories belonged to Counts Lev A., Alexis, Andrew and George A. Bobrinskiys in Kiev province for the All-Russian Exhibition in Kiev in 1913] / Sost. V. Golovnya. – K.: Tipografiya R.K. Lubkovskogo, 1913. – 198 s.*
9. Темірова Н.Р. Поміщики Бобринські / Н.Р. Темірова // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 5. – С. 34-40. *Temirova N.R. Pomishchyky Bobrinski [Landowners Bobrinskiys] / N.R. Temirova // Ukrayinskiy selyanyn. – Cherkasy, 2002. – Vyp. 5. – S. 34-40.*
10. Темірова Н. Поміщики України в 1861 – 1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н. Темірова. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 319 с. *Temirova N. Pomishchyky Ukrainy v 1861 – 1917 rr.: sotsialno-ekonomichna evolyutsiya [Ukrainian landowners in 1861 – 1917 rr.: socio-economic evolution] / N. Temirova. – Donetsk: DonNU, 2003. – 319 s.*

1917 years: the socio-economic evolution] / N. Temirova. – Donetsk: DonNU, 2003. – 319 s.

11. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України), ф. 619, оп. 1, спр. 68.

Tsentralny derzhavny istorychny arkhiv Ukrainy u m. Kyevi (TsDIAK of Ukraine) [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv (TsDIAK of Ukraine)], f. 619, op. 1, spr. 68.

12. ЦДІАК України, ф. 619, оп. 1, спр. 99.

TsDIAK of Ukraine, f. 619, op. 1, spr. 99.

13. ЦДІАК України, ф. 619, оп. 1, спр. 609.

TsDIAK of Ukraine, f. 619, op. 1, spr. 609.

14. ЦДІАК України, ф. 619, оп. 1, спр. 1136.

TsDIAK of Ukraine, f. 619, op. 1, spr. 1136.

15. ЦДІАК України, ф. 619, оп. 1, спр. 1531

TsDIAK of Ukraine, f. 619, op. 1, spr. 1531.

16. ЦДІАК України, ф. 619, оп. 1, спр. 2118.

TsDIAK of Ukraine, f. 619, op. 1, spr. 2118.

Yelesina K.O.

Position of different-rank intelligentsia in the counts Bobrynskiys' Ukrainian estates: social dimension

Abstract. The author has considered the characteristics of the social position of different-rank intelligentsia, which labor and daily life took place in the counts Bobrynskiys' Ukrainian estates at the second part of the 19th – the beginning of the 20th centuries. The main approaches, which determined the size of employees' wages, are highlighted, and their expediency are analyzed too. Special attention is paid to peculiarities of social insurance of intelligentsia.

Keywords: *intelligentsia, counts Bobrynskiys, social position, wage, social support.*

Елесина Е.А.

Положение разноранговой интеллигенции в украинских имениях графов Бобринских: социальное измерение

Аннотация. Рассмотрены характерные особенности социального положения разноранговой интеллигенции, чья трудовая и повседневная жизнь протекала в украинских имениях графов Бобринских во второй половине XIX – в начале XX вв. Высветлены основные подходы, согласно которым определялся размер заработной платы служащих, проанализирована их целесообразность. Обращено внимание на особенности социального страхования представителей интеллигентных профессий.

Ключевые слова: *интеллигенция, графы Бобринские, социальное положение, заработная плата, социальная поддержка*

Іванова В.О.

Науково-публіцистична спадщина М.І. Драгомирова: полемічний аспект

Іванова Віра Олексіївна, здобувач

Харківський національний університет ім. Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна

Анотація. Розглянуто тематику та перебіг найбільш гучних літературних дискусій за участі видатного військового і громадсько-політичного діяча Російської імперії М.І. Драгомирова (1830-1905). З'ясовано, що у своїй основі його оціночні судження були обумовлені принципом першорядності морального чинника, який формує стратегії поведінки людини і особливо яскраво проявляє себе у воєнний час.

Ключові слова: полемічні твори, М.І. Драгомиров, Л.М. Толстой, Святе Письмо, єврейське питання

До плеяди яскравих представників військової та громадсько-політичної еліти Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. належить українець, уродженець м. Конотоп (нині Сумської області) Михайло Іванович Драгомиров (1830-1905) – військовий педагог і воєначальник, мислитель і публіцист, ініціатор і борець за відродження суворовської військової школи.

Активно відкликаючись на нагальні питання свого сьогодення, М.І. Драгомиров залишив багату полемічну спадщину. Наразі це високою мірою інформативне, але малодосліджене джерело вивчення процесів формування громадської думки щодо проблем, актуальних для російського суспільства (в тому числі армійського середовища) кінця XIX – початку XX ст. До аналізу окремих полемічних творів та висловлених у них поглядів М.І. Драгомирова у різний час звертались П.О. Гейсман [2], В.О. Лопатін [12], С.О. Лукомський [13], Л.Г. Бескровний [1] та П.А. Зайончковський [11]. У рамках статті маємо на меті розглянути тематику і перебіг основних літературних дискусій за участі М.І. Драгомирова, визначити особливості його творчого почерку та ступінь впливу на громадську свідомість.

Письменницький талант генерала проявився ще у 50-х рр. XIX ст. – у час підйому інтересу до постаті О.В. Суворова, що було пов'язано з пам'ятними заходами з нагоди 50-х роковин його смерті. Пристрасне, живе слово офіцера закликала повернутися до забутих суворовських істин: викоринити свавілля і жорстокість у відношенні до нижніх чинів, визнати роль морального фактору у перемозі над ворогом, організувати морально-психологічне забезпечення на фронті і в тилу. Відвертість М.І. Драгомирова привернула увагу армійських кіл, відтак, офіцери-реформатори вітали його як прибічника прогресивної військової думки, піонера військової психології.

Виходячи з переконання, що загальні риси способу дій у бою залишаються незмінними незалежно від удосконалення вогнепальної зброї та інших засобів знищення ворога, М.І. Драгомиров виступив проти виключного використання вогню і наполягав на його гармонійному поєднанні з багнетним боем. Однак, опоненти звинуватили генерала в тому, що, дотримуючись суворовського принципу «куля – дура, багнет – молодець», він нібито привчив війська нехтувати вогнем, тим самим ігноруючи могутність сучасної техніки. Відповідаючи на ці випадки, Михайло Іванович писав: «Добродії, які з незрозумілою завзятістю приписують Драгомирову презирство до вогню, мають справу не з справжнім, а фіктивним Драгомиро-

вим. Перший, хто запропонував учення з бойовими набоями і зарядами, – це був Драгомиров, а ніхто інший» [3, с. 380-381]. Рідкість багнетних зіткнень М.І. Драгомиров пояснював частою неспроможністю сторін зійтись до безпосереднього бою через моральну слабкість – підкорення людського духу інстинкту самозбереження. Відтак на шпальтах періодичних видань з'явилась низка полемічних статей - діалогів з «вогнеприхильниками», як їх називав Михайло Іванович, де ця тема знайшла свій усебічний розгляд [7, 8, 18, 19, 20].

Найвідомішим полемічним твором генерала став презентований у 1868 р. "Разбор "Войны и мира" Гр. Толстого с военной точки зрения", у якому він піддав нищівній критиці ряд військових сюжетів роману [100]. М.І. Драгомиров захоплювався Л.М. Толстим як художником, але вважав, що він глибоко помиляється як філософ. На його переконання, талант і авторитет письменника дезорієнтують громадськість у питаннях, від правильного вирішення яких залежить доля країни. Спростовуючи твердження Л.М. Толстого про те, що війна "суперечить людському розуму і усій людській природі" [5, с. 60], М.І. Драгомиров крок за кроком доводить, що переходи суспільства з одного періоду розвитку у інший, як і народження будь-чого нового, неможливе без болісних явищ, тобто війн, революцій, усобиць, гонінь. "Давній світ перетворився на Християнський, тільки спустивши дух: пологи супроводжувались смертю. Сполучені Штати відокремились від Англії: новий організм народився з потрясінням організму матері, від котрого вона стала ще здоровішою. ... Не можна переконати словами противника, в інтересі якого не визнавати ґрунтовності ваших доводів: вихід один – боротьба, яка буде тим жорстокішою, чим переконання святіші, вищі, а люди, які їх сповідують – чесніші, енергійніші" [5, с. 124].

Критикуючи Л.М. Толстого за заперечення ролі і значення військової науки і воєначальника у бою, М.І. Драгомиров запитував автора: "А воля, що захоплює сотні людей і вселяє їм безмежну, собачу відданість до такої, як і вони, людини? А розум, здатний сприймати усі враження з такою дивовижною правильністю, що по окремих, розрізнених натяках він здатен відгадати наміри противника, іноді у всьому їхньому об'ємі?" [5, с. 53]. Узагальнюючи свої враження від "Войны и мира", М.І. Драгомиров констатує, що Л.М. Толстой неперевірено малює бойові сцени, але самовпевнено і однобоко пояснює явища війни, а роман направлений не на художнє зображення фактів

історії, а на виправдання теоретичних поглядів його автора [5, с. 69].

Критика М.І. Драгомирова зацікавила не лише широку громадськість, але й самого Л.М. Толстого. "Припускаючи, що ти ще не читав статтю Драгомирова з приводу твого роману і пам'ятаючи, що ти мені якось говорив, що це – єдина одна стаття, що могла б тебе зацікавити, я поспішаю тобі її вислати", – писав Л.М. Толстому його шурина О.А. Берс у листі від 6 листопада 1868 р. [16, с. 204]. Але критика лише роззлила романіста. Протистояння затягнулось на довгі роки. У 1888 р. М.І. Драгомиров видав "Офицерскую памятку", а у 1890 р. – "Солдатскую памятку". Написані у стилі суворовської "Науки побеждать", обидва твори містили короткі афористичні висловлювання, що формулювали основні військові правила для солдат і офіцерів. Особливо популярною стала "Солдатская памятка", перевидана 26 разів. Як відповідь, у 1902 р. з'явилися аналогічні "Памятки" Л.М. Толстого, де автор з обуренням зазначав: "У всіх солдатських приміщеннях висить прибита до стіни так звана "Солдатская памятка", складена генералом Драгомировим. Памятка ця є набір уявно солдатських народних (цілком чужих кожному солдату) нерозумнохвацьких слів, перемішаних з блюзнірськими цитатами з Євангелія. Євангельські вислови наведені на підтвердження того, що солдати повинні вбивати, зубами гризти своїх ворогів: "зламався багнет, бий кулаками, відмовили кулаки, вчепися зубами". На закінчення ж "Памятки" сказано, що Бог є генерал солдатів: "Бог ваш генерал". Ніщо очевидніше цієї "Памятки" не доводить ту жахливу ступінь невігластва, рабської покірності і озвіріння, до яких дійшли в наш час російські люди" [15, с. 284].

У листі голові київської судової палати О.М. Кузминському від 13-15 листопада 1896 р. Л.М. Толстой зазначав: «Що б Ви умовили Драгомирова, щоб він не писав таких огидних дурниць... Жахливо думати, що у владі цього п'яного ідіота стільки людей» [195, с. 206]. Щоправда, вже у наступному листі тому ж О.М. Кузминському письменник скрушно зауважив: «Мені дуже соромно, що я так грубо висловився у своєму листі про Драгомирова. Уже ж надто обурлива його стаття, випуску з якої я читав у «Новом Времени» [17, с. 208].

Зіткнення поглядів Л.М. Толстого і М.І. Драгомирова викликало значний громадський резонанс. Романіста підтримували не лише пацифістські налаштовані кола інтелігенції, а й значна частина підприємців, не бажаних витратити певний відсоток своїх прибутків на забезпечення військової безпеки країни. Ця позиція прикривалась антивоєнними деклараціями. Найбільш активним союзником Л.М. Толстого виступив банкір і власник залізниць І.С. Бліох – автор виданої у 1898 р. багатотомної праці "Будущая война в техническом, экономическом и политическом отношениях". Серед іншого книга містила раніше опублікований розділ "Исторический очерк идеи разрешения мирным путем международных столкновений", який привернув увагу М.І. Драгомирова. Полемізуючи з І.С. Бліохом, М.І. Драгомиров писав: "Я перший говорю, що війна справа огидна, нелюдська, жорстока; стверджую тільки, що разом з цим і неминує. справа зовсім не в

тому, погане чи добре діло війна, а в тому, чи усувається?" (курсив М.Д.) [10]. У 1900 р. у журналі "Русское обозрение" була опублікована стаття М.І. Драгомирова "О значении воинского сословия в государстве". Продовжуючи у ній полеміку з толстовцями, автор зазначав: "Можуть проповідувати непротивлення злу; але Той, Хто погнав вервієм торгашів із храму, чи противився Він у той час злу, чи не противився?... Життя не терпить ніяких однобоких норм: у нього немає "або те, або інше"; у ньому завжди і те, і інше" (курсив М.Д.) [9, с. 701].

Як громадсько-політичний діяч, добре знайомий з реаліями соціально-економічних, національних та релігійних відносин у державі і Південно-Західному краї зокрема, М.І. Драгомиров звертався до аналізу актуальних питань свого сьогодення – так само часто спираючись на історичні паралелі. Особливо гучного резонансу набула одна з останніх праць М.І. Драгомирова – полемічний нарис "Жида, или так называемые русские Моисеева закона" (1905 р.), у якому автор заявив, що юдеї, які проживають на території Російської імперії, проводять антидержавну економічну та суспільно-політичну діяльність (М.І. Драгомирова, зокрема, обурило, що євреї вимагають права оренди землі та заміни військової повинності – "податку кров'ю" – грошовою) [6]. На доказ своїх переконань генерал звернувся до Старозавітної історії, а саме біблійного сюжету про Йосифа Прекрасного (одного з дванадцяти синів родоначальника євреїв патріарха Якова), який, будучи проданий братами у рабство, пройшов шлях від слуги єгипетського сановника до радника фараона, а під час голоду в Єгипті в обмін на хліб націоналізував усі приватні землі (Буття, 37-50). При цьому М.І. Драгомиров викладає особливий, що йде врозріз із усталеним, погляд на життя і діяльність Йосифа і намагається довести, що "ніхто, як жид, не здатен пограбувати людину і навіть цілий народ з таким високим умінням, що пограбовані йому ж за це кланяються у ноги" [6, с. 415].

Відзначимо, що намагання М.І. Драгомирова критикувати юдаїзм шляхом критики Святого Письма було не поодиноким. Подібні праці вийшли з-під пера відомих публіцистів С.Ф. Шарапова, Г.В. Бутмі, М.Й. Меншикова та ін. Але патріотичні кола реагували на них неоднозначно. Категорично негативною була позиція православних ієрархів. Зокрема, вже після смерті М.І. Драгомирова світ побачила стаття активного учасника чорносотенного руху архієпископа Староруського Димитрія (Сперовського), в основу якої була покладена промова владики, виголошена 3 грудня 1906 р. на загальних зборах Одеського Союзу Руських Людей. У цілому співчуваючи патріотичним закликам М.І. Драгомирова, владики Димитрій різко розкритикував спробу провести паралель між старозавітними праведниками і сучасними йому представниками єврейського ділового світу. Автор надав широкі богословські контраргументи доводам публіциста, водночас висловивши упевненість, що М.І. Драгомиров "жорстоко помилився і допустив мимовільне блюзнірство" [4]. Єпископ Волинський і Житомирський Антоній (Храповицький) з цього ж приводу писав: "Чи можна, наприклад, без гарячого обурення читати такі роздуми покійного генерала

Драгомирова про Йосифа Прекрасного, як про фокусника, пройдисвіта і здирника?" [14, с. 123]. Так само архімандрит Андрій (Ухтомський), висловлюючи своє незадоволення редактору "Русского дела" С.Ф. Шарпову за передрук статті М.І. Драгомирова, зазначав йому: "Я переконаний, що лайкою євреїв Ви шкодите своїй справі... на Вашому місці я б ні за що не помістив би в "Русском деле" статтю М.І. Драгомирова, який дозволив собі знущатися над святым, шанованим Православною Церквою" [4].

Наукова та публіцистична діяльність М.І. Драгомирова була, відтак, багатоплановою і піднімала найбільш гострі, злободенні проблеми як суто військового, так і суспільно-політичного характеру. Однією з

основних характеристик творчого почерку М.І. Драгомирова була полемічність: і у практичній діяльності, і на літературній ниві дослідник вів відчайдушну довгорічну боротьбу з ідейними антагоністами – противниками "багнетного виховання" та антимілітаристами. Помітною стала участь М.І. Драгомирова у обговоренні єврейського питання. Примітно, що у своїх працях науковець спирався на історичні факти – не лише з позиції їх точного відтворення, а й з'ясування характеру мислення людей, які грали вирішальну роль у тих чи інших подіях. Відверто висловлюючи свої думки, М.І. Драгомиров був людиною, яка сприймалася неоднозначно, але мала серйозний вплив на формування поглядів широкої громадськості.

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бескровный Л.Г. М.И. Драгомиров: [предисловие] // Драгомиров М.И. Избранные труды. – М.: Воениздат, 1956. – С. 3-39.
2. Гейсман П.А. Граф Л.Н. Толстой и М.И. Драгомиров. – СПб., 1897.
3. Деникин А.И. Старая армия. Офицеры / предисл. А.С. Кручинина. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 512 с. (Белая Россия).
4. Димитрий (Сперовский Н.А.). Святой Библией нужно пользоваться благоговейно и осторожно: Предостережение ревнителям православной веры и русского дела по поводу статьи ген. М.И. Драгомирова об Иосифе Прекрасном, читанная 3 декабря на Общем собрании Одесского союза русских людей / [Димитрий, еп. Новомиргородский]. [Электронный ресурс]. – Одесса: тип. "Русской речи", 1907. – 25 с. – Режим доступа: <http://rusk.ru/st.php?idar=105224>.
5. Драгомиров М. Война и мир Гр. Толстого с военной точки зрения // Очерки: Разбор «Войны и мира», Русский солдат, Наполеон I, Жанна д'Арк. – К.: Издание книгопродавца Н.Я. Оглоблина, 1898. – С. 3-136.
6. Драгомиров М. Наши делишки. (Одиннадцатая дюжина) // Разведчик. – 1905. – № 761. – С. 415-416.
7. Драгомиров М. Огнепоклонство, доведенное до идолопоклонства / М. Драгомиров // Разведчик. – 1902. – № 597. – С. 284-285.
8. Драгомиров М. Одностороннее огнепоклонство и его влияние на войсковые занятия в мирное время // Разведчик. – 1902. – № 594. – С. 211-213.
9. Драгомиров М. О значении воинского сословия в государстве // Разведчик. – 1901. – № 563. – С. 701-702.
10. Драгомиров М. Открытое письмо г. Блюху // Разведчик. – 1896. – № 316. – С. 976-977.
11. Зайончковский П.А. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX - XX столетий. 1881-1903. – М.: Мысль, 1973. – 351 с.
12. Лопатин В.А. Граф Л.Н. Толстой и М.И. Драгомиров: (Разбор романа "Война и мир"). – Варшава: тип. Р. Бржезинского, 1899. – 32 с.
13. Лукомский А. Учение М.И. Драгомирова // Разведчик. – 1907. – № 881 – С. 527-532; № 882. – С. 542-546.
14. Митрополит Антоний (Храповицкий). Сила Православия / Сост., предисл., прим., указатель имен А.Д. Каплина / Отв. ред. О.А. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, Алгоритм, 2012. – 688 с.
15. Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений. Т. 34. Произведения 1900-1903. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1952. – 628 с.

Tolstoy L.N. *Polnoye sobraniye sochineniy. T. 34. Proizvedeniya 1900-1903* [Complete Works. T. 34. Works for 1900-1903]. – M.: Gosudarstvennoye izdatel'stvo khudozhestvennoy literatury, 1952. – 628 s.

16. Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений. Т. 61. Письма 1863-1872. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1953. – 424 с.

Tolstoy L.N. *Polnoye sobraniye sochineniy. T. 61. Pis'ma 1863-1872* [Complete Works. T. 61. Letters for 1863-1872]. – M.: Gosudarstvennoye izdatel'stvo khudozhestvennoy literatury, 1953. – 424 s.

17. Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений. Т. 69. Письма 1896. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1954. – 270 с.

Tolstoy L.N. *Polnoye sobraniye sochineniy. T. 69. Pis'ma 1896* [Complete Works. T. 69. Letters for 1896]. – M.: Gosudarstvennoye izdatel'stvo khudozhestvennoy literatury, 1954. – 270 s.

18. Хабалов В. Ответ г. М. Драгомирову // Разведчик. – 1905. – № 753. – С. 256-257.

Khabalov V. *Otvet g. M. Dragomirovu* [The answer to Mr. Dragomirov] // Razvedchik. – 1905. – № 753. – S. 256-257.

19. Хабалов В. Пуля дура, штык молодец! (Открытое письмо г. М. Драгомирову) // Разведчик. – 1904. – № 737. – С. 1250-1251.

Khabalov V. *Pulya dura, shtyk molodets! (Otkrytoye pis'mo g. M. Dragomirovu)* [A bullet is fool, a bayonet is done! (The open letter to Mr. M. Dragomirov)] // Razvedchik. – 1904. – № 737. – S. 1250-1251.

20. Что сделает ваш штык против этого? (Que fera votre baionette contre ceci?) // Разведчик. – 1900. – № 481. – С. 4-7.

Chto sdelayet vash shtyk protiv etogo? (Que fera votre baionette contre ceci?) [What will do your bayonet against this? (Que fera votre baionette contre ceci?)] // Razvedchik. – 1900. – № 481. – S. 4-7.

Ivanova V.O. Scientific and journalistic heritage of M.I. Dragomirov: polemical aspect

Abstract. The article deals with the topics and moves of the most high-profile literary discussions with the participation of outstanding military and political figure of the Russian Empire M.I. Dragomirov (1830-1905). It was found that his value judgments in its basis were due to the principle of priority of the moral factor, which forms the strategy of human behavior and shows up especially brightly during the war.

Keywords: polemical works, M.I. Dragomirov, L.N. Tolstoy, the Holy Bible, the Jewish question

Иванова В.А. Научно-публицистическое наследие М.И. Драгомирова: полемический аспект

Аннотация. В статье рассмотрены тематика и ход наиболее громких литературных дискуссий с участием выдающегося военного и общественно-политического деятеля Российской империи М.И. Драгомирова (1830-1905). Установлено, что в своей основе его оценочные суждения были обусловлены принципом первоочередности морального фактора, который формирует стратегии поведения человека и особенно ярко проявляется во время войны.

Ключевые слова: полемические произведения, М.И. Драгомиров, Л.Н. Толстой, Священное Писание, еврейский вопрос

Івченко О.О.

Суспільно-політичні та соціально-економічні аспекти аналізу соціальних і економічних змін українського села 1953-1959 рр. в науковій літературі доби "відлиги" (1953-1964 рр.)

*Івченко Олексій Олексійович, аспірант
кафедра архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Науково-навчальний інститут історії і філософії
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна*

Анотація. В статті представлений історіографічний аналіз радянської наукової літератури доби хрущовської "відлиги" з історії соціально-економічних реформ українського села 1953-1959 років. Ця проблема є однією з найбільш актуальних у сучасній історичній науці. Автор підкреслює, що дослідження радянських вчених охоплюють важливі аспекти радянської аграрної політики 1953-1959 років та її впливу на економічні і соціальні зміни сільського життя. Автор робить спробу систематизувати досягнення радянської історіографії з даної проблеми. Водночас, автор підкреслює, що не всі аспекти проблеми отримали належну увагу в історіографії.

Ключові слова: соціально-економічні реформи, дослідження, історіографія, українське село, "відлига"

Актуальність теми дослідження визначається самою постановкою проблеми, яка не стала предметом окремого історіографічного дослідження. Аграрні реформи на початку 1950-х рр. були необхідною умовою уникнення голоду та соціальних заворушень, а відповідно і запорукою стійкості політичної системи. Період 1953-1959 рр. є одним із небагатьох етапів вітчизняної історії ХХ століття, коли рівень соціально-економічного розвитку села вражав навіть сучасників. Наслідком соціально-економічних перетворень 1953-1959 рр. стало зміцнення керівництва колгоспами, збільшився потік складної сільськогосподарської техніки на село, зростали капіталовкладення, в деякій мірі був зменшений централізм в управлінні сільським господарством, підвищувались заготівельні ціни на сільгосппродукцію, а з 1956 р. колгоспникам почали видавати грошові аванси. Крім того, з колгоспів списувалась заборгованість за поставки сільгосппродукції за попередні роки, а колгоспникам було дозволено залишати сільгоспартілі і переходити на іншу роботу. На ХХІ з'їзді ЦК КПРС (січень-лютий 1959 р.) М. Хрущов заявив, що "соціалізм переміг не тільки повністю, але і остаточно" [34, с. 107]. Як вважає відомий російський економіст Г. Ханін, 1950-ті рр. були часом "радянського економічного дива", в тому числі в галузі сільського господарства [33]. По суті, в радянській історії це був другий такий період найбільшого піднесення продуктивних сил в аграрному секторі після 1922-1926 рр. [12, с. 181].

Варто зауважити, що робіт, в яких би аналізувалась історіографія соціально-економічних перетворень українського села доби "відлиги" досить багато. Так, в радянський час ця тема була досліджена українськими істориками А. Санцевичем, В. Юрчуком і Л. Беренштейном, Я. Калакурою і В. Петренком [27;4;17]; російськими – В. Даніловим, О. Чінчіковим, О. Павловим [9;37;24]. В незалежній Україні ця тема розглядалась С. Кульчицьким, Л. Беренштейном [5]. На заході проблеми історіографії радянського селянства доби "відлиги" студіював М. Малія [40]; в сучасній Росії – А. Трофімов [32]. Загалом же проблема соціально-економічних перетворень українського села періоду 1953-1959 рр. досліджена недостатньо і потребує подальшого вивчення.

Мета дослідження полягає в тому, щоб висвітлити основні аспекти реалізації соціальних і економічних

реформ українського села 1953-1959 рр. в радянській історіографії доби "відлиги". Відповідно завданням статті є критичний аналіз радянської історіографії проблеми 1953-1964 рр. Обраний історіографічний етап є надзвичайно важливим, адже в 1950-ті – на початку 1960-х рр. були написані наукові праці сучасниками подій. Тому, не зважаючи на ідеологічну заданість, використання виключно марксистсько-ленінської методології і дотримання т. зв. принципу "партійності", коли майже всі позитивні зміни пов'язували з політикою комуністичної партії, в радянській науковій літературі 1953-1964 рр. все ж були описані як окремі сюжети з життя сільських трудівників, так і загальна історія соціального і економічного розвитку українського селянства.

В 1950-ті – 1960-ті рр. публікувались як окремі дослідження, так і збірники статей та колективні роботи, в яких розкривались різні аспекти аграрних реформ М. Хрущова 1953-1959 рр. [31;28;29]. Так, вже в 1956 р. був опублікований другий том "Історії Української РСР" [16]. В ній системному аналізі піддавались проблеми т. зв. "крутого піднесення" сільського господарства. Важливою особливістю книги є те, що в ній подаються матеріали про розвиток тваринництва і рослинництва в різних регіонах України. Про розвиток "соціалістичного сільського господарства на крутому підйомі" писали також П. Косенко і П. Кривко, І. Бондар і О. Сторожук [19;6].

Окреме місце в роботах радянських істориків займав аналіз діяльності машинно-тракторних станцій (далі – МТС) [11], передумови і хід їх реорганізації наприкінці 1950-х рр. [1].

Радянські науковці також цікавились механізаторськими кадрами сільського господарства [2]. Деякі дослідники в цьому контексті писали про подолання відмінностей між містом і селом, шефську допомогу мешканців міст селянам [38;21].

Про матеріальну зацікавленість колгоспів, колгоспників і працівників МТС та оплату праці, як елементи стимулювання розвитку продуктивних сил на селі писали І. Глозов і Т. Заславська [8;13].

Підвищення культурно-технічного рівня, а також рівня та якості життя сільських трудівників наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. активно студіювали Г. Окладной, Г. Ясницький, П. Новицький, К. Самборський, В. Петренко [23;39;22;26;25].

Особливістю радянської історіографії було акцентування уваги дослідників на т. зв. стиранні відмінностей між загальнонародною і кооперативною формами власності на селі та перетворенні сільськогосподарської праці в різновид індустріальної [7, с. 26]. На практиці це означало реорганізацію колгоспів в радгоспи. В цьому контексті написані роботи В. Венжера і Т. Заславської [7;14]. Остання в книзі "Современная экономика колхозов" розкрила причини реорганізації МТС, розглянула проблеми комплексної механізації і підвищення продуктивності праці в колгоспах. Також вона показала особливості організації і оплати праці колгоспників, проаналізувала систему заготівлі сільськогосподарських продуктів, питання розвитку колгоспного землеробства і тваринництва. Ідеологічна заданість спонукала дослідницю розглядати особисті підсобні господарства (далі – ОПГ) колгоспників як "примітивну" форму господарювання, яка з часом мала стати все менш і менш ефективною по мірі зміцнення колгоспів і розвитку продуктивних сил сільського господарства [14, с. 105].

Заслуговує на увагу доповідь Ю. Арутюняна "Новый этап развития сельского хозяйства СССР и его место в истории советского общества", підготована ним для обговорення на сесії з історії радянського селянства і колгоспного будівництва в СРСР [3]. Автор розглянув проблеми розвитку товарно-грошових відносин між містом і селом, зміни в пропорціях розвитку промисловості і сільського господарства, звернув увагу на питання підйому сільгоспвиробництва, зростання матеріального благополуччя селянства, прискорення соціальних процесів зближення міста і села. Велике значення, за словами автора, мало підвищення заготівельних і закупівельних цін, встановлення більш вигідних умов для колгоспів в розрахунках з МТС. З іншого боку, Ю. Арутюнян відмічає ряд труднощів, перед якими опинились деякі колгоспи під час викупу техніки у МТС і переведення спеціалістів МТС до штатів колгоспів [3, с. 15]. У підсумку дослідник доводить, що в 1950-ті рр. була створена принципово нова технічна база сільського господарства, продовжувалась його швидка електрифікація, покращувалось кадрове забезпечення села [3, с. 20-23]. Окрему увагу він приділив аналізу змін соціальної структури селянства.

Важливим досягненням періоду 1953-1959 рр. була електрифікація сільського господарства. Вона впливала як на економіку, так і на повсякденне життя селянства, змінюючи його побут і умови життя. Про електрифікацію сільського господарства України писали М. Черненко, А. Консевіч і Я. Шевченко, І. Дорош та І. Хоменко [35;18;10]. Так, М. Черненко звернув увагу на те, що "електрифікація, викликаючи до життя електричне освітлення, кіно, радіо, телебачення і засоби зв'язку", виступала дієвою силою культурного зближення сільського і міського населення [35, с. 31].

Радянські науковці в добу "відлиги" також цікавились проблемами розвитку колгоспного ринку. Так, Я. Лінійчук в дисертаційному дослідженні "Колхозный рынок в СССР и его значение в период развернутого строительства коммунизма" проаналізував соціально-економічну сутність внутрішнього товарообміну колгоспного села, його структуру і рух [20, с. 16-18]. Автор показав значення колгоспної торгівлі для зростання грошових доходів і укріплення фінансового господарства колгоспів, відмічаючи при цьому, що колгоспний ринок виступав важливим стимулом підвищення матеріальної зацікавленості колгоспів і колгоспників [20, с. 24].

Окреме місце в радянській історіографії доби "відлиги" відведено дослідженню соціально-економічних реформ західноукраїнського села [30;36;15]. Втім, науковці наголошували на позитивному сприйнятті аграрних реформ місцевим населенням, що не зовсім відповідало дійсності.

Таким чином, характерною особливістю радянської історіографії 1953-1964 рр., як вдалося з'ясувати, було перебільшення ролі ЦК КПРС і КПУ в процесах реалізації аграрних реформ. В досліджуваній історіографічній період були розкриті особливості реалізації соціально-економічних реформ, розпочатих відповідно до прийнятих рішень вересневим (1953 р.) Пленумом ЦК КПРС. Хід соціальних змін на селі автори розглядали через призму популяризації партійних установок, описуючи рішення партійних і державних органів в центрі і на місцях. Особливо підкреслювались успіхи в роботі колективного сектору. Поміж іншим, для цих робіт був характерний елемент пропаганди і некритичний підхід при висвітленні реальних показників соціального і економічного розвитку села. Некоректним було і співставлення показників соціально-економічного зростання з відповідними дореволюційними показниками 1913 р., але це повністю відповідало духу встановлених в країні ідеологічних установок і наукових підходів. Також в історіографії першого історіографічного періоду досить мало розкриті питання покращення рівня т. зв. культурно-технічного розвитку робітників радгоспів, опускались проблеми побуту і повсякденного життя селянства.

Отже, радянська історіографія доби "відлиги", в якій розкриваються соціально-економічні перетворення українського села 1953-1959 рр. досить інформативна і змістовна. Попри ідеологічну заангажованість, подальше дослідження напрацювань радянських науковців залишається важливим етапом в процесі пізнання суті поставленої проблеми дослідження. Згадані праці не вичерпують перелік публікацій, які стосуються різних аспектів проблеми. Тому подальший аналіз історичного досвіду одного з найбільш продуктивних періодів розвитку вітчизняного сільського господарства, проаналізований в радянській історіографії, залишається надзвичайно актуальним.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Арутюнян Ю. Историческая роль МТС и их реорганизация / Ю. Арутюнян, М. Вылцан. – Москва : Соцэргиз, 1958. – 159 с.
Arutyunyan YU. Istoricheskaya rol' MTS i ikh reorganizatsiya [The historical role of MTS and their reorganization] / YU. Arutyunyan, M. Vyltsan. – Moskva : Sotsekgiz, 1958. – 159 s.
2. Арутюнян Ю.В. Механизаторы сельского хозяйства СССР в 1929-1957 гг. (Формирование кадров массовых квалификаций) / Ю.В. Арутюнян. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 342 с.
Arutyunyan YU.V. Mekhanizatory sel'skogo khozyaystva SSSR v 1929-1957 gg. (Formirovaniye kadrov massovykh kvalifikatsiy)

- [Machine operators of Agriculture of USSR in 1929-1957 years. (formation of cadres of mass qualifications)] / YU.V. Arutyunyan. – M. : Izd-vo AN SSSR, 1960. – 342 s.
3. Арутюнян Ю.В. Новый этап развития сельского хозяйства СССР и его место в истории советского общества. Материал для обсуждения на сессии по истории советского крестьянства и колхозного строительства в СССР / Ин-т истории Акад. Наук СССР. Науч. совет по проблеме "История соц. и ком. строительства в СССР" / Ю.В. Арутюнян. – М. : б.и., 1961. – 64 с.
- Arutyunyan YU.V. Novyy etap razvitiya sel'skogo khozyaystva SSSR i yego mesto v istorii sovetskogo obshchestva. Material dlya obsuzhdeniya na sessii po istorii sovetskogo krest'yanstva i kolkhoznogo stroitel'stva v SSSR [New stage of development of agriculture of the USSR and its place in the history of Soviet society. Material for discussion at the session on the history of the Soviet peasantry and collective farms in the Soviet Union] / In-t istorii Akad. Nauk SSSR. Nauch. sovet po probleme "Istoriya sots. i kom. stroitel'stva v SSSR" / YU.V. Arutyunyan. – M. : b.i., 1961. – 64 s.
4. Беренштейн Л.Ю. Историография діяльності Комуністичної партії України по відбудові і дальшому розвитку сільсько-го господарства республіки (1943-1958 рр.) / Л.Ю. Беренштейн, В.І. Юрчук // Наукові праці з історії КПРС. – Випуск 6. – К., 1966. – С. 133-141.
- Berenshteyn L.YU. Istoriografiya diyal'nosti Komunistichnoyi partii Ukraïni po vidbudovi i dal'shomu rozvitkovi sil's'kogo gospodarstva respubliki (1943-1958 rr.) [Historiography of the Communist Party of Ukraine for restoration and further development of agriculture of the Republic (1943-1958 years)] / L.YU. Berenshteyn, V.I. Yurchuk // Naukovi pratsi z istorii KPRS. – Vipusk 6. – K., 1966. – S. 133-141.
5. Беренштейн Л.Ю. Историография, методология та джерельна база досліджень аграрних відносин в Україні у другій половині ХХ століття / Л.Ю. Беренштейн, С.В. Кульчицький, П.П. Панченко та ін.; ред.: В.А. Смолій; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2000. – 135 с.
- Berenshteysh L.YU. Istoriografiya, metodologiya ta dzherel'na baza doslidzhen' agrarnikh vidnosin v Ukraïni u drugiy polovini KHKH stolit'ya [Historiography, methodology and source base studies of agrarian relations in Ukraine in the second half of the twentieth century] / L.YU. Berenshteyn, S.V. Kul'chits'kiy, P.P. Panchenko ta in.; red.: V.A. Smoliiy; NAN Ukraïni. In-t istorii Ukraïni. – K., 2000. – 135 s.
6. Бондар І. Розширене відтворення в соціалістичному сільському господарстві / І. Бондар, О. Сторожук. – К. : б.в., 1959. – 47 с.
- Bondar I. Rozshirene vidtvorennya v sotsialistichnomu sil's'komu gospodarstvi [Extended reproduction in socialist agriculture] / I. Bondar, O. Storozhuk. – K. : b.v., 1959. – 47 s.
7. Венжер В.Г. Исторические закономерности развития колхозного строя при социализме в период развернутого строительства коммунистического общества. Материал для обсуждения на сессии по истории советского крестьянства и колхозного строительства в СССР / В.Г. Венжер. – М. : б.и., 1961. – 47 с.
- Venzher V.G. Istoricheskiye zakonomernosti razvitiya kolkhoznogo stroya pri sotsializme v period razvernutoho stroitel'stva kommunisticheskogo obshchestva. Material dlya obsuzhdeniya na sessii po istorii sovetskogo krest'yanstva i kolkhoznogo stroitel'stva v SSSR [Historical patterns of development of the collective farm system under socialism in the period of the comprehensive building of a communist society. Material for the session on the history of the Soviet peasantry and collective farms in the Soviet Union] / V.G. Venzher. – M. : b.i., 1961. – 47 s.
8. Глотов І. Про матеріальну зацікавленість колгоспів, колгоспників і працівників МТС / І. Глотов. – К. : Дерполіт-видав УРСР, 1954. – 84 с.
- Glotov I. Pro material'nu zainteresovanist' kolgospiv, kolgospnikov i pratsivnikov MTS [About the material interest of collective farms, farmers and workers MTS] / I. Glotov. – K. : Derpolitvidav URSR, 1954. – 84 s.
9. Данилов В.П. Проблемы истории советской деревни в 1946-1970 гг. (Очерк историографии) / В.П. Данилов // Развитие сельского хозяйства СССР в послевоенные годы (1946-1970 гг.): Сб. ст. / отв. ред. И.М. Волков. – М. : "Наука", 1972. – С. 10-40.
- Danilov V.P. Problemy istorii sovetskoy derevni v 1946-1970 gg. (Ocherk istoriografii) [Problems of the history of the Soviet village in 1946-1970 gg. (Essay historiography)] / V.P. Danilov // Razvitiye sel'skogo khozyaystva SSSR v poslevoennyye gody (1946-1970 gg.): Sb. st. / otv. red. I.M. Volkov. – M. : "Nauka", 1972. – S. 10-40.
10. Дорош І. Деякі питання електрифікації сільського господарства Української РСР / І. Дорош, І. Хоменко // Економіка Радянської України. – К. : Вид-во "Радянська Україна", 1961. – № 5. – С. 46-53.
- Dorosh I. Deyaki pitannya yelektifikatsii sil's'kogo gospodarstva Ukraïns'koï RSR [Some questions of electrification in agriculture of the Ukrainian SSR] / I. Dorosh, I. Khomenko // Yekonomika Radyans'koï Ukraïni. – K. : Vid-vo "Radyans'ka Ukraïna", 1961. – № 5. – S. 46-53.
11. Жалсабон Д.Ж. МТС – индустриальная материально-техническая база колхозного строя: автореферат дисс. ... кандидата экономических наук / Д.Ж. Жалсабон. – М., 1955. – 16 с.
- Zhalsabon D.ZH. MTS – industrial'naya material'no-tekhnicheskaya baza kolkhoznogo stroya [MTS - industrial material-technical base of the collective farm system]: avtoreferat diss. ... kandidata ekonomicheskikh nauk / D.ZH. Zhalsabon. – M., 1955. – 16 s.
12. Завальнюк О.М. Новітня аграрна історія України / О.М. Завальнюк, І.В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. – 288 с.
- Zaval'nyuk O.M. Novitnya agrarna istoriya Ukraïni [Modern agrarian History of Ukraine] / O.M. Zaval'nyuk, I.V. Ribak. – Kam'yanets'-Podil's'kiy: Abetka-NOVA, 2004. – 288 s.
13. Заславская Т.И. Принципы материальной заинтересованности и оплата труда в колхозах / Т.И. Заславская. – М. : Госполитиздат, 1958. – 163 с.
- Zaslavskaya T.I. Printsip material'noy zainteresovannosti i oplata truda v kolkhozakh [Principle of material incentive and remuneration in the collective farms] / T.I. Zaslavskaya. – M. : Gospolitizdat, 1958. – 163 s.
14. Заславская Т.И. Современная экономика колхозов / Т.И. Заславская. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1960. – 115 с.
- Zaslavskaya T.I. Sovremennaya ekonomika kolkhozov [Modern economics of collective farms] / T.I. Zaslavskaya. – M. : Izd-vo Akad. nauk SSSR, 1960. – 115 s.
15. Івасюта М.К. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР / М.К. Івасюта. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 316 с.
- Ivasyuta M.K. Narisi istorii kolgospnogo budivnitstva v zakhidnikh oblastyakh Ukraïns'koï RSR [Essays on the history of collective farms in the western regions of the Ukrainian SSR] / M.K. Ivasyuta. – K. : Vid-vo AN URSR, 1962. – 316 s.
16. Історія Української РСР: У 2 т. – Т. 2. / Ред. кол.: С.М. Белоусов, І.О. Гуржій, П.С. Загорський, О.К. Касименко (гол. ред.) та ін. – К. : Видавництво АН УРСР, 1956. – 704 с.
- Istoriya Ukraïns'koï RSR [History of the Ukrainian SSR]: U 2 t. – T. 2. / Red. kol.: S.M. Belousov, I.O. Gurzhiiy, P.S. Zagors'kiy, O.K. Kasimenko (gol. red.) ta in. – K. : Vidavnitstvo AN URSR, 1956. – 704 s.
17. Калакура Я.С. Колхозное крестьянство и сельское хозяйство УССР в украинской советской историографии (1945-1975 гг.) / Я.С. Калакура, В.С. Петренко // Вопросы истории. – 1975. – № 7. – С. 133-138.

- Kalakura YA.S. *Kolkhoznoye krest'yanstvo i sel'skoye khozyaystvo USSR v ukrainskoy sovetskoy istoriografii (1945-1975 gg.) [Collective farmers and agriculture in Ukrainian SSR in the Soviet historiography (1945-1975 gg.)]* / YA.S. Kalakura, V.S. Petrenko // *Voprosy istorii.* – 1975. – № 7. – S. 133-138.
18. Консевич А.И. Пути развития электрификации сельских районов Украинской ССР / А.И. Консевич, Я.О. Шевченко. – К. : АН УССР, Ин-т экономоки, 1956. – 64 с.
- Konsevich A.I. Puti razvitiya elektrifikatsii sel'skikh rayonov Ukrainskoy SSR [Ways of development of rural electrification Ukrainian SSR]* / A.I. Konsevich, YA.O. Shevchenko. – K. : AN USSR, In-t ekonomiki, 1956. – 64 s.
19. Косенко П. Борьба КПРС за крутое поднесение сельского хозяйства 1953-1958 гг. / П. Косенко, П. Кривко. – К. : Держполітвидав УРСР, 1959. – 103 с.
- Kosenko P. Borot'ba KPRS za krute pidnesennya sil'skogo gospodarstva 1953-1958 rr. [The struggle of the Communist party for the steep rise agriculture's 1953-1958 years]* / P. Kosenko, P. Krivko. – K. : Derzhpolitvidav URSR, 1959. – 103 s.
20. Линийчук Я.У. Колхозный рынок в СССР и его значение в период развернутого строительства коммунизма: автореферат дисс. ... док. экон. наук / Я.У. Линийчук. – К., 1963. – 44 с.
- Liniychuk YA.U. Kolkhoznyy rynek v SSSR i yego znachenie v period razvernutoho stroitel'stva kommunizma [Farmers Market in the USSR and its importance in the period of the comprehensive building of communism]: avtoreferat diss. ... dok. ekon. nauk* / YA.U. Liniychuk. – K., 1963. – 44 s.
21. Нелип И.П. Помощь рабочего класса колхозному крестьянству в развитии материально-технической базы сельского хозяйства в период его крутого подъема (1953-1959). На материалах Украинской ССР: автореферат дисс. ... канд. ист. наук / И.П. Нелип. – М. : Издательство ВПШ и АОН при ЦК КПСС, 1961. – 19 с.
- Nelip I.P. Pomoshch' rabocheho klassa kolkhoznomu krest'yanstvu v razviti material'no-tekhnicheskoy bazy sel'skogo khozyaystva v period yego krutogo pod'yema (1953-1959). Na materialakh Ukrainskoy SSR [Assistance working class collective farmers in the development of material and technical base of agriculture during its steep ascent (1953-1959). On materials of the Ukrainian SSR]: avtoreferat diss. ... kand. ist. nauk* / I.P. Nelip. – M. : Izdatel'stvo VPSH i AON pri TSK KPSS, 1961. – 19 s.
22. Новицкий П.К. Подвижение материального доброту колхозного селянства в период борьбы партии за крутое поднесение сельского хозяйства (1953-1958 гг.) / П.К. Новицкий // *Збірник наукових праць аспірантів кафедр суспільних наук.* – 1963. – № 11. – С. 55-63.
- Novits'kiy P.K. Pidvishchennya material'nogo dobrobutu kolgospnogo selyanstva v period borot'bi partii za krute pidnesennya sil'skogo gospodarstva (1953-1958 rr.)* / P.K. Novits'kiy // *Zbirnik naukovikh prats' aspirantiv kafedr suspil'nikh nauk.* – 1963. – № 11. – S. 55-63.
23. Окладной Г.М. Рост культурно-технического уровня колхозного крестьянства / Г.М. Окладной. – Х. : Харьковское областное издательство, 1958. – 360 с.
- Okladnoy G.M. Rost kul'turno-tekhnicheskogo urovnya kolkhozno krest'yanstva [Growth of cultural and technical level of the collective farmers]* / G.M. Okladnoy. – KH. : Khar'kovskoye oblasnoye izdatel'stvo, 1958. – 360 s.
24. Павлов А.И. Социальные процессы на селе в 60-80-е годы: вопросы методологии и историографии / А.И. Павлов. – К.-Одесса : Лыбидь, 1991. – 176 с.
- Pavlov A.I. Sotsial'nyye protsessy na sele v 60-80-ye gody: voprosy metodologii i istoriografii [Social processes in the village in the 60-80s: questions of methodology and historiography]* / A.I. Pavlov. – K.-Odessa : Lybid', 1991. – 176 s.
25. Петренко В.С. Подвижение доброту как вирішальна умова зростання культурно-технічного рівня колгоспного селянства України (вересень 1953-1961 рр.) / В.С. Петренко // *З історії соціалістичного і комуністичного будівництва на Україні (1934-1961).* – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 138-159.
- Petrenko V.S. Pidvishchennya dobrobutu yak virishal'na umova zrostannya kul'turno-tekhnichnogo rivnya kolgospnogo selyanstva Ukraïni (veresen' 1953-1961 rr.)* / V.S. Petrenko // *Z istorii sotsialistichnogo i komunistichnogo budivnitstva na Ukraïni (1934-1961).* – K. : Vid-vo AN URSR, 1963. – S. 138-159.
26. Самборський К.Е. Основні закономірності піднесення села до рівня міста / К.Е. Самборський. – К., 1963. – 147 с.
- Sambors'kiy K.Ye. Osnovni zakonomirnosti pidnesennya sela do rivnya mista [Basic regularities of the rise of the village to the level of city]* / K.Ye. Sambors'kiy. – K., 1963. – 147 s.
27. Санцевич А.В. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії / А.В. Санцевич. – К. : Наукова думка, 1967. – 254 с.
- Santsevich A.V. Problemi istorii Ukraïni pisl'yavoennogo periodu v radyans'kii istoriografii* / A.V. Santsevich. – K. : Naukova dumka, 1967. – 254 s.
28. Сельское хозяйство в шестой пятилетке. – М. : Сельхозгиз, 1957. – 167 с.
- Sel'skoye khozyaystvo v shestoy pyatiletke [Agriculture in the Sixth Five Year Plan].* – M. : Sel'khozgiz, 1957. – 167 s.
29. Сельское хозяйство СССР. – М. : Сельхозгиз, 1958. – 584 с.
- Sel'skoye khozyaystvo SSSR [Agriculture of the USSR].* – M. : Sel'khozgiz, 1958. – 584 s.
30. Столяренко В.П. Борьба КПСС за социалистическое преобразование и дальнейшее развитие сельского хозяйства западных областей Украины (1944-1958 гг.): автореферат дисс. ... докт. ист. наук / В.П. Столяренко. – К., 1964. – 51 с.
- Stolyarenko V.P. Bor'ba KPSS za sotsialisticheskoye preobrazovaniye i dal'neysheye razvitiye sel'skogo khozyaystva zapadnykh oblastey Ukrainy (1944-1958 gg.) [The struggle for the socialist transformation of the CPSU and the further development of agriculture of the western regions of Ukraine (1944-1958 years.): avtoreferat diss. ... dokt. ist. nauk* / V.P. Stolyarenko. – K., 1964. – 51 s.
31. Трапезников С. Исторический опыт КПСС в социалистическом преобразовании сельского хозяйства / С. Трапезников. – М. : Госполитиздат, 1959. – 447 с.
- Trapeznikov S. Istoricheskiy opyt KPSS v sotsialisticheskom preobrazovanii sel'skogo khozyaystva [The historical experience of the CPSU in the socialist transformation of agriculture]* / S. Trapeznikov. – M. : Gospolitizdat, 1959. – 447 s.
32. Трофимов А.В. Советское общество 1953-1964 годов в отечественной историографии: политика и экономика: дисс. ... док. ист. наук: 07.00.09 "Историография, источниковедение и методы исторического исследования" / А.В. Трофимов. – Екатеринбург, 1999. – 515 с.
- Trofimov A.V. Sovetskoye obshchestvo 1953-1964 godov v otechestvennoy istoriografii: politika i ekonomika [Soviet society 1953-1964 years in the national historiography: Politics and Economics]: diss. ... dok. ist. nauk: 07.00.09 "Istoioografiya, istochnikovedeniye i metody istoricheskogo issledovaniya"* / A.V. Trofimov. – Yekaterinburg, 1999. – 515 s.
33. Ханин Г.И. Десятилетие триумфа советской экономики: Годы пятидесятые / Г.И. Ханин // *Свободная мысль.* – 2002. – № 5. – С. 72-89.
- Khanin G.I. Desyatiletie triumfa sovetskoy ekonomiki: Gody pyatidesyatyye [Decade of Triumph of the Soviet economy: the fifties years]* / G.I. Khanin // *Svobodnaya mysl'.* – 2002. – № 5. – S. 72-89.

34. Хрущев Н.С. О контрольных цифрах народного хозяйства СССР на 1959-1965 годы // Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза. 27 января – 8 февраля 1959 года: Стенографический отчет: В 2 т. – Т. 1. / Н.С. Хрущев. – М.: Госполитиздат, 1959. – С. 12-120.
Khrushchev N.S. O kontrol'nykh tsifrakh narodnogo khozyaystva SSSR na 1959-1965 gody [Control Figures for the national economy of the USSR for 1959-1965 years] // Vneocherednoy KHKHÍ s"yezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza. 27 yanvarya – 8 fevralya 1959 goda: Stenograficheskiy otchet: V 2 t. – T. 1. / N.S. Khrushchev. – M.: Gospolitizdat, 1959. – S. 12-120.
35. Черненко М.С. Роль электрификации в создании материально-технической базы коммунизма (на материалах сельского хозяйства УССР): автореферат дисс. ... док. экон. наук / М.С. Черненко. – К., 1963. – 44 с.
Chernenko M.S. Rol' elektrifikatsii v sozdanii material'no-tekhnicheskoy bazy kommunizma (na materialakh sel'skogo khozyaystva USSR) [Electrification role in creating the material-technical base of communism (on materials of Agriculture USSR)]: avtoreferat diss. ... dok. ekon. nauk / M.S. Chernenko. – K., 1963. – 44 s.
36. Черниш Й.Д. Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР (1939-1958) / Й.Д. Черниш. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1963. – 267 с.
Chernish Y.D. Komunistichna partiya Ukraïni – organizator sotsialistichnikh peretvoren' na seli v zakhidnikh oblastyakh URSR (1939-1958) [Communist Party of Ukraine - the organizer of the socialist transformation of the village in the western regions of the Ukrainian SSR (1939-1958)] / Y.D. Chernish. – L'viv: Vidavnitsvo L'viv's'kogo universitetu, 1963. – 267 s.
37. Чинчиков А.М. Историография трудового подвига советского крестьянства (1941-1976 годы) / А.М. Чинчиков. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1977. – 177 с.
Chinchikov A.M. Istoriografiya trudovogo podviga sovetского krest'yanstva (1941-1976 gody) [Historiography of labor exploits of the Soviet peasantry (1941-1976 years)] / A.M. Chinchikov. – Saratov: Izd-vo Saratovskogo universiteta, 1977. – 177 s.
38. Шульга І.В. Комуністична партія України – організатор шефства робітничого класу над колгоспним селом республіки (вересень 1953 – 1955 рр.) / І.В. Шульга // Український історичний журнал. – 1959. – № 1. – С. 43-51.
Shul'ga I.V. Komunistichna partiya Ukraïni – organizator shefstva robitnichogo klasu nad kolgospnim selom respubliki (veresen' 1953 – 1955 rr.) [Communist Party of Ukraine - the organizer of the working class patronage of the collective farm village of the Republic (September 1953-1955)] / I.V. Shul'ga // Ukraïns'kiy istorichniy zhurnal. – 1959. – № 1. – S. 43-51.
39. Ясницький І. Піклування Комуністичної партії України про піднесення культурного рівня колгоспного селянства в післявоєнні роки (1946-1957) / І. Ясницький // Наукові записки Української академії сільськогосподарських наук. – К., 1958. – Т. 2. – С. 195-219.
Yasnits'kiy I. Pikluvannya Komunistichnoï partii Ukraïni pro pidnesennya kul'turnogo rivnya kolgospnogo selyanstva v pislyavoenni roki (1946-1957) / I. Yasnits'kiy // Naukovi zapiski Ukraïns'koï akademii sil's'kogospodars'kikh nauk. – K., 1958. – T. 2. – S. 195-219.
40. Malia M.E. Russia under western eyes: from the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum / Martin E. Malia. – Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999. – XII, 514 p.
Malia M.E. Russia under western eyes: from the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum / Martin E. Malia. – Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999. – xii, 514 p.

Ivchenko A.A. Socio-political and socio-economic aspects of the analysis of social and economic changes in the village of Ukraine 1953-1959 years in the scientific literature of the "thaw" (1953-1964)

Abstract. The article presents a historiographical analysis of the soviet scientific literature of the Khrushchev "thaw" on history of socio-economic reforms of the Ukrainian village 1953-1959 years. This problem is one of the most actual in present day historical science. The author stresses, that researches of the soviet scientists cover prominent aspects of the problem and it's influence on economic and social changes of rural life. The author makes the attempt to systemize the achievements of the soviet historiography on the given problem This is one of the first attempts to generalize historiography of this issue. At the same time, the author emphasizes that not all the aspects of the problem have got proper attention in historiography.

Keywords: socio-economic reforms, research, historiography, Ukrainian village, "thaw"

Ивченко А.А. Общественно-политические и социально-экономические аспекты анализа социальных и экономических изменений украинского села 1953-1959 гг. в научной литературе эпохи "оттепели" (1953-1964 гг.)

Аннотация. В статье представлен историографический анализ советской научной литературы времен хрущевской "оттепели" по истории социально-экономических реформ украинского села 1953-1959 годов. Эта проблема является одной из наиболее актуальных в современной исторической науке. Автор подчеркивает, что исследования советских ученых охватывают важные аспекты советской аграрной политики 1953-1959 годов и ее влияния на экономические и социальные изменения сельской жизни. Автор делает попытку систематизировать достижения советской историографии по данной проблеме. Это одна из первых попыток обобщить историографию по этому вопросу. В то же время, автор подчеркивает, что не все аспекты проблемы получили должное внимания в историографии.

Ключевые слова: социально-экономические реформы, исследование, историография, украинское село, "оттепель"

Калініченко В.В.

До питання про альтернативу колгоспам в українському селі в 1920-х рр.

*Калініченко Вячеслав Володимирович, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України і всесвітньої історії
Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна*

Анотація. В статті проаналізовано структуру, повноваження та обов'язки земельної громади. Розглянуті органи влади цього поземельного інституту. Розкриті принципи організації правопорядку. Показаний рівень фінансів земельних громад, джерела їх надходження. В статті наводяться переваги організації громадської сівозміни як більш прогресивної. Автор підкреслює, що необхідності в суцільній колективізації не було, земельна громада вдало поєднувала особисті і громадські інтереси.

Ключові слова: Україна, сільське господарство, селянство, земля, земельна громада

Існування колгоспно-радгоспної системи в українському селі впродовж десятиріч призвели до занепаду й деградації сільського господарства. Сільське господарство країни стало на екстенсивний шлях розвитку. Винна в такому становищі нежиттєва колгоспно-радгоспна система, насильно нав'язана селянству більшовицьким режимом. Нажаль більшовицька влада не використала досвід земельних громад й провела політику суцільної колективізації.

Досвід земельних громад, які існували в українському селі в 20-х рр. XX ст., може бути корисним. Господарська діяльність земельних громад досі майже не досліджена у сучасній історіографії [6, с. 31-47]. До того ж більшість сучасних істориків аграрників громаду помилково ототожнюють з дореволюційною селянською общиною і вважають її чимось архаїчним, безмежно відсталим і не вартим уваги [8, с. 141].

Земельні громади – земельно-господарські об'єднання всіх селянських господарств – засновувалися в УСРР згідно із Земельним Кодексом 1922 р. [5, ст. 10] Всього їх було організовано 40 тис. на 55 тис. сіл та хуторів що тоді існували в УСРР [4, с. 2; 11. – Ф. 27. – Оп. 9. – Спр. 698. – Арк. 144]. Необхідність подібної організації була зумовлена особливістю господарювання індивідуальних господарств – ряд операцій у сільському господарстві вимагав спільних зусиль всіх землекористувачів. До таких операцій слід віднести: розподіл і перерозподіл землі, землеустрій, введення поліпшеної сівозміни, проведення агрономічних заходів, використання угідь спільного користування тощо. В межах УСРР селянин міг користуватися землею тільки в складі земельної громади, оскільки остання за радянських законодавством була основним суб'єктом права на землю [1, с. 102].

Земельна громада виконувала такі функції: проводила розподіл землі; охороняла стійкість землекористування окремих дворів у громаді; слідкувати, щоб вся земля була належним чином використана, клопоталися про проведення землеустрою; організувала і проводила в життя заходи по меліорації і культивативації непридатних для сільського господарства земель, заліснювала піски і яри, влаштовувала ставки, осушувала болота та мочарі; слідкувала за порядком випасу худоби на громадському вигоні; встановлювала і змінювала сівозміну при землеустрої своїх членів; вимагала, щоб господарства дотримувалися чистоти посівів в односторонніх посівах; організувала боротьбу з бур'янами і шкідниками сільського господарства; сприяла розповсюдженню агрономічних, ветеринарних, зоотехнічних знань серед селян; організувала

злучні пункти для селянської худоби і слідкувала за доцільним використанням громадських племінних тварин; набувала і організувала громадське використання млинів, крупорушок, олійниць, прокатних пунктів сільськогосподарського реманенту, всього того, що потрібне в повсякденному господарюванні селянина і яке важко, або і не можливо набути одному господарству; слідкувала за порядком в громадських лісах і організувала раціональне використання лісу [7, с. 141]. Таким чином, коло обов'язків громади охоплювало питання землекористування, землеустрою, меліорації, лісового господарства, агрономічних і зоотехнічних заходів, переробки продуктів сільського господарства тощо. Тобто практично вся господарська діяльність селян була в полі зору громади.

Щоб змусити окремі недбайливі двори дотримуватися встановлених розпорядків, громада мала право карати порушників [2, с. 122]. В той же час адміністративний апарат земельної громади був зведений до мінімуму, не було ніякого протиставлення апарату громаді. Авторитет громади спирався не лише на статті Земельного кодексу і статут громади, які регламентували її діяльність, але й на неписане звичаєве право, де чітко були сформульовані поняття селян про добро і зло. Відкрито порушувати і нехтувати звичаєве право в доколгоспному селі остерігалися навіть відомі в селі розбишаки, які відверто порушували писані закони. Вони знали, що в противному разі громада поставить їх поза законом і їм не буде життя в селі. Отже, авторитет громади, в широкому розумінні, ґрунтувався на глибокому демократизмі цього поземельного інституту.

Для виконання своїх функцій громада акумулювала значні кошти. За обстеженням 1925/26 господарського року від оренди громадських угідь і експлуатації спільного майна та закладів, громади тримали 21,9% прибутків, від самообкладання своїх членів – 60,4% і від позик у кооперації – 10,8%. Інші джерела становили 6,9%. Пересічний розмір бюджету на одну громаду становив 818 крб. [10, с. X–XII]. Земельні громади акумулювали 29,2 млн. крб. Для порівняння, державні капіталовкладення в сільське господарство в той же 1925/26 господарський рік склали 49,8 млн. крб. [7, с. 131] Отже, співставлення цих двох цифр показує, що земельні громади мали значні фінансові засоби і їх авторитет на селі підкріплювалися серйозними фінансовими можливостями.

Для ліквідації незручностей існуючих на селі форм землекористування (общинної та дільничої) громади у 1920-х рр. звернули пильну увагу на впровадження

при землеустрої громадських багатопільних сівозмін. При цьому вся земля громади поділялася на кілька полів, залежно від сівозміни. У кожному полі селянському господарству відводили його ділянку, якою він користувався постійно. Громадська сівозміна дозволяла докорінно реорганізувати систему рільництва, знищити відстале трипільля ті рябопільля, встановити правильне чергування сільськогосподарських культур, завести однорідні сортові посіви та просапні культури; відкривала можливість для спільного застосування машин, зокрема тракторів, прогресивних агротехнічних прийомів. Отже, перспектива на шляхах багатопільної громадської сівозміни передбачалася для всіх селянських господарств. Разом з тим, на відміну від колективної форми землекористування (колгоспів), при багатопільній громадській сівозміні зберігалася індивідуальне селянське господарство як самостійний суб'єкт господарювання, дуже вдало поєднувалося особистий і громадський інтерес. Саме тому, в середині 1920-х рр. перехід до громадських багатопільних сівозмін при землеустрої селянських земель набрав масового характеру. Наприкінці 1928 р. (у переддень примусової колективізації, здійсненої більшовиками) громадські сівозміни були поширені на площі 10 млн. гектарів, а це майже третина селянських земель в УСРР [3, с. 41].

Отже, введення громадських багатопільних сівозмін відкривало перед індивідуальними селянськими господарствами прогресивний шлях розвитку без болючої ломки старих форм землекористування. Потреби в суцільній колективізації не було. Цілком зро-

зуміло, що при введенні громадської сівозміни різко підвищувалася роль земельної громади на селі.

Виявлені нами масові джерела свідчать: земельні громади 1920-х рр. поступово ставали організаціями кооперативного типу. Землевпорядження і меліорація, організація громадських сівозмін, боротьба із бур'янами і шкідниками, утворення прокатних пунктів сільськогосподарської техніки і злучних пунктів для сільської худоби, переробка вирощеної продукції, раціональне ведення лісового господарства, ремонт шляхів сполучення і мостів – все селяни виконували громадою. Саме життя змушувало селян до об'єднання певних господарських функцій, залишаючи при цьому селянське господарство цілком самостійною господарською одиницею. Вдало поєднувалися особисті та громадські інтереси, зберігалася селянство.

У більшовицької влади були інші плани, встановлення тоталітарного режиму й створення держави-фабрики з тотальним плануванням. Селяни не бажали ставати фактично кріпаками в одержавлених колгоспах. Земельна громада, як демократична і самоврядна організація селянства захищала його інтереси, й не могла стати інструментом примусової колективізації. Отже, земельна громада, за своєю суттю стала ворожою правлячому режиму. Тому більшовики вирішили знищити земельну громаду. Постановою Президії ЦВК СРСР від 3 лютого 1930 р. в районах суцільної колективізації земельні громади були ліквідовані [9, с. 465–466]. Тепер вже ніщо не заважало більшовикам перетворити вільних хліборобів на кріпаків-колгоспників, а для створення атмосфери страху і абсолютної покори запровадити терор голодомором.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Абрамов Ю.М. Коментар до Земельного Кодексу УСРР / Ю.М. Абрамов // Вісник НКЗС. – 1926. – № 15–16. – С. 101–106.
Abramov Yu.M. Komentar do Zemelnogo Kodeksu USRR [Comment to the Land Code of the Ukrainian SSR] / Yu.M. Abramov // Visnik NKZS. – 1926. – № 15–16. – S. 101–106.
2. Бюлетень НКЗС УСРР. – Харків, 1925. – № 7. – 125 с.
Byuleten NKZS USRR [Bulletin of the National Commissariat of agriculture Ukrainian SSR] – Harkiv, 1925. – № 7. – 125 s.
3. XI Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів 7–15 травня 1929 року: Стенографічний звіт та постанови. – Х. : Вид-во ВУЦВК, 1929. – 778 с.
XI Vseukrayinskiy z'yizd Rad robitnichih, selyanskih ta chervonoarmijskih deputativ 7–15 travnya 1929 roku: Stenografichniy zvit ta postanovi [All-Ukrainian Congress of Soviets of workers', peasants' and red army deputies 7–15 may 1929: the verbatim report and decisions]. – H.: Vid-vo VUTsVK, 1929. – 778 s.
4. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. – Х. : ЦСУ УСРР, 1929. – XXXIV; 348 с.
Zbirnik statistichno-ekonomichnih vidomostey pro silske gospodarstvo Ukrayini [Collection of statistical and economic information on agriculture of Ukraine]. – H.: TsSU USRR, 1929. – XXXIV; 348 s.
5. Земельный кодекс УССР: Утвержден ВУЦИК 29 ноября 1922 г. – Харьков : Наркомзем УСРР, 1922. – 90 с.
Zemelnyy kodeks USSR: Utverzhden VUTsIK 29 noyabrya 1922 g. [The land code of the Ukrainian SSR] – Harkov: Narkomzem USRR, 1922. – 90 s.
6. Калініченко В.В. На зламі епох: земельна громада в Наддніпрянській Україні (1917–1930 рр.) / В.В. Калініченко. – Х. : ХДАК; Видавець Савчук О.О., 2013. – 656 с.
Kalinichenko V.V. Na zlami epoh: zemelna gromada v Naddnipyrianskiy Ukrayini (1917–1930 rr.) [At the turn of epochs: the land community in Dnieper Ukraine (1917–1930)] / V.V. Kalinichenko. – H.: HDAK; Vidavets Savchuk O.O., 2013. – 656 s.
7. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження / В. В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.
Kalinichenko V.V. Selyanske gospodarstvo Ukrayini v perIod nepu: Istoriko-ekonomichne doslidzhennya [Peasant economy of Ukraine in the period of NEP: the historical and economic research] / V.V. Kalinichenko. – H.: Osnova, 1997. – 400 s.
8. Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиріччя ХХ ст. / О.В. Михайлюк. – Дніпропетровськ : Інновація, 2007. – 456 с.
Mihaylyuk O.V. Selyanstvo Ukrayini v pershi desyatirichchya XX st. [The peasantry of Ukraine in the first decades of the 20th century] / O.V. Mihaylyuk. – Dnipropetrovsk: Innovatsiya, 2007. – 456 s.
9. Сборник документов по земельному законодательству СССР и РСФСР. – М. : Госиздат, 1954. – 719 с.
Sbornik dokumentov po zemelnomu zakonodatelstvu SSSR i RSFSR [Collection of documents on land legislation of the USSR and RSFSR]. – M.: Gosizdat, 1954. – 719 s.
10. Фінанси земельних громад в 1925/26 році: Вибіркове обстеження. // Статистика України . Серія 6. Фінансова статистика. – Х., 1928. – Т. 5. – №125. – XXV; 37 с.
Finansi zemelnih gromad v 1925/26 rotsI: VibIrkove obstezhennya [Finance land communities in 1925/26 year: Sample

survey] // Statistika Ukrayini . Seriya 6. Finansova statistika. – Tsentralniy derzhavniy arhiv vischih organiv vladi ta upravlinnya Ukrayini [Central state archive of Supreme bodies of power and government of Ukraine].
H., 1928. – T. 5. – № 125. – XXV; 37 s.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

Kalinichenko V.V. To the question of the alternative to collective farms in a Ukrainian village in the 1920s.

Abstract. In the article the analysis of the structure, powers and responsibilities of local company. Considered the authorities of this land Institute. Disclosed the principles of the rule of law. Specify the level of Finance of the land societies, a source of their revenues. In clause (article) advantages of the public organization of crop rotation as more progressive. The author stresses that the need in continuous collectivization was not because of the land the company successfully combines personal and public interests.

Keywords: *Ukraine, agriculture, land, land society, peasants.*

Калиниченко В.В. К вопросу об альтернативе колхозам в украинской деревне в 1920-х гг.

Аннотация. В статье проведен анализ структуры, полномочий и обязанностей земельного общества. Рассмотрены органы власти этого поземельного института. Раскрыты принципы организации правопорядка. Указан уровень финансов земельных обществ, источники их поступления. В статье приводятся преимущества общественной организации севооборота как более прогрессивной. Автор подчеркивает, что необходимости в сплошной коллективизации не было, поскольку земельное общество удачно сочетало в себе личные и общественные интересы.

Ключевые слова: *Украина, сельское хозяйство, земля, земельное общество, крестьяне*

Марцінішин Ю.Д.

Поняття «праця» в космогенно-енергетичній концепції С.А. Подолинського

Марцінішин Юрій Данилович, здобувач кафедри архівознавства,
новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Анотація. У статті аналізується оригінальне та новаторське трактування категорії «праця» українським вченим та мислителем Сергієм Андрійовичем Подолинським, подане у його дослідженні «Праця людини і її відношення до розподілу енергії». С. Подолинський здійснив власну авторську інтерпретацію терміну, розтлумачив здатність людини до праці, назвав її суб'єкти, описав основні види та форми діяльності людини, а також дослідив багато інших аспектів, які складають цілісну характеристику категорії. Новаторством українського мислителя стало те, що вчений розглядає економіку енергетики людської праці, енергозберігаючий зміст людської діяльності, історичні етапи та технічні форми організації праці із збереження енергії, форми такої діяльності в долюдському світі.

Ключові слова: праця, енергія, ентропія, продуктивність, розподіл, світобудова.

Категорія «праця» є складним та багатограним явищем, яке відноситься до фундаментальних основ людського суспільства. Саме «праця» стала предметом дослідження видатного українського мислителя – Сергія Андрійовича Подолинського. У своїй роботі «Праця людини і її відношення у розподілі енергії» [1] (1881 р.) Подолинський подав власну авторську інтерпретацію терміну, розтлумачив здатність людини до праці, назвав її суб'єкти, описав основні види та форми діяльності людини, а також дослідив багато інших аспектів, які складають цілісну характеристику категорії. Проте часто для сучасних науковців ім'я, а тим більше дослідження свого співвітчизника є мало-відомими [2]. Виключення становлять дослідники, які безпосередньо вивчають наукову спадщину С. Подолинського [3-7; 10]. Потреба подальшої розробки категорії «праця» актуалізує необхідність залучення теоретико-методологічного доробку Сергія Подолинського. Аналізуючи висунуту на перший план в термодинаміці проблему ентропії, Сергій Андрійович стверджує цілком протилежну другому закону тезу: «Кількість сонячної енергії, що перетворюється на земній поверхні на енергію більш перетворювану, безсумнівно, поступово збільшується» [1, 227]. Основним способом досягнення пакетування та приросту енергії – стверджує дослідник – є праця людини та свійських тварин.

Потрібно зазначити, що інтерпретація категорії праці представниками філософської та суспільно-політичних думок в XIX столітті зводилися виключно до домінування в ній економічних чинників, створення вартості та зростання національного багатства [8, 205]. Новаторством же Подолинського стало те, що вчений розглядає економіку енергетики людської праці, енергозберігаючий зміст людської діяльності, історичні етапи та технічні форми організації праці із збереження енергії, форми такої діяльності в долюдському світі.

Дійсно, праця в оригінальній концепції дослідника «є одним із численних видів прояву загальної світової енергії» [1, 204]. Вона є умовою збереження енергії по-перше, в розумінні перетворення нових кількостей сонячної енергії в більш перетворювану форму, по-друге, в силу збереження від розсіювання, неминучого без втручання праці, певної кількості перетворюваної енергії, що вже існує на земній поверхні. С. Подолинський подає й конкретне визначення поняття: «Праця є таке споживання механічної і психічної

роботи, нагромадженої в організмі, що має результатом збільшення кількості перетворюваної енергії на земній поверхні» [1, 229].

Принциповим питанням для українського мислителя є визначення суб'єктів праці. Виходячи із вищезначеного трактування категорії «праця», дане поняття може бути застосоване лише до людей та деяких тварин, «які або працюють під проводом людей (як домашні тварини), або – як мурахи – працюють почасти самі, почасти займаються вихованням домашніх тварин» [9, 296].

Вчений дає перелік суб'єктів, позбавлених можливості збільшувати кількість перетворюваної енергії. По-перше, механічний рух природних стихій ще не є працею, тому що, наприклад, «рух повітря, ... полишений самого собі вітер через розсіювання своєї енергії не нагромаджує її на поверхні землі» [9, 296]. По-друге, в розумінні загального збільшення кількості сили у Всесвіті щодо рослин також не можна застосувати поняття праці, адже виконуючи роль акумулятора енергії, позбавлені можливості руху, рослини не можуть дати корисного вжитку збереженій у власному тілі енергії. По-третє, навіть машини, які по суті призначені для перетворення енергії, полишені самі собі, не здатні прогресивно збільшувати нагромажену сонячну енергію. По-четверте, нервова праця людини сама по собі не може виконувати релятивне збільшення енергії. По-п'яте, коли йдеться про тварин, то важко вирізнити, до якої саме групи його можна вжити [9, 296].

Подолинський наголошує, що під словом «праця» розуміється лише позитивна дія організму, що має невід'ємним результатом збільшення запасу енергії. Так звана «негативна праця» або чисте заощадження, згідно концепції мислителя, є марними та позбавленими сенсу процесами. Для обґрунтування цієї думки, Подолинський описує приклад слимака, який здавалося б «гинучи, збільшує рослинне життя тим, що вже не винищує рослин», проте насправді це не має слушності: він не тільки не сприяє прогресу балансу енергії, але навіть не може захистити від подальшого розсіювання енергії ті рослини, які він не з'їв. Показовим є порівняння поведінки слимака у даному випадку з життям капіталіста, який не розтрачує, а зберігає свої заощадження. В обох випадках виводок один: таке заощадження безрезультатне [1, 231].

Перелік суб'єктів, до яких не можна застосувати поняття «праця» вчений доповнює і первісними лю-

дьми, які жили винятково полюванням та рибальством. Адже, для величини бюджету енергії на земній поверхні не має значення якби перетворювана енергія, поглинута людиною, залишилася б, як і раніше, в тілі дичини або риби [1, 232]. Для наочності циркуляції енергетичних потоків Подолинський порівнює працю первісної людини та сучасника: «Дикун працював багато, але робота його майже не була корисною працею в нашому розумінні слова, тому що дикун дуже мало збільшував запас перетворюваної енергії на земній поверхні. Навпаки, робітник, який керує паровим плугом або жнивваркою, зовсім мало напружує свої м'язи порівняно з корисністю своєї праці, у розумінні збільшення загального запасу енергії» [1, 234]. З наведеної цитати можна зробити висновок, що м'язова робота, чисто механічний рух, не може бути зарахованим до категорії «праця».

Проте, вже тут автор говорить про поступовий перехід спожитої енергії в такий вид механічної та психічної роботи як виготовлення зброї, будівництво жител, приручення тварин тощо, які можна віднести до категорії корисної праці [1, 232]. За допомогою такого технічного вдосконалення, яке ще знаходиться на примітивному рівні, відбувалося збереження енергії, завдяки якому у людини «з'явилися перше необхідне для неї дозвілля і запас сил, що й були вжиті нею на працю, корисну ще безпосередніше» [1, 235]. Таким чином, збережена енергія стала основою для наступного рівня енергоакумуляції.

Автор коротко оповідає історичний процес переходу первісних племен від полювання до скотарства та наближається до загального поширення землеробства, завдяки якому людство переходить на якісно новий рівень не лише нагромадження, а й приросту загальної сонячної енергії.

Для того, щоб простежити логіку, якою керується вчений, потрібно розглянути аргументи, що їх наводить Сергій Андрійович. Використовуючи приклад із сільськогосподарської статистики Франції, він показує як землеробська праця впливає на збільшення енергії:

«Природні луки займають у Франції простір у 4 200 000 гектарів і дають пересічно щороку 105 000 000 метричних кінталів сіна, або по 2 500 кілограмів на кожному гектарі. Нагромадження сонячного тепла на гектарі становить, отже, щорічно $2\,500 \times 2\,550 = 6\,375\,000$ теплових одиниць. Тож ми бачимо, що без втручання праці полишена сама на себе рослинність, за найвигідніших обставин, ... нагромаджує щорічно ... 6 375 000 теплових одиниць. За участі праці зараз же помічається значне збільшення. У Франції штучні луки упорядковані вже на площі 1 500 000 гектарів, що з вирахуванням цінності насіння дають щорічно 46 500 000 кінталів сіна, тобто по 3 100 кілограмів на кожному гектарі. Отже, щорічне нагромадження тепла дорівнює $3\,100 \times 2\,550 = 7\,905\,000$ теплових одиниць. Надлишок проти природної луки дорівнює 1 530 000 теплових одиниць і одержаний він, природно, завдяки праці, докладеній до упорядкування штучної луки. Праця для одного гектара штучної луки дорівнює щороку приблизно: 50 годинам роботи одного коня і 80 годинам роботи однієї людини. Вся робота ця, переказана на тепло,

дорівнює 37 450 теплових одиниць. Таким чином, кожна тепла одиниця, застосована у вигляді праці людини чи коня до упорядкування штучної луки, виробляє надлишок нагромадження сонячного тепла, що дорівнює $1\,530\,000 : 37\,450 = 41$ тепловій одиниці» [1, 235]. Такі ж розрахунки вчений подає й щодо лісу та вирощування зернових хлібів.

По суті, землеробство для Подолинського «є працею такого роду, де справедливості нашого визначення праці, що вже не приховується різними побічними обставинами, ясно виступає на перший план» [1, 235]. Якщо десятина землі дикого степу чи пралісу дає щорічно певну кількість поживного матеріалу, то із втручанням людської праці продуктивність десятини зростає в десять, двадцять і більше разів. Автор енергетичної концепції чітко розуміє, що людина не створює матерії, не створює енергії, а лише сприяє її приросту. Подолинський відкидає закиди щодо негативного впливу людини на природу, адже землеробство виснажує ґрунти лише у випадку хижацького, нерозсудливого введення господарства. І навпаки, технічне вдосконалення та оптимізація аграрної сфери зумовлюють збільшення енергетичного бюджету людства.

Наведені фрагменти праці є свідченням однієї із основних концептуальних тез Подолинського – праця є прерогативою людини, причому людини, яка здатна мислити. Фактично, вчений довів, що наділений інтелектом суб'єкт, який свідомо протидіє, за допомогою праці, процесам дисипації, здатний перешкодити розсіюванню енергії. Оскільки суб'єктом у його дослідженні є кожна окрема людина та людство в цілому, можна говорити про нову інтерпретацію Подолинським людської сутності, тобто – погляд на людину, як на космічну істоту, яка здатна збільшувати об'єм енергії на земній поверхні.

З огляду на виключне значення праці у протіканні енергетичних процесів Всесвіту, Сергія Подолинський надзвичайно цікавили питання походження здатності до роботи в організмі людини: «Звідкіля береться в організмі енергія, необхідна для виконання дій, що ми називаємо працею? Якими апаратами виконуються ці дії? Якими побічними явищами вони супроводжуються?» [1, 235]. Враховуючи вплив промислового перевороту та технізації виробництва на всі сфери життя суспільства, включаючи духовну складову, не дивно, що Подолинський порівнює людину саме з машиною. Зокрема, вчений зазначає, що з того часу, як набула розвитку механічна теорія тепла, кожен процес, що веде до продукції механічного руху, може бути порівняний із діяльністю термічної машини, тобто машини, яка перетворює тепло в працю [9, 303]. Це стосується і людини. Потрібно віддати належне науковцю, який при цьому не спрощує проблему отожднюючи живу істоту та техніку, а усвідомлює, що людський організм є набагато складнішою системою.

Для кращого розуміння впливу праці на розподіл енергії та задоволення потреб людства, Подолинський ще раз акцентує увагу на потребі визначення цієї категорії з точки зору природничих наук. Так, в сучасному для вченого розумінні, поняття корисної роботи мало різні, причому полярні трактування: «Кене сказав: праця непродуктивна. Адам Сміт – одна праця

продуктивна. Се – праця продуктивна, природні агенти продуктивні і капітали продуктивні» [1, 250].

Проаналізувавши сутність цієї категорії, Подолинський намагається звести наведені суперечності до наступного: з однієї сторони, праця не виробляє речовини, і тому вся її продуктивність може полягати лише в приєднанні чогось (перетворюваної енергії), також не створеного працею, до речовини; з іншої сторони, єдиний спосіб, котрим людина здатна збільшити кількість перетворюваної енергії, є додавання своєї праці, тобто споживання нагромадженої механічної енергії [1, 251]. Безпосередньою метою будь-якого виду праці є задоволення потреб, під якими автор розуміє усвідомлення необхідного органічного прагнення до певного обміну енергії між організмом людини і зовнішньою природою [1, 252].

Подолинський звертає увагу й на відмінність продуктивності праці впродовж історичного розвитку людства. Учений окремо розглянув відношення різних видів праці до розподілу енергії починаючи зі світанку людської цивілізації. Первісна людина змогла створити знаряддя праці, завдяки чому забезпечила збільшення темпу приросту перетворюваної енергії. Це якісно вирізняло людський рід з-поміж інших живих систем. Більше того, в людині почала розвиватися здатність мислити – розум, вона вивчала себе та навколишній світ, пізнавала його закони та намагалася правильно їх застосувати для задоволення власних потреб [4, 23]. Вміння застосовувати різні винаходи, навіть поки примітивні, зумовило включення в обмін людини зайвої кількості енергії. Наприклад, найпростіша кремнієва сокира є величезним збереженням енергії, якщо порівняти затрати на її виготовлення і затрати енергії на зрубання дерев за допомогою сокири. Ще більше акумулювання сонячної енергії було отримане при будівництві житла та інших споруд, у видобувній промисловості (залізної руди, золота, вугілля, торфу та ін.), однак найбільше енергії зберігає землеробська праця. Словом, усі ремесла, мануфактура, фабрики споживають енергію, але безпосередньо чи опосередковано «повертають це споживання з надлишком за рахунок збільшення обміну енергії чи за рахунок надання людині можливості зберігати частину її енергії і вживати її з більшою вигодою на якісь нові виробництва» [1, 263].

Особливими властивостями вирізняється праця із залученням свійських тварин та машин. Використання роботи домашніх тварин становить велику вигоду для господарювання людини, так як їх утримання зводиться лише до потреб харчування (виключно рослинна їжа, що не потребує приготування) та захисту від холоду, натомість робоча худоба має значно вищий економічний еквівалент, ніж людина. Більше того, механічна робота людей в деяких випадках просто недостатня для виконання необхідних дій, тож залучення сили тварин є необхідною умовою введення господарства [1, 266]. Ще одним важливим фактором є те, що утримання тварин відбувається і з метою одержання м'яса, шкіри, шерсті, добрив тощо.

Значно більше користі при розподілі енергії, у порівнянні зі свійськими тваринами, одержується за допомогою впровадження у виробництво машини. Наприклад, за розрахунками Мортонна, одна година

роботи парової кінської сили коштує при роботі коней 5,5 пенса, тоді як при роботі парової машини – всього 3 [1, 267]. Проте використання пари, за Подолинським, вже на той час було не вигідним та вимагало пошуків нових двигунів.

Окремим питанням для науковця стали ті види праці, що не повертають безпосередньо людині витрачену на них енергію та незважаючи на свою непродуктивність все ж відносяться до категорії корисної роботи. Подолинський, керуючись аналізом та класифікацією, зробленими Міллем у роботі «Політична економія», наводить приклади таких видів роботи. Вчитель елементарної школи, який все своє життя обмежувався викладанням і не лишив після себе жодного надрукованого рядка, здатний опосередковано вводити у бюджет людства значну кількість перетворюваної енергії. Логіка міркувань Подолинського така: «Припустимо, що, навчивши селян своєї общини арифметиці, учитель позбавляє їх цілого ряду дрібних обманів і що загальна сума збереження цього становить 500 карбованців на рік». Якщо селяни дали себе обдурити внаслідок свого неучтва, то 500 крб. йде у карман «волосного начальства, збирачів податків, дрібних торгівців, сільських куркулів, неминуче йде здебільшого на пиття горілки». Проте, навчені рахувати селяни, не дадуть себе обдурити та залишать собі гроші, які можна використати на покращення господарства, що, в свою чергу, веде до збільшення врожаю, а це означає збереження зайвої кількості сонячної енергії [1, 263]. Виходить доволі довгий ланцюжок міркувань, проте він наочно демонструє корисність праці вчителя.

Подібна аргументація використовується науковцем при обґрунтуванні корисності праці митця. На прикладі музиканта-виконавця Подолинський показує вплив мистецтва на задоволення потреб спеціальних органів чуття та насолоди. Мистецтво в енергетичній концепції українського вченого корисне доти, доки стимулює людину до активної продуктивної праці. Але мистецтво може мати і шкідливі сторони, наприклад: «військова музика, що збуджує людей йти з посиленням прагненням на бойню й самознищення, буде одним із видатних прикладів розкрадання енергії за допомогою мистецтва» [1, 265].

Тут Подолинський зачіпає важливий аспект енергетичного світорозуміння – розкрадання енергії людиною. Розкрадання – процес протилежний праці, який зумовлює зменшення енергетичного бюджету Землі. Вчений підкреслює різницю між поняттями розсіювання, яке є постійною розтратою енергії в простір, та розкраданням – збільшення розсіювання енергії внаслідок певних дій людини, що мають результатом розтрату зайвих кількостей енергії. Прикладами розкрадання енергії є війни, обмеження кількості народонаселення, виробництво предметів розкоші, непродуктивне споживання тощо [1, 276].

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що концептуальною тезою Подолинського було розуміння праці як прерогативи людини, причому людини, яка здатна мислити. Фактично, вчений довів, що наділений інтелектом суб'єкт, який свідомо протидіє, за допомогою праці, процесам дисипації, здатний перешкодити розсіюванню енергії. Оскільки суб'єктом у його дослі-

дженні («Праця людини і її відношення до розподілу енергії») є кожна окрема людина та людство в цілому, можна говорити про нову інтерпретацію Подолинсь-

ким людської сутності, тобто – погляд на людину, як на космічну істоту, яка здатна збільшувати об'єм енергії на земній поверхні.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Праця людини і її відношення до розподілу енергії // Подолинський С.А. Вибрані твори / упор., передмова і прим. Корнійчук Л. Я. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 203–283. *Pratsia liudyny i yii vidnoshennia do rozpodilu enerhii [Labor of man and his relation to the distribution of energy] // Podolynskiy S.A. Vybrani tvory / upor., peredmova i prym. Korniiichuk L. Ya. – K. : KNEU, 2000. – S. 203-283.*
2. Качмар О. Теоретичні підходи до визначення категорії «праця» та її особливостей в сільському господарстві / О. Качмар, П. Кузьмович. – [Електронний ресурс]. – Доступний з : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvlnau/Ekon/2010_15/Kachmar.pdf. *Kachmar O. Teoretychni pidkhody do vyznachennia katehorii «pratsia» ta yii osoblyvostei v silskomu hospodarstvi [Theoretical approaches to the definition of «labor» and its characteristics in agriculture] / O. Kachmar, P. Kuzmowych. – [Elektronnyi resurs]. – Dostupnyi z : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvlnau/Ekon/2010_15/Kachmar.pdf.*
3. Злупко С.М. Сергій Подолинський – вчений, мислитель, революціонер / С. Злупко. – Львів : Каменяр, 1990. – 192 с. *Zlupko S.M. Serhii Podolynskiy – vchenyi, myslitel, revoliutsioner [Sergey Podolynsky – scientist, thinker, revolutionary] / S. Zlupko. – Lviv : Kameniar, 1990. – 192 s.*
4. Корнійчук Л.Я. Сергій Подолинський – видатний український вчений, громадський діяч / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2000. – №7. – С. 70–76. *Korniiichuk L.Ya. Serhii Podolynskiy – vydatnyi ukrainskyi vchenyi, hromadskiy diiach [Sergey Podolynsky – outstanding Ukrainian scientist and public figure] / L. Korniiichuk // Ekonomika Ukrainy. – 2000. – №7. – S. 70-76.*
5. Кратко М. Шляхи до стійкого розвитку (150 років від дня народження видатного українського вченого С. Подолинського) / М. Кратко // Науковий світ. – 2000. – №12. – С. 4–5. *Kratko M. Shliakhy do stiikoho rozvytku (150 rokiv vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho vchenoho S. Podolynskoho) [Pathways to Sustainable Development (150 years since the birth of the famous Ukrainian scientist S. Podolynsky)] / M. Kratko // Naukovyi svit. – 2000. – №12. – S. 4-5.*
6. Чесноков В.С. Эволюция природы и человека в трудах С.А. Подолинского / В. Чесноков // Вопросы истории. – 2010. – №5. – С. 85–97. *Chesnokov V. S. Evoliutsiya pryrody y cheloveka v trudakh S. A. Podolynskoho [Evolution of man and nature in the writings by S. A. Podolynsky] / V. Chesnokov // Voprosy ystoryi. – 2010. – №5. – S. 85-97.*
7. Шевчук В. Вчення Сергія Подолинського як фундаментальна основа новітньої української та світової економічної школи / В. Шевчук // Еволюція економічного розвитку та економічних теорій (проблеми дослідження та викладання) : мат-ли міжнарод. наук.-метод. конф. 26–27 квітня 2000 року. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 84–91. *Shevchuk V. Vchennia Serhiia Podolynskoho yak fundamentalna osnova novitnoi ukrainskoi ta svitovoi ekonomichnoi shkoly [Teachings of Sergey Podolynsky as the fundamental basis of modern Ukrainian and World Economic School] / V. Shevchuk // Evoliutsiia ekonomichnoho rozvytku ta ekonomichnykh teoriiv (problemy doslidzhennia ta vykladannia) : mat-ly mizhnarod. nauk.-metod. konf. 26-27 kvitnia 2000 roku. – K. : KNEU, 2000. – S. 84-91.*
8. Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. – Т. 5., Кн. 2. – К. : Дніпро, 2001. – 376 с. *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky [A Thousand Years of Ukrainian political thought] : u 9 t. – T. 5., Kn. 2. – K. : Dnipro, 2001. – 376 s.*
9. Людська праця і єдність сили // Подолинський С.А. Вибрані твори / упор., передмова і прим. Корнійчук Л.Я. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 284–310. *Liudska pratsia i yednist syly [Human labor force and unity] // Podolynskiy S.A. Vybrani tvory / upor., peredmova i prym. Korniiichuk L.Ya. – K. : KNEU, 2000. – S. 284-310.*
10. Кузнецов О.Л. Система природа – общество – человек : устойчивое развитие / О. Кузнецов, П. Кузнецов, Б. Большаков. – Государственный научный центр Российской Федерации ВНИИ геосистем; Международный университет природы, общества и человека «Дубна», 2000. – 403 с. *Kuznetsov O.L. Sistema pryroda – obshchestvo – chelovek : ustoichyvoe razvitiye [The system nature – society – people : sustainable development] / O. Kuznetsov, P. Kuznetsov, B. Bolshakov. – Hosudarstvennyi nauchnyi tsentr Rossyiskoi Federatsyy VNIY heosystem; Mezhdunarodnyi unyversytet pryrody, obshchestva y cheloveka «Dubna», 2000. – 403 s.*

Marsinyshyn Y. D. A concept «labor» is in power conception of S.A. Podolinski

Abstract. In the article original and innovative interpretation of category is analyzed «labor» the Ukrainian scientist and thinker by Sergey by Andrey Podolinski, given to them in research «Labor of man and his attitude toward distributing of energy». S. Podolinsky own author's interpretation makes the term explained to a person's ability to work and called her subjects, described the basic types and forms of human activity, and researched many other aspects that make up a complete response category. Ukrainian thinker innovation was that the scientist considers the economy of human labor power, energy saving content of human activity, historical milestones and technical forms of work organization for the conservation of energy forms such activities in prehuman world.

Keywords: labor, energy, entropy, productivity, distributing, the universe

Марцинишин Ю. Д. Понятие «труд» в космогенно-энергетической концепции С.А. Подолинского

Аннотация. В статье анализируется оригинальная и новаторская трактовка категории «труд» украинским ученым и мыслителем Сергеем Андреевичем Подолинским, данная им в исследовании «Труд человека и его отношение к распределению энергии». С. Подолинский совершил собственную авторскую интерпретацию слова, растолковал способность человека к труду, назвал ее субъекты, описал основные виды и формы деятельности человека, а также исследовал многие другие аспекты, которые составляют целостную характеристику категории. Новаторством украинского мыслителя стало то, что ученый рассматривает экономику энергетики человеческого труда, энергосберегающее содержание человеческой деятельности, исторические этапы и технические формы организации труда по сохранению энергии, формы такой деятельности в дочеловеческом мире.

Ключевые слова: труд, энергия, энтропия, производительность, распределение, мироздание

Поляков О.В.

Мінеральне удобрення ґрунтів як провідний напрямок реалізації політики “великої хімії” в сільському господарстві України 1950–1980-х рр.

Поляков Олег Володимирович, аспірант кафедри теорії, історії держави та права Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна

Анотація. Розглянуті історичні аспекти використання мінеральних добрив в українському аграрному секторі у період хімізації сільського господарства 1950 – 1980-х рр. Автор приділяє увагу різним особливостям, обсягам та основним результатам впровадження широкомасштабного мінерального удобрення у практику ведення культурного землеробства в Україні.

Ключові слова: мінеральні добрива, хімізація, колгоспи, сільське господарство, агрохімія

Вступ. У період хімізації українського аграрного сектору, яка розгорнулася в УРСР у середині 1950-х – наприкінці 1980-х рр., провідним напрямком культурного землеробства стало широкомасштабне застосування в практиці ведення сільського господарства різних видів удобрювальних речовин. При цьому одним із найбільш дієвих факторів, від яких напряду залежало підвищення врожайів сільськогосподарських культур і родючості ґрунтів, вважалося використання мінеральних добрив (тобто добрив, виготовлених на хімічній основі). Радянська практика у цій сфері значною мірою відобразилася на подальшому розвитку аграрної галузі України.

Огляд публікацій. Історичні аспекти застосування мінеральних добрив, як і ряд інших питань, пов’язаних із науковою проблематикою хімізації аграрного сектору в 1950–1980-х рр., на даний час залишаються невивченими. Далеко неповні екскурси, які дещо проливають світло на історичну динаміку використання мінеральних добрив у сільському господарстві України, містяться у агрохімічних працях як радянського [2; 8; 12], так і сучасного періоду [3], однак, вони не мають достатнього наукового потенціалу відтворити повну історичну картину розглядуваного питання. Поодинокі спроби науково-історичного вивчення обраної проблематики з’являються у працях сучасних дослідників аграрної історії України [10; 13], але вони також мають контекстний і доволі уривчастий характер.

Метою даної статті є поглиблений аналіз історичних проявів та особливостей використання мінеральних добрив в сільському господарстві України в 1950 – 1980-х рр., як одного з головних напрямків реалізації радянської політики “великої хімії” на території республіки.

Матеріали і методи. Основу джерельної бази для поглибленого вивчення історичних аспектів застосування мінеральних добрив у сільському господарстві України у 1950 – 1980-х рр. Складають неопубліковані документальні матеріали, які містяться у архівосховищах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських організацій України та Державного архіву Черкаської області. У ході дослідження був використаний комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних методів.

Результати. Широке запровадження в практику ведення землеробства мінеральних удобрювальних речовин було провідним базисом хімізації сільського господарства [9, с. 3] і значилося серед найважливіших пріоритетів подальшого розвитку хімічної промисловості [10, с. 123; 7, с. 3]. У публікаціях теорети-

ків наукової агрохімії вже на ранніх етапах хімізації сільського господарства прямо наголошувалося: “Основна хімічна проблема землеробства СРСР – це виробництво і застосування мінеральних добрив; від її вирішення залежить добробут народу” [12, с. 21].

Радянською, втім, як і світовою, агрохімічною наукою вважалося, що мінеральні добрива не лише поліпшували живлення вирощуваних сільськогосподарських культур, тим самим збільшуючи кількість врожайів, але й покращували їхню якість: підвищували вміст цукру в цукровому буряку і винограді, крохмалю в картоплі, білків в зерні та бобових культурах, олії в насінні олійних культур, поліпшували характеристики волокон льону, бавовни, підвищували смакові якості овочевих культур [2, с. 10; 4, с. 7].

Крім цього, мінеральні добрива посилювали стійкість рослин до різноманітних хвороб та несприятливих кліматичних факторів: наприклад, удобрювальні речовини допомагали озимим рослинам легше переносити морози, значно зменшували ураження озимої пшениці іржею, а цукрових буряків – гниллю коренів та іншими хворобами [7, с. 6]. Мінеральні добрива також прискорювали процес досягання ряду сільськогосподарських культур, сприяли кращому зберіганню картоплі, буряків, моркви, капусти та інших овочів [8, с. 7-8]. Свій вплив хімічні удобрювальні речовини спричиняли не лише на рослинництво, але й опосередковано діяли на інші галузі аграрного сектору: за рахунок підвищення врожайності кормових культур (зерна, трав, коренеплодів) збільшувалася й продуктивність тваринництва [4, с. 7].

На початку 1960-х рр. у середовищі вітчизняних аграріїв закріпилася думка, що дія мінеральних добрив повинна збільшуватися за рахунок підвищення доз хімічних речовин, що мають вноситися безпосередньо в ґрунт. При цьому вважалося, що в ряді сільськогосподарських районів, в тому числі й в Україні, мінеральні добрива з часом мають стати не просто якимось додатковим засобом підвищення природної родючості ґрунтів, але основним джерелом головних поживних речовин для рослин [11, с. 13]. Більше того, агрохімічний аналіз ролі добрив в сільському господарстві дозволив окремим вченим прийти до висновку, що роль мінеральних добрив поступово має стати аналогічною ролі сировини в хімічній промисловості, і саме з цієї тези повинні слідувати економічні висновки для народного господарства [12, с. 14].

Асортимент мінеральних добрив, які випускалися в Радянському Союзі на початку 1960-х рр., сягав півтора десятки видів, але у планах передбачалося довести цей асортимент до більше, ніж 35-ти видів [4,

с. 14]. Серед застосовуваних на практиці мінеральних добрив провідне місце належало азотним, фосфатним і калійним добривам, при чому саме на їх виробництво, починаючи ще з кінця 1920-х рр., хімічна промисловість Української РСР орієнтувалася найбільше [15, арк. 48].

Широке використання мінеральних добрив в Радянському Союзі розпочалося саме із внесення суперфосфату під цукровий буряк на чорноземах [12, с. 10]. Високу агротехнічну і економічну ефективність демонстрували й азотні добрива, що дозволило широко застосовувати їх на різних типах ґрунтів для підвищення врожайності сільськогосподарських культур [5, арк. 1]. Масштаби застосування цього виду удобрювальних хімічних речовин дозволяють зрозуміти такі дані: у 1959 р. в колгоспах Київської області азотні добрива були внесені на площі 19 тис. гектарів [6, арк. 1].

Загалом же за період з середини 1960-х рр. до кінця 1980-х рр. обсяг виробництва мінеральних добрив в Україні зріс у 3,2 рази, у тому числі азотних – у 3,2 рази, фосфатних – у 2,9 рази, калійних – у 3,5 рази [3, с. 10]. Показово, що в окремі періоди хімізації сільського господарства хімічні підприємства республіки навіть перевищували план по виробництву мінеральних добрив: наприклад, на січень 1965 р. понадплановий випуск азотних добрив сягнув рівня 103%, а калійних – 107,4 % [16, арк. 8]. Лише за період семирічки 1959 – 1965 рр. понад контрольні цифри було вироблено більше 1 млн. тон добрив усіх видів, при чому динаміка випуску найбільш застосовуваних мінеральних добрив виглядала таким чином: якщо в 1940 р. було випущено 73 тис. тон азотних добрив, 109 тис. тон фосфатних і 30 тис. тон калійних, то в 1955 р. ці обсяги склали вже відповідно 231 тис. тон, 246 тис. тон і 119 тис. тон, а в 1965 р. сягнули рівня 801 тис. тон, 519 тис. тон і 265 тис. тон [10, с. 123]. За 15-річний період 1970 – 1985-х рр. поставки цих хімічних речовин безпосереднім сільськогосподарським виробникам зросли з 65,1 кг до 153,4 кг на гектар ріллі [13, с. 93].

Уже на старті кампанії хімізації сільського господарства, тобто з середини 1950-х рр., в СРСР, зокрема й в Україні, створювалася відповідна наукова база для використання добрив. Задля цього проводилися різноманітні дослідження, що були покликані з'ясувати ефективність мінеральних добрив. Так, наприклад, Закарпатська дослідна станція встановила, що приріст врожаю кукурудзи від суперфосфату і селітри внесених окремо становив 5,4 ц/га, а при внесенні цих мінеральних добрив разом – 9,6 ц/га. Співробітники Чернівецької дослідної станції з'ясували, що приріст зерна озимої пшениці від внесення фосфору і азоту разом дорівнював 5,7 ц/га, а від внесення азоту і фосфору окремо – 2,9 ц/га [2, с. 8].

На початку 1960-х рр. в Україні вже випускалися такі види добрив, які відповідали біологічним особливостям окремих культур. Так, для удобрення цукрових буряків виготовлялася спеціальна суміш азотних, фосфатних і калійних добрив. Для культур, чутливих до хлорних сполук (винограду, картоплі, тютюну) вироблялися безхлорні види добрив (наприклад, калій-сульфат, калій-магnezія) [8, с. 11].

Якщо говорити про особливості розподілу мінеральних добрив безпосередньо по областях Української РСР, то він, як правило, робився з урахуванням площ посіву зернових, технічних, овочевих культур. Наприклад, у зв'язку з тим, що таке міндобриво, як фосфатшлак, не підходило для удобрення цукрових буряків, завіз його в другому кварталі 1957 р. був передбачений лише в поліській і західній області України, де ця сільськогосподарська культура вирощувалася в мінімальних кількостях [18, арк. 3-4]. У картоплесіючих господарствах одним із найбільш поширених мінеральних добрив була калій-магnezія: вона не впливала на якісні показники картоплі і водночас суттєво підвищувала врожайність цієї культури. Даний вид калійних добрив активно надходив до колгоспів Рівненської області [17, арк. 3].

Рациональне використання мінеральних добрив передбачало також врахування особливостей ґрунтів тих сільськогосподарських районів та зон, де вони вносилися [14, с. 10]. Зокрема, на чорноземах більшість агрокультур потребувала насамперед фосфатних добрив, а на опідзолених чорноземах потребувалося в однаковій мірі всі основні три види мінеральних добрив, і в першу чергу азотні. На солонцях, які досить поширені в південних степових районах України, найменш застосовуваними стали калійні добрива: вони не лише не підвищували врожайності сільськогосподарських культур, а нерідко навпаки знижували її [2, с. 8; 7, с. 7].

У цілому застосування різних видів мінеральних добрив приносило свої позитивні результати. Залежність розмірів отриманих врожаїв від кількості і правильності внесення міндобрив можна бачити на прикладі двох сусідніх радгоспів Луганського тресту, які мали однакові сільськогосподарські умови. Так, в радгоспі ім. 8 Березня під капусту було внесено 4,4 центнери мінеральних добрив на гектар ріллі, в результаті врожай склав 308 центнерів капусти з гектару. У радгоспі "Україна" мінеральних добрив було внесено 2 центнери на гектар; врожай склав 91,7 центнер капусти з гектару [1, с. 4]. Показовим також є наступний приклад: якщо колгоспи Красноокнянського району Одеської області у 1970 р. виростили в середньому по 55,1 центнера кукурудзи з гектара, то в сусідньому Котовському районі було одержано лише по 37,5 центнера. Однією з причин такої різниці в урожаєх було те, що в першому із зазначених районів під кукурудзу було внесено по 1,8 центнерів міндобрив на гектар, а в другому – по 1,4 центнери [7, с. 4-5].

У колгоспі ім. Сталіна на Тернопільщині застосування мінеральних добрив наприкінці 1950-х рр. дало змогу отримувати понад 220 ц зерна кукурудзи з кожного гектару при тому, що за десятиріччя до того врожай кукурудзи в цьому господарстві не перевищував 20 ц/га. Досягнуті результати дозволили колгоспу не лише отримати високий урожай кукурудзи, але й суттєво знизити собівартість центнера продукції: якщо в 1958 р. собівартість центнера зерна становила 2 крб. 90 коп., то в 1959 р. вона складала вже 1 крб. 80 коп. [8, с. 8-9].

Висновки. Підсумовуючи результативність використання міндобрив в аграрному секторі, варто відзначити, що станом на середину 1970-х рр. у районах

комплексної хімізації сільського господарства, передусім в центральних областях Української РСР, правильне застосування мінеральних добрив забезпечило підвищення врожайності агрокультур, прямим наслідком чого стало зміцнення економіки республіки. При

цьому, однак, слід мати на увазі, що історичні реалії застосування мінеральних добрив свідчать: на практиці цей процес не був позбавлений ряду недоліків і очевидних прорахунків, які в свою чергу так чи інакше впливали на кінцеву результативність удобрення.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Аментьева Л.И. Научные основы применения удобрений / Аментьева Л.И., Ефимов М.И., Малыгина В.Ф., Межакова В.А. – Луганск: Донбасс, 1968. – 130 с.
Akentyeva L.I. Nauchnye osnovy primeneniya udobreniy [Scientific basis of fertilizers usage] / Akentyeva L.I., Yefimov M.I., Malykhina V.F., Mezhakova V.A. – Lugansk: Donbass, 1968. – 130 s.
2. Вишинський О.М. Добрива та їх використання / О.М. Вишинський, П.О. Дмитренко, І.Л. Колоша. – К.: Державне видавництво сільськогосподарської літератури Української РСР, 1959. – 324 с.
Vyshynsky O.M. Dobryva ta yih vykorystannya [Fertilizers and their usage] / O.M. Vyshynsky, P.O. Dmytrenko, I.L. Kolosha. – K.: Derzhavne vydavnytstvo silskogospodarskoyi literatury Ukrayinskoyi RSR, 1959. – 324 s.
3. Виробництво фосфоровмісних мінеральних добрив підприємствами України та їх використання в сільському господарстві / За ред. В.Г. Зареченого. – Суми: Університетська книга, 2004. – 189 с.
Vyrobnytstvo fosforovmisnykh mineralnykh dobryv pidpriemstvami Ukrainy ta yih vykorystannya v sil'skomu gospodarstvi [Phosphorus fertilizers production at Ukrainian enterprises and their usage in agriculture] / Za red. V.H. Zarechenogo. – Sumy: Universytetska knyga, 2004. – 189 s.
4. Вольфович С.И. Задачи химиков в борьбе за подъем сельского хозяйства // Химия за подъем сельского хозяйства: Материалы по обмену опытом в связи с постановлением январского пленума ЦК КПСС 1961 г. по дальнейшему развитию сельского хозяйства. – М.: Типография Госхимиздата, 1961. – С. 3-72.
Volfkovich S.I. Zadachi himikov v borbe za podzem sel'skogo hozyaystva [Chemists' tasks in the struggle for the development of agriculture] // Himiya za podzem sel'skogo hozyaystva: Materialy po obmenu opytom v svyazi s postanovleniyem yanvar'skogo plenuma TsK KPSS 1961 g. po dalneyshemu razvitiyu sel'skogo hozyaystva. – M.: Tipografiya Goshimizdata, 1961. – S. 3-72.
5. ДАКО (Державний архів Київської області), ф. 354, оп. 6, спр. 752.
DAKO (Derzhavnyy arhiv Kyivskoyi oblasti) [DAKO (State archives of Kyiv region)], f. 354, op. 6, spr. 752.
6. ДАКО, ф. 880, оп. 11, спр. 2203.
DAKO, f. 880, op. 11, spr. 2203.
7. Добрива на Півдні України / За ред. В.Г. Александрова, В.С. Балаганської, М.І. Барданова, Б.Б. Гаврилкевича, Л.М. Гордецького та ін. – Одеса: Маяк, 1971. – 110 с.
Dobryva na Pivdni Ukrainy [Fertilizers in the Southern Ukraine] / Za red. V.G. Aleksandrova, V.E. Balaganskoyi, M.I. Bardanova, B.B. Havrylkevycha, L.M. Hordetskogo ta in. – Odesa: Mayak, 1971. – 110 s.
8. Ковальов М.Д. Нове в удобренні полів / М.Д. Ковальов. – Х.: Харківське книжкове видавництво, 1961. – 220 с.
Kovalov M.D. Nove v udobrenni poliv [New items in the fields fertilizing] / M.D. Kovalov. – Kh.: Kharkivske knyzhkove vydavnytstvo, 1961. – 220 s.
9. Костандов Л.А. Основные направления развития промышленности минеральных удобрений в СССР // Второе всероссийское совещание по химизации сельского хозяйства 25-26 декабря 1975 г. – М., 1975. – Ч. 2. – 3-13 с.
Kostandov L.A. Osnovnye napravleniya razvitiya promyshlennosti mineralnykh udobreniy v SSSR [The main directions of development of the mineral fertilizing industry in the USSR] // Vtoroe vserossiyskoe soveshchanie po himizatsii sel'skogo hozyaystva 25-26 dekabrya 1975 g. – M., 1975. – Ch. 2. – 3-13 s.
10. Литвин В.М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956 – 1965) / В.М. Литвин. – К.: Лі-Терра, 2004. – 272 с.
Lytvyn V.M. Ukraina u drugomu povoennomu desyatylytti (1956 – 1965) [Ukraine at the second postwar decade (1956 – 1965)] / V.M. Lytvyn. – K.: Li-Terra, 2004. – 272 s.
11. Соколов А.В. Роль минеральных удобрений в народном хозяйстве СССР. Состояние и задачи агрохимической науки / А.В. Соколов // Минеральные удобрения и гербициды: Сборник материалов первого Всесоюзного координационного совещания по вопросам агрохимического изучения новых и перспективных форм минеральных удобрений и гербицидов в географической сети, состоявшегося 3-7 марта 1958 г. при НИУИФ / Под ред. М.В. Каталимова, Л.И. Королева, Ф.В. Турчина. – М.: Лаборатория научно-технической информации, 1961. – С. 13-24.
Sokolov A.V. Rol mineralnykh udobreniy v narodnom hozyaystve SSSR. Sostoyaniye i zadachi agrohimicheskoy nauki [The role of fertilizers in the Soviet economy. Condition and objectives of agrochemical science] / A.V. Sokolov // Mineralnye udobreniya i gerbitsidy: Sbornik materialov pervogo Vsesoyuznogo koordinatsionnogo soveshchaniya po voprosam agrohimicheskogo izucheniya novykh i perspektivnykh form mineralnykh udobreniy i gerbitsidov v geograficheskoy seti, sostoyavshegosya 3-7 marta 1958 g. pri NIUIF / Pod red. M.V. Katalymova, L.I. Koroleva, F.V. Turchina. – M.: Laboratoriya nauchno-tehnicheskoy informatsii, 1961. – S. 13-24.
12. Соколов А.В. Химические проблемы земледелия СССР / А.В. Соколов. – М.: Изд. Академии наук СССР, 1959. – 24 с.
Sokolov A.V. Himicheskie problemy zemledeliya SSSR [Chemical problems of agriculture in USSR] / A.V. Sokolov. – M.: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1959. – 24 s.
13. Сургай Г.І. Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс. – К.: Либідь, 1991. – 184 с.
Surgay G.I. Silske gospodarstvo Ukrainy: uroky mynulogo i suchasnyy agrarnyy kurs [Ukrainian agriculture: lessons from the past and current agricultural course]. – K.: Lybid, 1991. – 184 s.
14. Химия в сельском хозяйстве / Под ред. Я.В. Пейве, А.В. Петербургского. – М.: Колос, 1964. – 348 с.
Himiya v sel'skom hozyaystve [Chemicals in agriculture] / Pod red. Ya.V. Peyve, A.V. Peterburgskogo. – M.: Kolos, 1964. – 348 s.
15. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України), ф. 27, оп. 8, спр. 1111.
TsDAVO Ukrainy (Tsentralnyy derzhavnyy arhiv vyshchyyh orhaniv vldy ta upravlinnya Ukrainy) [TsDAVO of Ukraine (Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine)], f. 27, op. 8, spr. 1111.
16. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 22, спр. 245.
TsDAVO of Ukraine, f. 27, op. 22, spr. 245.
17. ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських організацій України), ф. 1, оп. 32, спр. 202.
TsDAGO Ukrainy (Tsentralnyy derzhavnyy arhiv gromadskykh orhanizatsiy Ukrainy) [TsDAGO of Ukraine (Central State Archives of Public Organizations of Ukraine)], f. 1, op. 32, spr. 202.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 80, спр. 1234.
TsDAGO of Ukraine, f. 1, op. 80, spr. 1234.

Polyakov O.V. The soil mineral fertilizing as the main direction of “great chemistry” policy realization in Ukrainian agriculture in the 1950 – 1980 years

Abstract. The historical aspects of mineral fertilizers usage in Ukrainian agricultural sector during chemicalization of agriculture in the 1950 – 1980 years are considered in the article. The author pays attention to different peculiarities, scope and the main results of providing massive mineral fertilizers in the cultural farming practice in Ukraine.

Keywords: *mineral fertilizers, chemicalization, collective farms, agriculture, agrochemistry*

Поляков О.В. Минеральное удобрение почв как основное направление реализации политики “великой химии” в сельском хозяйстве Украины 1950 – 1980-х гг.

Аннотация. Рассмотрены исторические аспекты использования минеральных удобрений в украинском аграрном секторе в период химизации сельского хозяйства 1950 – 1980-х гг. Автор уделяет внимание разным особенностям, объемам и основным результатам внедрения широкомасштабного минерального удобрения в практику ведения культурного земледелия в Украине.

Ключевые слова: *минеральные удобрения, химизация, колхозы, сельское хозяйство, агрохимия*

Понедельник Л.О.

Архітектура міжвоєнної Волині (1921 – 1939 рр.)
(на прикладі центру волинського воєводства – міста Луцька)

Понедельник Лариса Анатоліївна, старший викладач кафедри нової та новітньої історії України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

Анотація. У статті висвітлюються проблеми стосовно визначення перспектив розвитку Волинського воєводства у 20-30 рр. ХХ ст. з врахуванням містобудівних тенденцій у світовій і вітчизняній архітектурній теорії та практиці. Показано, що на даний період цей регіон знаходився на найнижчому рівні соціально-економічного розвитку у Другій Речі Посполитій і вимагав впорядкування планувальної і функціональної структури населених пунктів. Проте справжня робота у цьому напрямку розпочалась з 1933 р. – після економічної кризи у польській державі, коли архітектурно-планувальний розвиток міст регіону почав проводитись стихійно і фрагментарно.

Ключові слова: архітектурний стиль, проектування, модерн, класицизм, конструктивізм

У складний для Волинського воєводства час 1920-х років, стратегія його розбудови відбувалася за відсутності фахівців-архітекторів та наявності коштів. Необхідно було визначити стратегію розбудови міст і містечок, забезпечити їх трудомісткістю проектних робіт, визначитись з архітектурними стилями. Польський уряд намагався вирішити цю проблему шляхом коригування контурів вуличної мережі, визначення ліній забудови нових вулиць і розширення або ущільнення старих, застосовуючи новітню містобудівну думку Варшави, Кракова, Львова.

Висвітленню цих питань на сьогоднішній день присвячено ще недостатньо уваги. Звернення ж до цієї теми дає змогу простежити державну політику II Речі Посполитої щодо розбудови західно-українських територій, які увійшли до її складу згідно Ризького мирного договору 1918 р. Питання архітектурних тенденцій на теренах волинського краю у 1920-х – 1930-х рр. знайшли висвітлення у спеціальних дослідженнях Б. Колоска та Р. Метельницького. Цілий ряд дослідницьких робіт стосовно архітектурних стилів було проведено В. Пясецьким. Окремі статті з'явилися у Н. Пушкар, І. Абрамяка. Проте цей аспект заслуговує сьогодні на окрему увагу і вимагає змістовного аналізу.

Враховуючи ступінь вивчення даної проблеми, її практичну актуальність у сучасних умовах розбудови нашого краю, у статті ставиться мета: окреслити характер і напрям розвитку волинської архітектури у 1920–1930-х рр., проаналізувати особливості архітектурних стилів та узагальнити основні здобутки вітчизняних та зарубіжних архітекторів у відтворенні стилістичної культури окремих об'єктів і комплексного характеру даного періоду.

Проблеми соціально-економічного та просторового розвитку у великих містах Центральної та Західної Польщі могли вирішуватись завдяки меншим матеріальним і часовим затратам, ніж це могло бути у новоствореному Волинському воєводстві.

Проте визначення стратегії розбудови міст Волині у 20-х роках минулого століття за відсутності фахівців-архітекторів було неможливим. Ситуація покращилася лише у 1932 р., коли на теренах воєводства постійно проживали і працювали сім архітекторів, яким було надано право виконувати проекти будівель всіх типологічних груп. Це Ф. Кокеш, Т. Крафт, В. Стахонь, С. Тимошенко (м. Луцьк), З. Целярський (м. Кременець), Т. Горнунг (м. Володимир-Волинський), Г. Фресс (м. Рівне). Повноваження архітектора

мали також інженери О. Петров (м. Луцьк), Я. Плавінський (м. Ковель), А. Гурандо (м. Сарни), С. Німецький (м. Здолбунів), К. Стеллецький, О. Столяров, В. Свентоховський (м. Рівне), але до робіт з реставрації чи реконструкції вони не допускались [5, 84]. Оскільки жоден з цих фахівців не мав права займатись містобудівельним проектуванням, то така кадрова політика призвела до того, що не були скоординовані різномасштабні інвестиційні починання, окремі новобудови зводились у невідповідних місцях, без врахування наявних комунікаційних зв'язків. Ще однією важливою проблемою була реставрація, консервація, пристосування до нових функцій пам'яток архітектури, а також включення їх в контекст нової забудови. Серед таких об'єктів числились середньовічні ансамблі Луцька і Володимира-Волинського, ренесансні будівлі XVI ст. Дубно і Любомля, барокові ансамблі XVII-XVIII ст. Корця, Кременця, Тучина, Великих Межиричів (Корецьких) [3, 187].

Звичайно, основними центрами генерації новітньої містобудівної думки на теренах Польщі були міста Варшава, Краків, Львів... Незважаючи на різницю у підходах до формування образу сучасного міста, їх об'єднували проблеми перспектив розвитку населених пунктів, які потребували вирішення.

Звідси і постали основні завдання перед молодим поколінням урбаністів і архітекторів, які здобували професійний фах на архітектурних факультетах Варшавської та Львівської політехніки. Особлива роль у підготовці планів регуляції міст у новосформованих міських та воєводських урбаністичних майстернях відводилась Товариству польських урбаністів, яке було засноване деканом архітектурного факультету Варшавської політехніки професором О. Сосновським у 1923 р. Хоча справжня робота у цьому напрямку розпочалась з 1933 р. – після економічної кризи у польській державі. Згідно регуляційних планів передбачались коригування контурів вуличної мережі, визначення ліній забудови нових вулиць і розширення або ущільнення старих, відповідно до санітарних вимог. Такі плани розроблялись для усіх міст і містечок країни, в тому числі і для волинських, особливо тих, які були великими залізничними вузлами, адміністративними центрами повітів чи промисловими осередками, а також мали можливість розвитку туристично-рекреаційного потенціалу регіону.

Для втілення розроблених планів забудови необхідно було затратити значні кошти і час. Наприклад, для міста з населенням від 10 до 50-ти тисяч жителів,

на укладення і затвердження будівельних планів відводився період від одного до трьох років. Оскільки документи повинні були випереджати опрацювання проектів міської забудови за термінами і у зв'язку з відсутністю спеціалістів в галузі урбаністики на Волині, а також трудомісткістю проектних робіт, архітектурно-планувальний розвиток міст регіону відбувався стихійно і фрагментарно.

Архітектура 1920–1930-х років значно відрізнялась від попередньої. Сталі історичні стилі тісно переплітались з функціоналізмом та конструктивізмом. Активно розвивався в цей час модерн. Варто зауважити на той факт, що архітектори модерну акцентували свою увагу на функціональності і корисності. На їх думку не можна було вирішувати художні завдання, залишаючи поза увагою практичні потреби. На першому місці завжди стояли комфорт та зручність в організації простору. Саме тому в модерні і з'явилися нові принципи зведення будинків – зсередини назовні, в основі яких спочатку було планування внутрішнього простору, а тоді формувался зовнішній вигляд будівель. Оскільки модерн передбачав організацію інтер'єру, то він абсолютно відрізнявся від нормативних класичних будівель, бо вирізнявся живописною рівновагою планів та фасадів замість суворої симетрії, вільною багатооб'ємною композицією. Навіть вікна у будинках модерну були неоднакової конфігурації і розмірів, часто розташовувались на різних рівнях.

Звичайно, модерн у більшій мірі реалізовувався у жанрах особняка та доходного будинку. Роль вихідного центру особняка виконував хол, а доходного будинку – сходи, навколо вертикальної осі яких на декількох рівнях розташовувались кімнати та допоміжні приміщення [1, 179].

Поряд зі стилем модерну у нових забудовах воєводства почали застосовувати і такі стилі як конструктивізм та раціоналізм. Це були нові напрямки, що з'явилися на початку ХХ століття і були позбавлені таємничо-романтичного ореолу. Їм притаманна була естетика доцільності, раціональності суворо утилітарних форм, очищених від романтичного декоративізму модерну.

Великий вплив на їх появу мав технічний прогрес, який був спричинений соціальними умовами життя найбільш розвинених капіталістичних країн і неминучою демократизацією суспільства. Нові матеріали, технології, а саме досить широке застосування залізобетонних споруд, масштабне використання скла, пластмаси і деревно-стружкової плити при оформленні будівель вимагали нових підходів до планування. На відміну від барокко, ампіру, конструктивізм виділявся відсутністю ліпного декору.

Поряд з цими новими архітектурними стилями з'явився ще один стиль – неокласицизм, який виник на початку ХХ століття на протигагу декоративним надмірностям і конструктивним невизначеностям модерну [1, 205].

Велику роль у втіленні тих чи інших архітектурних планів відіграли як місцеві, так і приїжджі архітектори та інженери. Серед тих, хто своєю плідною працею намагався відбудувати і омолодити міста Волині, можна назвати прізвища Ю. Новака, Т. Красінського, С. Словіковського, Л. Самотні, К. Школьніцького. До

сьогодні збереглися будівлі, спроектовані К. Яницьким, М. Лялевичем, С.Щесняком, К. Мянчинським.

Після закінчення Варшавської політехніки повернулася до рідного Луцька донька місцевого інженера, вихованка Луцької гімназії імені Тадеуша Костюшки А. Барановська. Тут молода спеціаліст керувала роботами по зведенню кравецької гімназії, разом з іншими проектувала “Панцерну казарму” (військовий коледж), школу імені королеви Ядвіги (на її місці у 1940 р. був зведений тюремний будинок) [7].

Великий професійний вклад у будівництво будинків раціонального стилю Луцька зробив архітектор Ф. Кокеш. Випускник архітектурного відділу Львівської політехніки, він через конфлікт з волинським воєводою за причин неякісного ремонту воєводської контори, змушений був залишити державну службу. Згодом Кокеш організував приватне архітектурне бюро. На Волині він ініціював з'їзд архітекторів, очолював комітет з оцінки творів мистецтва при кафедральному костелі. За проектами Ф. Кокеша було збудовано і реконструйовано більше двох десятків різних житлових будинків, шкіл і два кінотеатри. Особливо цікавим був проект кінотеатру “Полонія” для Софії Глікліх, створений у 1938 р. Вікна головного фасаду цього кінотеатру, а їх мало бути шість, повинні були об'єднуватись у прямокутник, що здалеку мало нагадувати екран [14, 268]. На превеликий жаль політичні події перешкодили здійсненню проекту. Довгий час у недобудованому будинку розміщувалась пожежна частина, пізніше його було передано будинку культури. Сьогодні ми маємо там народний дім “Просвіта”.

Значною популярності надали йому власні надбання у перебудовах житлових будинків і котеджів, особливо на Красному, кінотеатру Любарта, єврейської гімназії (тепер корпус педагогічного коледжу), у добуваннях будівлі Манельзона по вул. Сенневича, Мартинович по вул. Любарта.

Вагомий вклад у розбудову міста Луцька і воєводства в цілому зробив відомий український архітектор С. Тимошенко. Приїхавши у 1930 р. до Луцька, він став радником міської ради, активним членом Товариства імені Лесі Українки і церковного братства, гуртка діячів українського мистецтва у Львові, мистецького товариства українських емігрантів “Спокій” у Варшаві. На його рахунку – проекти церков, цивільних споруд, складів. Зокрема, з його безпосередньою участю було відновлено в українському стилі Братську церкву у Луцьку, в такому ж стилі була спроектована церква у селі Гораймівка поблизу Маневич. Йому належала ідея проекту залізничного вокзалу у Ковелі. Польська влада схвально віднеслась до робіт архітектора. Окремі проекти хуторів С. Тимошенка були рекомендовані Міністерством землеробства для втілення на території всієї Польщі.

Здобутки українського архітектора на ниві професійної діяльності були відзначені науковою громадськістю в еміграції. У 1932 р. у Празі відбувся Другий Український науковий з'їзд, на якому професор І. Грабина підкреслив, що у роботах С. Тимошенка переважає поєднання стародавніх форм українського бароко і українських архітектурних елементів сільського будівництва з формою куба. І що цікаво, таке поєднання застосовувалось не тільки в проектуванні

сіл і хуторів, а й у справі міського будівництва. Інша сторона діяльності Сергія Прокоповича полягала у “розробленні раціональної, в національному дусі, забудови тих же українських сіл і хуторів на засадах пристосування модерних вимог санітарії, гігієни та агротехніки до місцевих звичаїв та умов українського життя” [2, 308].

Програма державного будівництва колоній для урядовців, яка була затверджена у червні 1924 р. сприяла розбудові будівель у 44-х містах і містечках східних воєводств. І вже на початку 1925 р. у Луцьку, як воєводському центрі, будувались цегляні будинки з родинними і кавалерськими квартирами. У роботі над проектуванням типових секційних будівель брали участь варшавські інженери-будівельники та архітектори О. Ранецький (для Володимира-Волинського), Є. Сеніцький (для Любомля), Т. Бурше (для Луцька) [10].

У середині 20-х років ХХ ст. варшавські відомства і міністерства виділило кошти на будівництво різних громадських споруд, до яких можна віднести державний і земельний банки, воєводську лікарню, гімназію, сиротинець, ощадну касу, радіостанцію, поштамт, приміщення земельного і лісового управлінь. У планах архітекторів-інженерів були залізничний вокзал на Кічкарівці, автостанція, магістрат і театр або народний дім.

Одна із перших державних установ – окружне земське відомство, було зведене у дусі неокласицизму, як уже зазначалося вище, з використанням прийомів і елементів класичного стилю. Про це свідчили симетрична композиція з шестиколонним портиком та цокольний рустований поверх. Стіни не оздоблювались ніяким декором, лише над вікнами першого поверху розташовувались надвіконні карнизи. На кожному з ризалітів були вставлені трикутні сандрики. Не можна сказати, що така будівля справляла враження надмірної простоти. Цьому перечили уступчасті ризаліти, парадні сходи до портика з колонами корінфського ордеру. Кована огорожа з абрєвіатурою відомства зберігалась аж до 1980-х років і була окрасою архітектурного комплексу [4, 124].

Однією з найважливіших державних установ Другої Речі Посполитої був загальнонаціональний Польський банк. Вже у 1924 р. був затверджений проект будівель відділень банку, а також помешкань для банківських службовців у великих і малих містах Польщі. Чільне місце серед них зайняв і Луцьк. До проектувальних робіт тут були залучені С. Чесняк та К. Мянчинський [15, 130].

Банк розташовувався на вул. Бернардинській (тепер – вул. Градний Узвіз). Для його будівництва польський магістрат виділив земельну ділянку на місці ліквідованого ще у 1803 р. Бернардинського кладовища – урочище Хмельник. Досить цікавою була його архітектурна задумка у стилі раннього класицизму. Саме за допомогою таких стилів у ті часи втілювались ідеологічні засади розвитку держави. Являючись романтичним культом минулого класицизм нагадував часи короля Станіслава Августа і Наполеона, які після більш ніж столітнього періоду бездержавності прославлялись як останні дні величі Польщі. Будівля встановлювалась на високому цоколі

і являла собою протяжну триповерхову брилу, покриту чотирихилим черепичним дахом. Головний фасад вирізнявся широким центральним ризалітом, декорованим пілястрами, і плоским портиком з 4-х півколон іонічного ордеру, завершений трикутним фронтоном. Посередині оздобленого ліпниною аттика був розташований гербовий щит [4, 125].

Державний земельний банк, що являв собою комплекс з чотирьох будинків був запроєктований варшавським архітектором, академіком М. Лялевичем. Три з цих будинків утворили курдонер вздовж вулиці імені Лесі Українки, а четвертий, житловий, був розташований у дворі. Варто підкреслити, що стилістика цих будинків несла у собі риси раціоналістичного напрямку [11].

Проте, більш чітко ці риси проявилися у проекті Луцької державної гімназії архітектора К. Толочка. Акцент на функціональне призначення споруди створювало чергування фасадних площин вертикальними проміжками – ніби пілонами, що створювало враження вікон, ніби вертикальних смуг. Урочисте відкриття установи відбулось у березні 1931 р. [12].

Вершиною конструктивно стилю у даний період можна з упевненістю вважати будинок Луцького поштамту, споруджений у другій половині 30-х рр. ХХ ст. Його проектування велося у Варшавському проектному бюро будівельного відділу Міністерства пошт і телеграфів за безпосереднім керівництвом архітектора Я. Путермана-Садловського. Інженери-проектники названого бюро намагались широко впроваджувати передові методи планування, застосовуючи типові елементи ідей функціоналізму. Саме на прикладі Луцька можна спостерігати і врахування рельєфу, і конфігурацію ділянки, і сусідні забудови, про що свідчать оригінальне розташування службових залів, навіть на різних рівнях, відповідність їх функціональному призначенню, а також житловий будинок для службовців, зведений вище від основного корпусу.

Особливою оригінальністю вирізнявся проект відділу центральної страхової компанії селянських спілок у центрі Волинського воєводства, який був створений В. Марціновським. Цікавим у його стилі був елемент об'єднання вікон у горизонтальні групи, де в центрі фасаду їх розриває високий ризоліт. Схожі елементи застосували Я. Ред у проекті кравецької гімназії та В. Ритель у проекті ощадної каси (старий корпус школи № 1).

Волинська земля славилась своїми митцями будівництва. Ціла когорта місцевих архітекторів намагалась працювати у новому стилі і засвоювати стильову направленість варшавських інженерів-проектантів.

Серед талановитих будівничих не можна не згадати Т. Садковського, який завдяки оригінальним здібностям вмів перепланувати і надав нових рис недобудованому будинку автостанції на землях Леона і Марка Кронштейнів. Поділ на секції з окремими з окремими входами, а також горизонтальними вікнами над ними дозволив розташувати у ньому різні офіси і магазинчики. Особливу декоративність фасаду надали стриманий ритм вікон і вертикальні, на два поверхи, проміжки між ними, що створили враження пілястрів, котрі виступають над площинами вікон і дверей.

Про архітекторську майстерність керівника технічного відділу магістрату Ю. Новака свідчить перебуваний під школу будинок Польського дому (тепер старий корпус СШ №8), про плідну роботу на ниві проектування з цікавим переходом до конструктивізму від еkleктики інженера-архітектора К. Школьніцького – будинок Рафалоського.

Дух класицизму у формі російського варіанту чистих форм і монументальних пропорцій приніс на польські землі випускник Петербурзької Академії мистецтв, знаменитий польський архітектор М. Лялевич. Ще під час перебування в Росії, він виграв понад тридцять різних конкурсів [15, 134]. Його авторитет на посадах професора, академіка був непохитним.

Під впливом віань класицизму, а також англійського палладіанізму – архітектурного стилю, що панував в Англії у II половині XVII століття і яким захоплювались у Західній Європі на початку XX століття, М. Лялевич втілює у життя проект будівлі сільськогосподарського банку. За своєю формою він нагадував типову палладіанську віллу, що зазвичай складалась з центрального корпусу з двома меншими флігелями, які у свою чергу поєднувались між собою півкруглими галереями, а між ними утворювався глибокий напівзамкнений двір-курдонер [14, 167].

Подібні схеми були досить популярними у ті часи і уособлювали в собі англійські та італійські впливи. Це можна показати на прикладах оформлення парадних входів до цих установ, які часто були зразком італійського ренесансного палаццо, рустування міжвіконних простінків та кутів будинків на всю висоту фасадів. Прикладом може бути будівля головного сільськогосподарського банку у Варшаві, також спроектована Лялевичем.

Географічна і державна приналежність Волині до складу Польської республіки у рамках досліджуваного періоду сприяла проникненню на її терени нових архітектурних стилів, концепцій у будівництві. Архітектура регіону, яку ми можемо спостерігати на прикладі центру Волинського воєводства – міста Луцька, збагачувалась польськими і європейськими містобудівними, стилістичними та об'ємно-планувальними зразками.

Основні елементи композиції фасадів будівель характеризувались чіткими прямими формами, крупними площинами. При плануванні будинків пріоритети надавались каркасним конструктивним схемам, колонам, відкритим балконам і терасам, стрічковим вікнам, карнизам і горизонтальним площинам стін при розмежуванні поверхів. Архітектори прагнули зберегти цілісною і недоторканою замкнену схему індивідуальної квартири.

Звичайно, багато перешкод стали на заваді здійснення усіх планів, проте сам факт постановки і спроби вирішення складних і багатограних містобудівельних проблем у краї дали змогу включити регіон в контекст розвитку європейської культури 20–30-х рр. XX ст. Ці надбання допомогли сформулювати стратегію містобудівельного розвитку як Луцька, так і всієї Волині у складний повоєнний час, стали фундаментом для відбудови населених пунктів регіону.

Особлива увага в даний період зверталась на застосування різних архітектурних стилів, серед яких панували конструктивізм, функціоналізм, модерн, неокласицизм, раціоналізм. Багато споруд у цих стилях збереглися і донині, хоча окремі з них потребують ремонту або реконструкції.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Гутнов А. Мир архитектуры: Язык архитектуры / А. Гутнов. – М.: Молодая гвардия, 1985. – 351 с.
Gutnov A. Mir arhitektury: Jazik arhitektury [World Architecture: Architecture Yazikov] / A. Gutnov. – M.: Molodaja gvardija, 1985. – 351 p.
2. Добровичська В. Інтелігенція у культурному житті Волині 1921-1939 рр.) // Житомиру 1120 (884-2004): Наук. збірн. "Велика Волинь": Праці Житомир. Науково-краєзн. Т-ва дослідників Волині. – Т. 31 / В. Добровичська – Житомир, 2004. – С. 306–311.
Dobrochynska V. Inteleghensija v kulturnomu zytty Wolyni 1921–1939 rr. [Intellectuals in the cultural life of Volyn 1921-1939 years] / Zitomiru 1120 (884–2004): Nauk. zbirn. "Velyka Wolyn": Pracsy Zitimir. Naukovo-krajezn. T-va doslidnykiv Wolyni. – T. 31 – V. Dobrochynska. – Zitimir, 2004. – P. 306–311.
3. Досвід та перспективи розвитку міст України. Історичні аспекти архітектурної теорії і практики: зб. наук. праць. – Вип. 11. – К.: Ін-т "ДІПРОМІСТО", 2006. – 198 с.
Dosvid ta perspektivy rozvytku mist Ukrainy. Istorychni aspekty arhitekturnoji teoriji i praktyky [Experience and prospects of cities in Ukraine. Historical aspects of architectural theory and practice]: zb. nauk.prasc. – Vyp. 11. – K.: In-t "DIPROMISTO", 2006. – 198 p.
4. Колосок Б.В. Луцьк. Архітектурно-історичний нарис / Б.В. Колосок, Р.Г. Метельницький. – К.: Будівельник, 1990. – 191 с.
Kolosok B.V. Lutsk. Arhitekturno-istorychnyj narys [Architectural and Historical Review] / B. V. Kolosok, P. G. Metelnyeskiy. – K.: Budivelnik, 1990. – 191 p.
5. Михайлишин О. Проблема дослідження, збереження та реставрації пам'яток архітектури м. Луцька міжвоєнної доби // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцька міська громада: історія, традиції, люди: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Луцьк, 2007. – С. 83-85.
Myhajlishin O. Problema doslidzennja, zberezhennja ta restavratsiji pamjatok arhitektury m.Lutska mizvojennoji doby [The problem of the study, preservation and restoration of monuments of architecture Lutsk interwar era] / Mynule I suchasne Wolyni ta Polissja: Lutska miska gromada: istorija, tradycsiji, ljudy: materially Vseukr. nauk.-prakt. konf. – Lutsk, 2007. – P. 83–85.
6. Пясецький В.Е. Вулиці і майдани Луцька: Історико-краєзнавчий довідник / В. Пясецький, Ф. Мандзюк. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – 400 с.
Pjasecskij V. Vulycsi I majdany Lutska: Istoryko-krajeznavchij dovidnyk [The streets and squares of Lutsk: Local History Directory] / V. Pjasecskij, F. Mandzyk. – Lutsk: Volynska oblasna drukarnja, 2005. – 400 p.
8. ДАВО (Державний архів Волинської області). – Ф. 46. – Оп. 6. – Спр. 3219. – Проект школи імені Королеви Ядвіги ДАВО (Derzavnuj arhiv Wjlynskoji oblasti). – Ф. 46. – Оп. 6. – Спр. 3219. – Proekt shkoly imeni Korolevy Jadvigy [School Project of the Queen Jadwiga].
10. ДАВО. – Ф. 158. – Оп. 4. – Спр. 16. – Передмови створення загального плану міста Луцька ДАВО. – Ф. 158. – Оп. 4. – Спр. 16. – Peredmovy stvorennja zagalnoho planu mista Lutska [Preface to create an overall plan for the city of Lutsk]
11. ДАВО. – Ф. 158. – Оп. 4. – Спр. 809. – Книга протоколів по забудові Луцька.

DAVO. – F. 158. – Op. 4. – Spr. 16. – *Knyga protokoliv po zabydovi Lutska [The minute book for building Lutsk].*

12. ДАВО. – Ф. 338. – Оп. 1. – Спр. 29. – Проекти державної гімназії.

DAVO. – F. 338. – Op. 1. – Spr. 29. – *Proekty derzavnoji gimnaziji [Projects public school].*

13. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), MSW, sign. 2955.

14. Loza S. *Architekci Budowniczy w Polsce.* – Warszawa: Budownictwo i Architektura. – 1954. – 424 s.

15. Mędrzecki W. *Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym* / W. Mędrzecki. – Warszawa : Wydawnictwo Neriton; Instytut Historii PAN, 2005. – 332 p.

16. Olszewski A. K. *Nowa forma w architekturze polskiej. 1900-1925.* – Wroslaw-Warszawa-Krakow Wyd-wo PAN 1967. – 221 s. – S. 130.

Poniedielnyk L. Art architecture in Volyn (1921–1939 years)

Abstract. The article highlights the problems concerning the definition of prospects of Volyn province in 20-30s of the twentieth century with regard to urban development trends in the global and domestic theory and practice of architecture. It is shown that in this period the region was at the lowest level of socio-economic development in the Rich PospolytaII and required streamlining in planning and improvement of the functional structure of settlements. But the real activities in this area started since 1933 - after the economic crisis in the Polish state, when architectural planning and urban development in the region was spontaneous and fragmentary.

Keywords: *style in architecture, design, modernity, classicism, constructivism*

Понедельник Л.А. Искусство архитектуры междувоенной Волыни (1921–1939 гг.).

Аннотация. В статье освещаются проблемы относительно определения перспектив развития Волынского воеводства в 20–30-х гг. XX в. с учетом градостроительных тенденций в мировой и отечественной архитектурной теории и практике. Показано, что на данный период этот регион находился на самом низком уровне социально-экономического развития во Второй Речи Посполитой и требовал упорядочения планировочной и функциональной структуры населенных пунктов. Однако настоящая работа в этом направлении началась с 1933 г. - после экономического кризиса в польском государстве, когда архитектурно-планировочный развитие городов региона начал проводиться стихийно и фрагментарно.

Ключевые слова: *архитектурный стиль, проектирование, модерн, классицизм, конструктивизм*

Савицька І.С.

Сфера охорони здоров'я громадян України у 1964–1985 рр.

Савицька Ілона Сергіївна, аспірантка кафедри нової та новітньої історії України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

Анотація. На основі архівних документів і критичного осмислення опублікованих матеріалів у статті проаналізовано особливості розвитку сфери охорони здоров'я у 1964–1985 рр., висвітлено основні напрями реформування у медичній галузі. Досліджено медичне законодавство, з'ясовано рівень забезпечення населення лікарями та фондом лікарняних ліжок, а також якість надання медичних послуг. Виділено і ряд проблем, що стосувалися недостатнього оснащення необхідним обладнанням, неналежного забезпечення медикаментами тощо.

Ключові слова: охорона здоров'я, лікарські установи, медичні працівники, аптечна мережа, захворювання, тривалість життя

На сучасному етапі суспільного розвитку забезпеченню високого рівня здоров'я населення приділяється особлива увага. Здоров'я є показником успішного розвитку суспільства та фундаментальним фактором соціуму. Сьогодні з'явилася можливість глибшого дослідження соціальної політики у напрямі створення належних санітарно-побутових умов життя та охорони здоров'я населення. Основною метою сучасної реформи у сфері останньої є забезпечення високої працездатності та рівня життя громадян, усунення факторів ризику для здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності; збереження демографічного потенціалу та покращення якісних характеристик життя населення. Тільки всебічне глибоке дослідження всіх аспектів минулого в їх ретроспективі дасть змогу сформуванню належних принципів ефективної системи охорони здоров'я України.

Висвітлення цієї проблеми є досить актуальним, адже ця система відіграє виняткову роль у забезпеченні належного рівня життя населення, а також є однією з найважливіших внутрішніх державних функцій. Тема частково висвітлювалася у роботах А. Білієнка, О. Голяченка, А. Обухова, В. Кравченка, Л. Лекарева, С. Марковського, Л. Пастушенка, К. Разінкіної, С. Рибак-Рибаченко, В. Тімкова, В. Шаталюка, М. Коряка та інших.

Мета цієї статті полягає у спробі аналізу основних аспектів системи охорони здоров'я в Україні у 1964–1985 рр.

Головною метою будь-якої системи охорони здоров'я є зміцнення, відновлення і підтримка здоров'я. Роль медичної сфери у збереженні та зміцненні здоров'я визначає її значущість. Жодна інша галузь не охоплює проблем, які безпосередньо стосуються всіх і кожного. Попит населення на послуги охорони здоров'я завжди досить високий і постійний. Потреба людей в доступній та якісній медичній допомозі існує протягом усього життя, а її результативність визначає можливість забезпечення найбільшої цінності – здоров'я.

Для аналізу стану сфери охорони здоров'я варто насамперед звернути увагу на такі складові як медичне законодавство, проведення з'їзтів, симпозіумів і конгресів на медичну тематику, розвиток мережі медичних закладів, забезпечення населення лікарями різних спеціальностей, захворюваність та боротьба з нею, тривалість життя, алкогольна та наркотична залежність громадян, смертність і її структура.

У досліджуваній період було прийнято ряд постанов та указів, що стосувалися медичної сфери. Так, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР 5 липня 1968 р. прийняли постанову “Про заходи з подальшого покращення охорони здоров'я і розвитку медичної науки в країні”, 22 вересня 1977 р. – “Про заходи з подальшого покращення народної охорони здоров'я”, а 19 серпня 1982 р. – “Про додаткові заходи з покращення охорони здоров'я населення” [19, с. 318–330; 20, с. 204–216; 21, с. 364–370]; з 1 жовтня 1971 р. був введений у дію новий Закон УРСР про охорону здоров'я [2], у березні 1974 р. Верховна Рада УРСР прийняла постанову “Про стан медичного обслуговування населення та заходи до поліпшення охорони здоров'я в Українській РСР” [7].

Законодавчі ініціативи торкалися також окремих медичних спеціальностей. Зокрема, 6 січня 1971 р. уряд УРСР прийняв постанову “Про заходи по поліпшенню забезпечення населення окулярами”, зобов'язавши Міністерство охорони здоров'я УРСР протягом 1971–1975 рр. відкрити в усіх областях, у Києві та Сімферополі 125 спеціалізованих оптичних магазинів із майстернями з виготовлення й лагодження окулярів [31], а 18 травня 1973 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову “Про заходи по поліпшенню офтальмологічної допомоги населенню, профілактики порушень зору і очного травматизму в Українській РСР” [32].

Ситуація, що складалася в галузі охорони здоров'я у досліджуваній період була не найкращою. Незабезпечення державою міських і сільських населених пунктів закладами медичного обслуговування, зумовило певне невдоволення серед мешканців республіки. Поглиблювалася тенденція до ширшого залучення колгоспів і радгоспів до будівництва лікарняних закладів і стримування державних асигнувань для цієї справи. Під керівництвом партійних організацій та місцевих Рад, за безпосередньої участі громадськості, проводилося будівництво нових медичних закладів. Проте варто відзначити, що за цей період кількість лікарень значно зменшилася, оскільки впродовж 1960–1980-х рр. проходили процеси укрупнення центральних районних і дільничних лікарень, за рахунок ліжкового фонду малопотужних дільничних лікарень. У той же спостерігалася тенденція до збільшення кількості лікарняних ліжок майже у всіх областях республіки. Подана нижче таблиця відображає динаміку змін у розвитку мережі медичних закладів України.

Таблиця 1. Динаміка розвитку мережі медичних закладів в УРСР у 1965–1985 рр.

Складові мережі медичних закладів	1965	1970	1975	1979	1982	1985
Кількість лікарняних закладів	4 879	4 693	4 122	3 858	3 822	3 833
У них лікарняних ліжок	428 200	511 000	578 300	616 600	644 200	668 900
Кількість лікарів усіх спеціальностей	110 629	131 033	157 070	176 857	195 634	210 596
Кількість середнього медичного персоналу	331 700	411 500	484 460	497 900	536 700	566 600

Джерело: [23, с. 653–658; 24, с. 513–519; 25, с. 489–497; 26, с. 332–338; 27, с. 347–351; 28, с. 359–365].

Позитивно позначилася на якісній характеристиці медичних закладів УРСР і побудова ряду важливих об'єктів: 1967 р. у Сумах відкрито першу в області стоматологічну поліклініку [22, с. 254], а у Полтаві – стоматологічний інститут [40, с. 346], 1975 р. у Києві запрацювала Республіканська дитяча лікарня Київського науково-дослідного інституту педіатрії, акушерства та гінекології ім. проф. П. Буйка [40, с. 576], 1977 р. у Львові відбулося відкриття першої на Львівщині спеціалізованої стоматологічної поліклініки [41, с. 69], 1978 р. вступив у дію кардіологічний корпус Київської клінічної лікарні [41, с. 81], а у Хмельницькому відкрито найбільший в Україні пологовий комплекс [30], 1979 р. у Запоріжжі відкрито перший в СРСР судинно-неврологічний центр [41, с. 132].

Крім того, у цей час відкривалися нові лікувально-оздоровчі відділення та центри, що сприяли швидкій реабілітації хворих. Наприклад, 1978 р. уперше створено реабілітаційні центри в двох кардіологічних санаторіях – “Зірці” під Києвом та “Любині Великому” на Прикарпатті [41, с. 104], 1983 р. у Києві відкрився найбільший в Україні госпіталь – лікувально-оздоровчий центр для інвалідів Великої Вітчизняної війни [37], 1984 р. при санаторії “Хмельник” у Вінницькій області відкрився постінфарктне кардіологічне відділення [38], а у 1985 р. у Трускавці у санаторії “Янтар” відкрився відділення матері і дитини [39]. Всі ці лікувальні заклади були розміщені у світлих, просторих приміщеннях, відділення були оснащені сучасною діагностичною апаратурою, інструментами, в палатах була чистота й затишок [33].

За вказаний період були споруджені нові медичні установи і в багатьох селах різних областей республіки. Серед них, до прикладу, – двоповерхова лікарня на сто ліжок у с. Кирнасівці Вінницької області, на будівництво якої витратили біля 1 млн. крб. [29, с. 194], лікарська амбулаторія на 70 відвідувань у с. Боровичі Волинської області [13, арк. 242] та багато інших.

Разом з тим, багато медичних закладів функціонували у незадовільних умовах. Одним з таких був Ковельський пологовий будинок, де ще у 1980-х рр. не було жодних умов для кваліфікованого надання медичної допомоги жінкам, дотримання санітарно-протиепідемічного режиму, що, безумовно, несло в собі постійну загрозу масового спалаху токсикосептичних захворювань серед породіль та дітей [12, арк. 52].

Важливою складовою розвитку лікувальних установ України. у 1964–1985 рр. був рівень їх забезпечення кваліфікованими кадрами. Головне завдання, яке ставилося перед лікарями і середнім медперсоналом, – покращення профілактики захворювань, вчасно надана медична допомога, особливо сільським жителям, які проживали у віддалених районах області. Не

менш важливим було запровадження нових методів діагностики і лікування, з метою покращення рівня життя населення країни. У квітні 1972 р. відбулося засідання Комісії з охорони здоров'я і соціального забезпечення Верховної Ради УРСР, на якому розглядалося питання про виконання завдань з підготовки і підвищення кваліфікації медичних кадрів в УРСР [4]. При цьому молодим спеціалістам приділялася значна увага, зокрема, направляючи на роботу, для них вирішували житлове питання. З метою ж підвищення їх кваліфікації, на базі кращих дільничних лікарень, організовувалися семінари.

Належна увага приділялася й атестації медичних працівників, під час якої вагому роль відігравали курси підвищення кваліфікації, що проходили в інститутах удосконалення лікарів, а також на місцевих базах. Щороку кількість атестованих лікарів збільшувалась. Так, наприклад, за 1965–1975 рр. на Вінниччині були атестовані біля 800 лікарів [33], а на Волині за 1971–1973 рр. в інститути удосконалення було направлено 650 лікарів, що складало 35,8 % від загальної кількості [11, арк. 145]. Крім того, підвищення кваліфікації лікарського персоналу проводилося в кожному лікувально-профілактичному закладі щомісячно, шляхом направлення на короткотермінові курси, семінари, декадникі, конференції. Поступово зміцнювався і науковий потенціал лікарів-ентузіастів. Основними напрямками, за якими проводилися дослідження, були охорона здоров'я матері та дитини, диспансеризація, створення нових фармакологічних речовин.

Важливим здобутком медичної галузі, який сприяв розвитку науки та актуалізації проблем, а також шляхів їх подолання, було проведення різноманітних міжнародних та республіканських з'їздів, нарад та конгресів, що стали регулярними з початку 1970-х рр. Велику увагу приділяли питанням довголіття (1972 р. – IX Міжнародний конгрес геронтологів; 1979 р. – міжнародний семінар з геронтології, в якому брали участь представники 30-ти країн Азії, Африки, Латинської Америки, а також ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ; 1981 р. – симпозиум з геронтології, на якому розглядалася розробка комплексної довгострокової програми “Продовження життя”) [42; 41, с. 138; 35], педіатрії (1977 р. – VI з'їзд лікарів-педіатрів УРСР) [41, с. 72], кардіології (1978 р. – I з'їзд кардіологів республіки) [34], травматології (1979 р., 1981 р. – з'їзди травматологів-ортопедів республіки) [41, с. 138, 225] та багатьом іншим.

Чимало було зроблено у справі подолання шкідливих звичок, перш за все, пияцтва, боротьба з яким стала одним з головних завдань влади та суспільства. Ще 17 серпня 1966 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла указ “Про примусове лікування п'яниць”, однак у його виконанні містилися серйозні недоліки,

оскільки лише протягом 1971 р. понад 26 % осіб, які знаходилися в профілакторіях, вчинили грубі порушення режиму [3]. 22 червня 1972 р. Президія Верховної Ради УРСР видала указ “Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва й алкоголізму”, за яким регламентувалася відповідальність за розпиття спиртних напоїв у громадських місцях і появу у п’яному вигляді; за виготовлення, збут, зберігання і придбання спиртних напоїв домашнього виробництва; за керування транспортними засобами у стані сп’яніння [5]. Головним елементом у боротьбі з пияцтвом стала боротьба із самогоноварінням. 18 вересня 1973 р. Президія Верховної Ради УРСР видала указ “Про адміністративну відповідальність за виготовлення або зберігання самогону та апаратів для його вироблення”, а також постановила внести зміни до ст. 149 (Виготовлення, зберігання і збут самогону та інших спиртних напоїв домашнього вироблення) Кримінального кодексу УРСР. Передбачалося, що виготовлення або зберігання без мети збуту спиртних напоїв домашнього виготовлення, якщо за такі дії протягом року вже були застосовані заходи адміністративного стягнення,

каралися позбавленням волі на строк до двох років, або виправними роботами до 1 року, або штрафом до 300 руб.; такі ж дії з метою збуту – каралися позбавленням волі від 3 до 5 років [6].

Іншим напрямом боротьби зі шкідливими звичками була боротьба з наркоманією, щоправда ця проблема у досліджуваний період ще не набула серйозних масштабів. Так, 14 квітня 1969 р. Президія Верховної Ради УРСР схвалила указ “Про примусове лікування і трудове перевиховання хворих на наркоманію” [1], 25 квітня 1974 р. “Про посилення боротьби з наркоманією”, а 17 червня того ж року постановила доповнити Кримінальний кодекс УРСР статтею 229 (у семи частинах) [8].

Провідна роль у збереженні народного здоров’я належала медичним працівникам, які були активними борцями за здоровий спосіб життя. У досліджуваний період кількість лікарів за всіма основними спеціальностями неухильно зростала. Забезпеченість населення лікарями та середнім медичним персоналом була однією з найкращих у світі.

Таблиця 2. Забезпеченість населення лікарями, середнім медичним персоналом та лікарняними ліжками в УРСР у 1965–1985 рр.

Показник на 10 000 осіб населення	1965	1970	1975	1979	1982	1985
Кількість лікарів	24,3	27,6	32,0	35,4	38,9	41,4
Кількість середнього медичного персоналу	72,8	86,6	98,7	99,7	106,7	111,4
Кількість лікарняних ліжок	94,0	107,6	117,8	123,4	128,0	131,5

Джерело: [25, с. 491–500; 26, с. 333–339; 27, с. 347–351; 28, с. 360–366].

Якщо розглядати ці показники у регіональному розрізі, то на 1985 р. лікарями найкраще були забезпечені Одеська, Харківська та Львівська, а найгірше – Київська, Сумська та Хмельницька області; середнім медичним персоналом найкраще були забезпечені Кримська, Волинська та Одеська, а найгірше – Закарпатська, Київська та Хмельницька області; лікарняними ліжками найкраще були забезпечені Кіровоградська, Вінницька та Луганська, а найгірше – Київська, Закарпатська та Львівська області [28, с. 360–366].

Однак, у зв’язку з недостатньою оснащеністю і медичним забезпеченням – з одного боку та часто неналежною підготовкою медичних працівників – з іншого, якість медичного обслуговування залишала багато запитань. Навіть маючи безкоштовне медичне обслуговування, радянські люди несли лікарям хабарі, оскільки знали, що без цього лікування може і не дати позитивних результатів. Як казав радянський сатирик-одесит М. Жванецький: “Ви можете і не платити... Якщо вас не цікавить результат”.

Заслужувала на увагу робота санітарних дружин, чия діяльність координувало Товариство Червоного Хреста. Організаційно-методичну роботу члени товариства здійснювали шляхом проведення агітаційно-масових, санітарно-оздоровчих, санітарно-захисних заходів, а також роботи з військово-патріотичного та гігієнічного виховання молоді.

Найбільш відсталою ланкою залишалася амбулаторно-поліклінічна допомога сільському населенню. Єдиним шляхом наближення медичної допомоги до сільських трудівників була організація лікарських

амбулаторій. Проте дуже часто основною проблемою поставала нестача кадрів. Так, на Волині у досліджуваний період на 300 з 900 фельдшерсько-акушерських пунктів працював 1 медичний працівник [10, арк. 117]. На відповідальній ниві охорони здоров’я було не обійтись і без її основної фігури – фельдшера, акушерки, медичної сестри. Впродовж 1964–1985 рр. десятки тисяч самовідданих трудівниць несли беззмінну вахту в заводських здоровпунктах, на станціях швидкої та невідкладної медичної допомоги, в лікарнях, поліклініках, фельдшерсько-акушерських пунктах і профілакторіях. Серйозні претензії пред’являлися до зубопротезної та санітарної служб. Піддавались критиці організації, що зволікали з ремонтом старих і спорудженням нових лікувальних закладів. Від цього страждали інтереси хворих. Вказувалося на необхідність зміцнення матеріально-технічної бази форпостів на селі – фельдшерсько-акушерських пунктів, які не завжди мали належні умови для роботи [29, с. 195].

Протягом 1964–1985 рр. проведена досить значна робота щодо розвитку аптечної справи для подальшого поліпшення медикаментозного обслуговування населення і лікувальних установ. У містах і селах тривало будівництво й організація нових аптек. Майже у кожному районному центрі у цей час відкривалися аптеки, які працювали при лікувальних закладах. Архівні матеріали дають змогу простежити динаміку розгортання аптечної мережі на прикладі Волинської області. Так, якщо 1965 р. функціонували 99 аптек, то 1970 р. – 107, 1975 р. – 111, 1978 р. – 116, а у 1983 р. – 121. У 1983 р. у Волинській області налічувалося 56 міських аптек і 65 сільських [14, арк. 22–24; 15, арк.

10–13; 16, арк. 1–7; 17, арк. 9–15; 18, арк. 20–27]. Зрозуміло, що аптеки були далеко не у кожному селі, а відтак, придбати потрібні ліки було нелегко.

Однак мали місце і значні недоліки в забезпеченні населення медикаментами та іншими виробами медичного призначення. Багато лікарських препаратів були в постійному дефіциті. Не були належним чином оснащені сучасним обладнанням й інвентарем установи охорони здоров'я, не вистачало санітарного та спеціалізованого автотранспорту [36]. Ще до середини 1980-х рр. навіть деякі міські аптеки не мали приміщень для зберігання необхідної кількості медикаментів в належних умовах. Часто медикаменти і перев'язувальний матеріал зберігалися на підлозі, звер-

ху на шафах, що безумовно призводило до втрати їх товарного виду, псування тощо [18, арк. 12].

Аналіз динаміки показників здоров'я населення УРСР у досліджуваній період свідчить про позитивні зрушення у структурі захворювань громадян республіки. Так, насамперед, розвиток медичної науки дозволив на початку 1970-х рр. знизити рівень окремих інфекційних захворювань. Однак, низька якість медичного обслуговування, особливо на селі, призводила до періодичних спалахів цих хвороб. Особливо це стосується гепатиту (хвороби Боткіна), рівень захворюваності яким зросла з 73 746 зареєстрованих випадків у 1965 р. до 103 343 – у 1975 р.

Таблиця 3. Кількість випадків захворювань населення окремими інфекційними хворобами в УРСР у 1965–1985 рр.

	1965	1970	1975	1979	1982	1985
Скарлатина	101 068	78 210	60 018	46 100	59 500	47 400
Дифтерія	123	31	9	21	43	75
Коклюш	34 517	9715	3853	5500	3 900	8 100
Правець	414	216	180	141	141	96
Кір	311 536	12 187	32 259	30 700	63 800	33 200

Джерело: [25, с. 498; 26, с. 336; 27, с. 349; 28, с. 363]

Визначилася у цей час також стійка тенденція до зниження смертності від ряду хвороб: органів дихання (на 32,1 %), гіпертонічної хвороби (на 56,1 %), виразкової хвороби шлунка, захворювань печінки (приблизно на 3–4 %) тощо [9, с. 195]. Водночас на середину 1980-х рр. УРСР посідала одне з найвищих місць у світі за рівнем дитячої смертності та онкологічних захворювань.

Що стосується рівня смертності, то його показники залежать насамперед від соціально-економічного розвитку країни, добробуту населення, розвитку охорони здоров'я, доступності медичної допомоги. У досліджуваній період спостерігається поступове збільшення загального коефіцієнта смертності. Якщо у 1960 р. він складав 6,9 людини на 1000 населення, у 1975 р. – 10,0, то в 1984 р. – 12,0 [9, с. 202]. Збільшення загального коефіцієнта смертності населення відбувалося за рахунок старіння населення.

Існували в УРСР і територіальні особливості в рівнях смертності населення. У 1970 р. найвищий коефіцієнт смертності був у Чернігівській, Черкаській та Кіровоградській областях, а найнижчий – у Криму та м. Києві. У 1976 р. найвищим цей показник був для Сумської та Чернігівської областей, а найнижчим – для м. Києва [9, с. 206].

Протягом досліджуваного періоду відбувалося збільшення коефіцієнта смертності населення як у місті, так і на селі. Якщо у 1958–1959 рр. цей показник у міських поселеннях УРСР складав 6,3 %, у сільських – 8,0 %, то в 1969–1970 рр. – відповідно, 7,5 і 10,1 % [9, с. 208].

Особливості еволюції смертності населення в 1964–1985 рр. визначили рівень і характер динаміки середньої тривалості життя населення УРСР. Протягом усього періоду цей показник лишився приблизно на рівні 1969–1970 рр., а саме: 66,5 років для чоловіків та 74,5 років для жінок [9, с. 209].

Таким чином, у 1964–1985 рр. головним завданням держави було поліпшення стану охорони здоров'я населення. Покращилося медичне законодавство, підвищився рівень забезпеченості населення лікарями, середнім медичним персоналом та фондом лікарняних ліжок. Позитивними були співпраця медичних закладів з науково-дослідними інститутами, зміцнення наукового потенціалу лікарів, що дозволило певною мірою знизити рівень захворюваності.

Разом з тим, у деяких установах охорони здоров'я на низькому рівні проводилася організація роботи, мали місце окремі факти формального ставлення медичних працівників до своїх обов'язків. Якість і обсяг медичної допомоги сільському населенню відставали від допомоги, що надавалися міському населенню. Не були усунені недоліки в забезпеченні населення медикаментами, повільно розширювалася мережа аптек, складів, медичних магазинів і аптечних баз. Установи охорони здоров'я все ще недостатньо були оснащені сучасним обладнанням та інвентарем. Мали місце випадки несвочасної і неякісної медичної допомоги хворим. Визначилася стійка тенденція до збільшення загального коефіцієнта смертності та загалом невисокої тривалості життя громадян України.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1969. – № 17. – С. 155–156.
Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR [Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR]. – 1969. – № 17. – S. 155–156.
2. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 29. – С. 246.

1. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR [Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR]. – 1971. – Dodatok do № 29. – S. 246.*
3. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1972. – № 9. – С. 55.
Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR [Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR]. – 1972. – № 9. – S. 55.
4. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1972. – № 17. – С. 224.

- Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR [Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR]. – 1972. – № 17. – S. 224.
5. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1972. – № 26. – С. 221.
- Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR [Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR]. – 1972. – № 26. – S. 221.
6. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1973. – № 40. – С. 340–342.
- Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR [Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR]. – 1973. – № 40. – S. 340–342.
7. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1974. – № 15. – С. 205.
- Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR [Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR]. – 1974. – № 15. – S. 205.
8. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1974. – № 27. – С. 222.
- Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR [Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR]. – 1974. – № 27. – S. 222.
9. Демографическое развитие Украинской ССР (1970–1979 гг.) : Монография / АН УССР. Ин-т экономики. – К.: Наук. думка, 1987. – 255 с.
- Demograficheskoye razvitiye Ukrainskoy SSR (1970–1979 gg.) [Demographic development of the Ukrainian SSR (1970–1979 gg.)] : Monografiya / AN UССР. In-t ekonomiki. – K.: Nauk. dumka, 1987. – 255 s.
10. Державний архів Волинської області, ф. Р-19, оп. 3, т.1, спр. 380, 156 арк.
- Derzhavnyi arkhiv Volynskoyi oblasti [Volyn Oblast State Archive], f. R-19, op. 3, t.1, spr. 380, 156 ark.
11. Державний архів Волинської області, ф. Р-19, оп. 3, т.1, спр. 893, 208 арк.
- Derzhavnyi arkhiv Volynskoyi oblasti [Volyn Oblast State Archive], f. R-19, op. 3, t.1, spr. 893, 208 ark.
12. Державний архів Волинської області, ф. Р-19, оп. 3, т.1, спр. 1234, 122 арк.
- Derzhavnyi arkhiv Volynskoyi oblasti [Volyn Oblast State Archive], f. R-19, op. 3, t.1, spr. 1234, 122 ark.
13. Державний архів Волинської області, ф. Р-19, оп. 3, т.1, спр. 1472, 244 арк.
- Derzhavnyi arkhiv Volynskoyi oblasti [Volyn Oblast State Archive], f. R-19, op. 3, t.1, spr. 1472, 244 ark.
14. Державний архів Волинської області, ф. Р-421, оп. 3, спр. 288, 70 арк.
- Derzhavnyi arkhiv Volynskoyi oblasti [Volyn Oblast State Archive], f. R-421, op. 3, spr. 288, 70 ark.
15. Державний архів Волинської області, ф. Р-421, оп. 3, спр. 462, 18 арк.
- Derzhavnyi arkhiv Volynskoyi oblasti [Volyn Oblast State Archive], f. R-421, op. 3, spr. 462, 18 ark.
16. Державний архів Волинської області, ф. Р-421, оп. 3, спр. 643, 28 арк.
- Derzhavnyi arkhiv Volynskoyi oblasti [Volyn Oblast State Archive], f. R-421, op. 3, spr. 643, 28 ark.
17. Державний архів Волинської області, ф. Р-421, оп. 3, спр. 792, 22 арк.
- Derzhavnyi arkhiv Volynskoyi oblasti [Volyn Oblast State Archive], f. R-421, op. 3, spr. 792, 22 ark.
18. Державний архів Волинської області, ф. Р-421, оп. 3, спр. 931, 43 арк.
- Derzhavnyi arkhiv Volynskoyi oblasti [Volyn Oblast State Archive], f. R-421, op. 3, spr. 931, 43 ark.
19. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). – [9-е изд., дополн. и испр.]. – М.: Политиздат, 1986. – Т. 11: 1966–1970. – 574 с. – С. 318–330.
- Kommunisticheskaya partiya Sovetskogo Soyuza v rezolyutsiyakh i resheniyakh syezdov, konferentsiy i plenumov TSK (1898–1986) [The Communist Party of the Soviet Union in Resolutions and Decisions of Congresses, Conferences and Central Committee plenums (1898–1986)]. – [9-ye izd., dopoln. i ispr.]. – M.: Politizdat, 1986. – T. 11: 1966–1970. – 574 s. – S. 318–330.
20. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). – [9-е изд., дополн. и испр.]. – М.: Политиздат, 1986. – Т. 13: 1976–1980. – 510 с. – С. 204–216.
- Kommunisticheskaya partiya Sovetskogo Soyuza v rezolyutsiyakh i resheniyakh syezdov, konferentsiy i plenumov TSK (1898–1986) [The Communist Party of the Soviet Union in Resolutions and Decisions of Congresses, Conferences and Central Committee plenums (1898–1986)]. – [9-ye izd., dopoln. i ispr.]. – M.: Politizdat, 1986. – T. 13: 1976–1980. – 510 s. – S. 204–216.
21. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). – [9-е изд., дополн. и испр.]. – М.: Политиздат, 1987. – Т. 14: 1981–1984. – 639 с. – С. 364–370.
- Kommunisticheskaya partiya Sovetskogo Soyuza v rezolyutsiyakh i resheniyakh syezdov, konferentsiy i plenumov TSK (1898–1986) [The Communist Party of the Soviet Union in Resolutions and Decisions of Congresses, Conferences and Central Committee plenums (1898–1986)]. – [9-ye izd., dopoln. i ispr.]. – M.: Politizdat, 1987. – T. 14: 1981–1984. – 639 s. – S. 364–370.
22. Літопис комуністичного будівництва. Хроніка найважливіших подій в Українській РСР (1963–1970). – К.: “Наукова думка”, 1986. – 422 с.
- Litopys komunistychnoho budivnytstva. Khronika nayvazhlyvishykh podiy v Ukrayinskiy RSR (1963–1970) [Annals of communist construction. Chronicle of major events in the Ukrainian SSR (1963–1970)]. – K.: “Naukova dumka”, 1986. – 422 s.
23. Народне господарство Української РСР в 1965 році: статистичний щорічник / М-во статистики України. – К.: Статистика, 1966. – 715 с.
- Narodne hospodarstvo Ukrayinskoyi RSR v 1965 rotsi: statystychnyy shchorichnyk [The economy of the Ukrainian SSR in 1965: Statistical Yearbook] / M-vo statystyky Ukrayiny. – K.: Statystyka, 1966. – 715 s.
24. Народне господарство Української РСР в 1970 році: статистичний щорічник / М-во статистики України. – К.: Статистика, 1971. – 565 с.
- Narodne hospodarstvo Ukrayinskoyi RSR v 1970 rotsi: statystychnyy shchorichnyk [The economy of the Ukrainian SSR in 1970: Statistical Yearbook] / M-vo statystyky Ukrayiny. – K.: Statystyka, 1971. – 565 s.
25. Народне господарство Української РСР у 1975 році: статистичний щорічник / Відп. за вип. В. В. Самченко; М-во статистики України. – К.: Техніка, 1976. – 540 с.
- Narodne hospodarstvo Ukrayinskoyi RSR u 1975 rotsi: statystychnyy shchorichnyk [The economy of the Ukrainian SSR in 1975: Statistical Yearbook] / Vidp. za vyp. V. V. Samchenko; M-vo statystyky Ukrayiny. – K.: Tekhnika, 1976. – 540 s.
26. Народне господарство Української РСР у 1979 році: статистичний щорічник / Відп. за вип. Б. А. Сівко. – К.: Техніка, 1980. – 367 с.
- Narodne hospodarstvo Ukrayinskoyi RSR u 1979 rotsi: statystychnyy shchorichnyk [The economy of the Ukrainian SSR in 1979: Statistical Yearbook] / Vidp. za vyp. B. A. Sivko. – K.: Tekhnika, 1980. – 367 s.
27. Народне господарство Української РСР у 1982 році: статистичний щорічник / Відп. за вип. В. В. Самченко; М-во статистики України. – К.: Техніка, 1983. – 383 с.
- Narodne hospodarstvo Ukrayinskoyi RSR u 1982 rotsi: statystychnyy shchorichnyk [The economy of the Ukrainian SSR in 1982: Statistical Yearbook] / Vidp. za vyp. V. V. Samchenko; M-vo statystyky Ukrayiny. – K.: Tekhnika, 1983. – 383 s.
28. Народное хозяйство Украинской ССР в 1985 году: статистический ежегодник / ЦСУ УССР; отв. за вып. М. Т. Ковальчук. – К.: Техніка, 1986. – 399 с.
- Narodnoye khozyaystvo Ukrainskoy SSR v 1985 godu: statisticheskyy yezhegodnik [National Economy of the Ukrainian SSR in

- 1985: *Statistical Yearbook*] / TSSU USSR; *otv. za vyp. M. T. Koval'chuk*. – К.: *Tekhnika*, 1986. – 399 s.
29. Поліщук А. С. Сфера охорони здоров'я мешканців Поділля у середині 1960–80-х рр. / А. С. Поліщук // Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. А. Смолій, О. І Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. – Вип. 7. – 392 с.
- Polishchuk A. S. Sfera okhorony zdorovya meshkantsiv Podillya u seredyni 1960–80-kh rr. [The health of residents of Podillia in the mid 1960's and 80's] / A. S. Polishchuk // Hurzhiyivskii istorichni chytannya: Zbirnyk naukovykh prats' / Red. kol.: V. A. Smoliy, O. I Hurzhiy, A. H. Morozov ta in. – Cherkasy: Vyd. Chabanenko YU. A., 2014. – Vyp. 7. – 392 s.*
30. Радянська Волинь. – 1978. – 31 листопада. – С. 3
Radyanska Volyn [Soviet Volyn]. – 1978. – 31 lystopada. – S. 3
31. Радянська Україна. – 1971. – 6 січня. – С. 2.
Radyanska Ukrayina [Soviet Ukraine]. – 1971. – 6 sichnya. – S. 2.
32. Радянська Україна. – 1973. – 18 травня. – С. 3.
Radyanska Ukrayina [Soviet Ukraine]. – 1973. – 18 travnya. – S. 3.
33. Радянська Україна. – 1976. – 10 вересня. – С. 3
Radyanska Ukrayina [Soviet Ukraine]. – 1976. – 10 veresnya. – S. 3
34. Радянська Україна. – 1978. – 19 листопада. – С. 3.
Radyanska Ukrayina [Soviet Ukraine]. – 1978. – 19 lystopada. – S. 3.
35. Радянська Україна. – 1981. – 22 квітня. – С. 3.
Radyanska Ukrayina [Soviet Ukraine]. – 1981. – 22 kvitnya. – S. 3.
36. Радянська Україна. – 1983. – 1 квітня. – С. 3.
Radyanska Ukrayina [Soviet Ukraine]. – 1983. – 1 kvitnya. – S. 3.
37. Радянська Україна. – 1983. – 21 квітня. – С. 3.
Radyanska Ukrayina [Soviet Ukraine]. – 1983. – 21 kvitnya. – S. 3.
38. Радянська Україна. – 1984. – 17 березня. – С. 4.
Radyanska Ukrayina [Soviet Ukraine]. – 1984. – 17 bereznya. – S. 4.
39. Радянська Україна. – 1985. – 18 січня. – С. 3.
Radyanska Ukrayina [Soviet Ukraine]. – 1985. – 18 sichnya. – S. 3.
40. Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1961–1975: Довід. вид.: У 2 ч. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд.: О. Бажан, О. Рабенчук. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 605 с.
Ukrayina: Khronika KHKH st.: Roky 1961–1975 [Ukraine: Chronicle of the twentieth century.: Years 1961-1975]: Dovid. vyd.: U 2 ch. / Redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in.; Uporyad.: O. Bazhan, O. Rabenchuk. – K.: In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2005. – 605 s.
41. Україна: Хроніка ХХ століття. Роки 1976–1985: Довід. вид. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Упоряд.: Р. Маньківська, Н. Васильєва. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 459 с.
Ukrayina: Khronika KHKH stolittya. Roky 1976–1985 [Ukraine: Chronicle of the twentieth century.: Years 1976-1985]: Dovid. vyd. / Redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in.; Uporyad.: R. Mankovska, N. Vasylyeva. – K.: In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2006. – 459 s.
42. Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів. 1971–1975 рр. / Упоряд. Ю. К. Качуренко, Ю.В. Костенко, В. О. Сотников, І. Д. Шевченко. – К.: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 237–439.
Ukrayinska RSR na mizhnarodniy areni: Zb. dok. i materialiv. 1971–1975 rr. [Ukrainian Soviet Socialist Republic in the international arena: Collection of documents and materials. 1971-1975 years] / Uporyad. YU. K. Kachurenko, YU.V. Kostenko, V. O. Sotnykov, I. D. Shevchenko. – K.: Politydav Ukrayiny, 1981. – 521 s. – S. 237–439.

Savytska I. S. The health of citizens of Ukraine in 1964–1985

Abstract. On the basis of archival documents and published material critical thinking in the article analyzes the features of health care in the years 1964–1985, author examined main areas of reform in the healthcare industry. Investigated health legislation to ensure people found the level of doctors and hospital beds Fund, and the quality of medical services. Highlight a number of problems related to lack of necessary equipment, improper maintenance medication and so on.

Keywords: *healthcare, medical institutions, health care providers, pharmacy network, disease, life expectancy*

Савицкая И. С. Сфера здравоохранения граждан Украины в 1964–1985 гг.

Аннотация. На основе архивных документов и критического осмысления опубликованных материалов в статье проанализированы особенности развития сферы здравоохранения в 1964–1985 гг., освещены основные направления реформирования в медицинской отрасли. Исследованы медицинское законодательство, выяснено уровень обеспечения населения врачами и фондом больничных коек, а также качество предоставления медицинских услуг. Выделены и ряд проблем, касающихся недостаточного оснащения необходимым оборудованием, ненадлежащего обеспечения медикаментами и т.д.

Ключевые слова: *здравоохранение, медицинские учреждения, медицинские работники, аптечная сеть, заболевания, продолжительность жизни*

PHILOSOPHY

Остапець І.Ю.

Проблема свободи у новосвропейській філософії

*Остапець Ірина Юліївна, старший викладач кафедри філософії
Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна*

Анотація: В статті охарактеризовані особливості механізмів реалізації свободи у працях мислителів Нового часу. Мета наукової розвідки – дослідити особливості формування ідеї свободи а онтологічному аспекті (як свободи в системі суспільних відносин). Робиться висновок про те, що свобода в добу Нового часу постає як опосередкована пізнавальною діяльністю людини і реалізується в двох основних аспектах: логіко-гносеологічному і практичному.

Ключові слова: свобода, необхідність, суспільний договір, громадянське суспільство, природні права людини

Актуальність дослідження. Доба Відродження по-особливому спричинилася до зовсім нового, тепер вже парадигматичного, звернення до таких вартостей, як людина, її свобода, розум, право тощо. Проблема людської свободи для Нового часу – це проблема її динаміки, пошуків, відстоювання і заперечення. Тому, коли ми говоримо про системозапочатковуючі цінності і чинники буржуазної системи відносин, що складають у своїй органічній цілісності своєрідну матрицю цивілізації, то маємо на увазі не певну систему алгоритмів чи не доторкувань – структуру святостей, а навпаки. І саме свобода стає тим онтологічним початком, що довкола себе і через себе формує всі інші ціннісні означення буття людини.

Цінності Нового часу прагматизуються, перетворюються у своєрідний засіб повсякденного використання, втрачають свою велич і зачарованість. І основне їх «призначення» – це здійснення людської свободи.

Мета статті охарактеризувати особливості механізмів реалізації свободи у працях мислителів Нового часу. Для досягнення мети автором поставлені наступні завдання: а) дослідити особливості формування ідеї свободи в онтологічному аспекті (як свободи в системі суспільних відносин); б) охарактеризувати ідею свободи як можливості меж людського Розуму (пізнавальний аспект);

Проблема підходу до свободи як такої, що отримує визнання лише як така, що приносить утилітарну користь, започатковується саме добою розквіту гуманістичних ідеалів. Н. Макіавеллі, визначаючи новий зміст цінності свободи, стверджує, що вона мусила б бути вільною не лише від впливу релігії, а й моралі. «Хоч би які засоби для цього використовувалися, їх завжди сприймають як гідні, і схвалють» [10, с. 54].

Спираючись на принцип «воля-закон» Ф. Бекон визначає суть свободи як політичну цінність. Саме за допомогою цього принципу політична свобода отримує своє функціональне значення в політичних відносинах і трансформується у свободу загального характеру. Тепер не воля, яка постійно межує із свавіллям, як у Н. Макіавеллі, а закон (прийнятий на захист від несправедливості) стає регулятивною основою, з огляду на яку визначаються дії політичного поля відносин. «Закон, а не абсолютністська влада короля мусить регулювати відносини між королем і підлеглими» [6, с. 119]. Цей принцип який, на наш погляд, став першим поштовхом для формування окремого виду цінностей, а саме – політичних, де початком є

свобода, Ф. Бекон змінює триединою формулою: «Богві віддай боже, а Цезарю – цезарево, а підлеглим – те, що їм належить. Таким чином, можна констатувати, що саме з Ф. Бекона бере початок новосвропейська раціоналістична лінія політичної думки, в якій людський розум як можливість вільно діяти і творити своє життя (а не воля, а якщо і воля, то тільки така, що спирається на розум) стає відліком системи цінностей, основою пізнання буття [6, с. 122].

По новому змусив подивитися на місце людини в сучасному світі, суспільстві Р. Декарт, зробивши наголос на формуванні і зміні внутрішнього світу індивіда, а не зовнішніх обставин. Р. Декарт вважає, що починаючи з себе ми можемо змінити оточуюче суспільство на краще: «Завжди намагатися перемогти себе, а не долю, змінювати свої бажання, а не порядок світу, і взагалі, звикнути до думки, що у нашій цілковитій владі перебувають тільки наші думки, і лише тоді, коли ми зробимо все можливе з оточуючими нас предметами, те, що нам не вдалося, треба розглядати як таке, що є абсолютно неможливим» [5, с. 264-265].

Такий підхід став безпосереднім внеском у формування нової концепції свободи як в її онтологічному, так і в гносеологічному сенсі. Тому, спираючись на сутність розуміння свободи, як невід'ємного атрибуту всіх форм суспільного життя, людина може змінювати політичну реальність – формувати систему влади, приймати політичні рішення тощо. Погляди Р. Декарта суттєво вплинули на подальший розвиток історії філософсько-соціальної думки Нового часу. Починаючи від Р. Декарта і далі, майже всі філософи вибудували свої теорії свободи, виходячи саме з людини, з проблеми її розуму, інстинктів. Адже для нього будь-яка зміна світу, навіть революція, можлива лише при умові зміни людського мислення.

Одним із перших спробував раціонально обґрунтувати необхідність появи цінності свободи як політико-владної, соціальної реальності Т. Гоббс. Продовжуючи вже розпочату до нього роботу над проблемою людини, як основної детермінанти суспільних відносин, Т. Гоббс дійшов до висновку, що саме егоїстичний стан буття людини як «війни всіх проти всіх» спричинив до укладання суспільного договору й створення держави: «Із цієї взаємної недовіри людей немає розумнішого шляху для людини задля забезпечення власного життя, ніж укладання суспільного договору та на його основі створення держави і регулюючої системи влади» [3, с. 151].

Таким чином, Т. Гоббс раціонально обґрунтував появу політичних цінностей, розглядаючи в якості їх основи свободу людини, адже у нього правитель залишається як за межами угоди, так і за межами громадянських законів. Більше того, він уособлює іншу систему цінностей, відмінну від тієї, якою намагаються керуватись громадяни для збереження мирного співіснування. Наслідком цього в подальшому є втрата будь-яких моральних принципів, правових регуляторів, на яких повинні бути вибудовані суспільні відносини.

Інший англійський філософ Дж. Локк також появу держави, її інституцій в бутті людини пояснював виходячи з теорії суспільного договору. Але, якщо основою виникнення держави у Т. Гоббса є ірраціональний інстинкт самозбереження, то Дж. Локк основою виникнення держави бачить в здоровому глузді, виваженому раціональному прагматизмі.

Політична система буття і його цінності за будь-яких умов у Дж. Локка залишаються лише включеними в систему інших цінностей, що стосуються особистої свободи індивіда (віра, мета, праця, власність). Вони покликані бути своєрідним інтегруючим, об'єднуючим фактором, який має забезпечити терпимість однієї людини до свобод іншої. «Не різниця в поглядах, – наголошував Дж. Локк, – якої не можна уникнути, а нетерпимість до тих, хто дотримується іншої думки... породила більшість протиріч та війн, що виникли в християнському світі» [8, с. 130]. Основа цінність держави саме в тому, що вона гарантує повагу до особистих цінностей людини.

Важливу роль в процесі визначення місця соціального поля буття в бутті людини для Дж. Локка відіграв факт особливого місця моралі в регулюванні суспільних відносин. Саме моральності віддавав він перевагу перед іншими цінностями, але моральності специфічного (практично-утилітарного та евдемоністського) характеру, а не юридичного (регулюючим нормам).

Саме такий підхід зумовив те, що соціально - політична цінність свободи у Дж. Локка має своє неповторне місце і роль в ціннісній ієрархії, і, що найголовніше, не вступає у протиріччя з особистісними цінностями індивіда. Цей погляд якісно відрізняється від розуміння політичної цінності свободи у Т. Гоббса, у якого вона врешті-решт витісняє все, що заважає їй для абсолютної домінації над внутрішнім світом пересічного громадянина. У філософії Дж. Локка, навпаки, формується підхід до розуміння цінності свободи як такої, що домінує над усією ієрархією цінностей людини, як певного виду цінностей, який має свої чіткі межі і функції, зокрема, що визначаються іншими цінностями в ціннісній ієрархії особистості.

Значне місце у формуванні автономних визначень буття людини займає французьке Просвітництво. Так, Ш.Л. Монтеск'є засадою і основною метою функціонування стабільної, зрівноваженої цілісної держави вважає справедливість. «Справедливість» стає тією мірою, що визначає суть форми правління у державі: республіканської, монархічної чи деспотичної [11, с. 169]. Це дає можливість виводити сутність політичної влади не з духовно-вольових природних засад (як було у Н. Макіавеллі, Дж. Локка, Т. Гоббса, Ф. Беко-

на), а з глибоко структурованої та органічно цілісної у собі базової структури, якою є соціальна система, інституційно-організаційні форми існування політичного простору.

Схожі критерії означення людської свободи розробляє і Ж.Ж.Руссо, але в більш ідеально піднесених, дещо навіть деформованих вимірах. Для нього свобода – це цінність суспільно-колективістських форм більшості, своєрідної «загальної волі», яка стає трансцендентною стосовно індивіда і є тією дійсною основою, що єдино може утвердити реальне народовладдя і демократію, коли «кожний громадянин є нічим і нічого не може без участі всіх інших» [12, с. 176-177]. Приватний інтерес у нього не має ніякої ваги, як це було у Т. Гоббса і Дж. Локка в укладенні суспільної угоди. У Ж. Ж Руссо загальна воля як вияв суспільних інтересів стає рушійною силою соціального тіла: «Кожен із нас передає у загальне надбання і ставить під вище керівництво загальної волі свою особу та всі свої сили, і в підсумку для всіх нас, разом кожен член перетворюється у неподільну частину цілого» [12, с. 161]. Неподільною частиною цілого людина стає тоді, коли Ж.Ж. Руссо вдається до перетворення особистісних прав юридичного характеру в політичні права (можливість особи брати участь в розробці і прийнятті всіх загальних рішень). Політичні цінності набувають всезагального тотального характеру в бутті людини. Громадянське суспільство розростається до держави і стає тотожним їй, знівелювавши, таким чином, права людини на приватну сферу життя та її інтереси.

В той же час, основною заслугою Ж.Ж. Руссо є те, що він сформував свій підхід до проблеми соціально-політичних цінностей, а головне, ствердив своєрідну їх ієрархію: індивідуальні, колективні, загальносуспільні (як державні). Останні у Ж.Ж. Руссо відіграють суттєву роль у формуванні всіх сфер людського життя. Цим самим мислитель не стільки перебільшує абсолютну роль таких цінностей, скільки демонструє механізм їх акумуляції і збереження, а головне їх соціальну «сакралізацію». Це вже не вартості релятивного характеру як у Т. Гоббса та Дж. Локка (формулюю – стверджую – інституалізую – відкликаю), а такі, що постають як закон, принцип людського життя, що єдино забезпечують сталість, цілісність суспільства і держави, їх поступальність розвитку.

Разом з тим, в філософії Нового часу формуються і нові підходи до визначення ціннісних основ людського буття. Серед них починають викристалізовуватися як би два полюси акумуляції систем цінностей (у різних їх визначеннях – політичному, соціальному, економічному, культурному тощо) – на рівні особи (як особиста свобода – можливість самореалізації і цінність життєвих сил, розуму) і на рівні форм спільноти – суспільства загалом, громади, класів, групи, верств і т.п. (як цінності колективістських чи кооперованих, або ж комуналістських форм співжиття.) – цінності солідарних начал, таких як справедливість у соціальних відносинах, рівна відповідальність тощо [6, с. 87].

Головним, на нашу думку, є те, що ця історична доба формулює, а точніше було б сказати, вимагає формулювання нового механізму продукування сис-

теми свобод, в основі якого лежать не виключно поведінкові детермінанти, нагромаджені традиціями і культурою, не релятивні вартості духовного і практичного (діяльничного характеру), а свідомо сформовані на підставах взаємного порозуміння та згоди (права) цінності пов'язані з загальносуспільним благом.

В подальшому нова форма свободи знаходить відгук в філософсько-політичних та правових теоріях Німеччини XVIII – XIX ст. В них система ціннісних ознаць свободи більш досконало отримує форми особистих, громадських, політичних визначень і, відповідно, постає у адекватних їм класифікаційних групах, при цьому відходячи від традиційних схем натуралістичного визначення цінностей. Так, у І. Канта логічний ряд системи свобод з однієї сторони започатковує індивід: «Людина як всяка розумна істота, – стверджує філософ, – існує як мета сама по собі, а не лише як засіб для будь-якого використання з боку тої чи іншої волі [7, с. 269]. З іншої, саме це твердження обумовлює і узгоджує своєрідність вчинків і дій окремого індивіда з принципом «доброчинності»: коли потрібно поступити так, щоб «ти завжди ставився до людства, в своїй особі і в особі будь-якого іншого, так само, як до мети, і ніколи не ставився б до іншого тільки як до засобу» [7, с. 270]. На цих двох взаємозумовлених принципах починає вибудовуватися громадське суспільство в системі буржуазних відносин.

Можливість існування людини як мети для іншої волі в системі громадських відносин у І. Канта трактується ширше ніж у Дж. Локка та Т. Гоббса з їх природною утилітарно-ціннісною зацікавленістю однієї особи в іншій. Саме в такому існуванні філософ вбачає ще й правовий сенс утвердження рівності як «рівно-цінності» («рівні» – незалежні»). Такого типу рівність, вибудована не лише на засадах правових визначень однієї особи іншою, а утверджує себе через етичні принципи – цінності. Людина з її свободою сприймається як цінність не лише виключно виходячи з утилітарної системи взаємокорисних стосунків як агент певних політико-економічних дій, а взагалі як універсальна значимість дійсності, як «людина всесвіту», як масштаб буття суспільства загалом, його структури, системи відносин, влади, держави тощо.

Уважно проаналізувавши погляди мислителів Європи доби Нового часу, можна зробити висновок про певне зміщення кута зору на сутність поняття і феномену свободи. Таким чином з'являються нові критерії її визначення. І в першу чергу це стосується того, що свобода стає значимішою, виходячи не з традицій, віри, природних структур, від яких залежить чи не залежить людина, а репрезентує себе, як цінність функціонального характеру. Наприклад, І. Кант, аналізуючи сутність держави, визначає, що єдиною функцією її є розбудова правового поля, а звідси і всі цінності дієво акумулюються в цій єдиній (але універсальній) функції. Держава як засіб, а не держава як мета, святість, абсолют – це та ідея, що стає домінуючою у цей період. Аналогічним чином трактується і сутність влади: функціональна особливість здійснення її у державі знову-таки перетворює її у абсолютно рядовий засіб, що допомагає забезпечити свободу людині.

Саме таку тенденцію ми можемо спостерігати і в поглядах іншого представника німецької філософської думки цього періоду – Г. Гегеля. В той же час, Г. Гегель здійснює досить суттєву трансформацію внаслідок якої синкретизм соціального поля буття «розпадається» навпіл: сферу політики, держави і сферу громадянського суспільства. Звідси виникають і дві системи свобод, які взаємообумовлені та взаємозначають одна одну, але при цьому витримують певну автентичність.

Слід зауважити, що саме ця традиція розмежування соціальних сфер систем свободи, яка остаточно сформувалася у Г. Гегеля, є актуальною і нині. Для Г. Гегеля метою держави (а звідси і основним ціннісним орієнтиром) стає не одиничний індивід, а суспільство, «всезагальне життя». Сенсом, цінністю буття особи стає лише її загальнозначиме «субстанційне» визначення. Істинністю і моральністю вона володіє виключно виходячи з того, що є членом держави (в даному випадку обов'язковим громадянином держави, адже без останньої особи як такої немає). Право та обов'язок стають тими узагальнюючими цінностями, що є своєрідним «початком» та «завершенням» кола взаємозв'язку держави та громадського суспільства як всезагального та особливого.

Важливим фактом є те, що Г. Гегель при цьому звертається до аналізу тих функціональних засад свободи політичного і громадянського середовищ, що найбільше репрезентують їх стан формування (своєрідні свободи – необхідності) і транзитності, і які через себе створюють органічну єдність, цілісність, а, головне, необхідну функціональну досконалість політичного та громадянського організмів. Такими, наприклад, функціонально необхідними, органічними виявами свободи громадського суспільства, що знаходиться в процесі формування, за Г. Гегелем можуть бути: автономія особи в системі політичних, економічних та владних утворень (що знаходить своє визначення через соціально-керовану форму діяльності); право, що закріплює та охороняє індивідуальні свободи особи, і яке підпорядковує собі навіть абсолюті: віру, церкву. Адже, як підкреслює Г. Гегель: «немає священної, релігійної совісті, яка була б відокремлена від світського права, і була б протилежною йому [2, с. 355].

Не менш суттєвим є той факт, що проблема владних відносин, самої держави та загалом історії, як такої, визначається Г. Гегелем крізь сутність політичної свободи. Пояснюючи логіку розвитку всесвітньої історії через «прогрес в усвідомленні свободи», він відзначає, що предметом дослідження у соціально-філософській науці і є процес утвердження людської свободи у різних її конкретно-історичних формах втілення державної влади, особливостях відносин, інституційних утвореннях тощо. Адже, як стверджує філософ, «єдиним предметом філософії є світло ідеї, що простежується у світовій історії..., пізнання втілення цієї ідеї, яка є ідеєю свободи», і «інтерес полягає в тому, щоб пізнати хід розвитку ідеї, що само реалізується, а саме, ідеї свободи, яка існує лише як усвідомлення свободи» [2, с. 422].

Таким чином, філософські та політико-правові доктрини періоду Нового часу після ряду буржуазних

революцій в Європі напрацьовують цілісну методологічну основу, що дає розуміння нової форми свободи та її виявів у політичній, економічній соціальній сферах життя (але ще не цілісну теорію свободи) та відображає сутність перехідного та початків класичного етапу утвердження буржуазних відносин.

Висновки. Питання свободи постає і вирішується в епоху Нового часу в двох основних аспектах: логіко-гносеологічному і практичному. Саме в Новий час розкрито низку видів співвідношення свободи і необхідності, а спроби їх систематизації не втрачають свого значення і донині.

Природу соціального та політичного мислителі Нового часу пояснювали виходячи з теорії суспільного

договору та природних прав людини, до яких належала і свобода. Концепції суспільного договору у мислителів різнилися між собою, але головна ідея у них була спільно: з природного стану у результаті договору між людьми виникає держава, головна мета якої захист природних прав людини. Мислителями був також розроблений і механізм побудови держави: система розподілу влад (Ш. Монтеск'є, Дж. Локк), теорія правової держави (І. Кант), концепт громадянського суспільства (Г. Гегель) тощо.

Середовищем соціального буття свободи, відповідно до теорій мислителів Нового часу є громадянське суспільство, концепт якого також розроблений у цей період.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бэкон Ф. Новый Органон / Ф. Бэкон // Сочинения: в 2 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1978. – 575 с.
Bekon F. Novyy Organon (The New Organon) / Frensis Bekon // Sochineniya: v 2 t. – T.2. – Moskva: Mysl, 1978. – 575 p.
2. Гегель Г.В. Философия истории / Г. В. Ф. Гегель // Сочинения.: В 14 т. – Т. 8. – М., 1959. – 415 с.
Gegel G. Filosofiya istorii (Philosophy of history) / Georg Gegel // Sochineniya: v 14 t. – T.8. – Moskva, 1959. – 415 p.
3. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Т. Гоббс // Собрание сочинений.: В 2 т. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991. – 736 с.
Gobbs T. Leviafan ili materiya, forma i vlast gosudarstva tserkovnogo i grazhdanskogo (Leviathan or the Matter, Form and Power of a Commonwealth) / Thomas Gobbs // Sobranie sochineniy: v 2 t. – T.2. – Moskva: Mysl, 1991. – 736 p.
4. Декарт Р. Правила для руководства ума / Р. Декарт // Соч.: В 2 т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1989. – С. 77 – 170.
Dekart R. Pravila dlya rukovodstva uma (Rules for the Direction of the Mind) / Rene Descartes // Sotcineniya: v 2 t. – T.1. – Moskva: Mysl, 1989. – P.77–170.
5. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках / Р. Декарт // Соч.: В 2 т. – Т. 1. – М.: Мысль, 1989. – С. 257 – 318.
Dekart R. Rassuzhenie o metode, stob verno napravlyat svoj um i otiskvatv istinu v naukah (Discourse on the Method of Rightly Considering One's Reason and of Seeking Truth in the Sciences) / Rene Descartes // Sochineniya: v 2 t. – T.1. – Moskva: Mysl, 1989. – P.257–318.
6. Денисенко В.М. Проблемы рационализма и иррационализма в политических теориях Нового времени европейской истории / В.М. Денисенко. – Львів: ПАІС, 1997. – 274 с.
Denysenko V.M. Problema ratsionalizmu ta irratsionalizmu v politychnykh teoriyakh Novogo chasu yevropeyskoi istorii (Problems of rationalism and irrationalism in political theories of

Ostapets I. The problem of freedom in new european philosophy

Abstract. This paper described the features of the mechanisms of realization of freedom in the writings of thinkers of modern times. The purpose of scientific exploration – explore the features of the formation of the idea of freedom and ontological aspects (like freedom in the system of social relations). The conclusion is that freedom in the age of modern times appears as mediated by human cognitive activity and is implemented in two main aspects: the logical-epistemological and practical.

Keywords: freedom, necessity, social contract, civil society, natural rights

Остапец И. Проблема свободы в новоевропейской философии

Аннотация. В статье охарактеризованы особенности механизмов реализации свободы в трудах мыслителей Нового времени. Цель научного исследования – показать особенности формирования идеи свободы а онтологическом аспекте (как свободы в системе общественных отношений). Делается вывод о том, что свобода в эпоху Нового времени предстает как явление, опосредованное познавательной деятельностью человека и реализуется в двух основных аспектах: логико – гносеологическом и практическом.

Ключевые слова: свобода, необходимость, общественный договор, гражданское общество, естественные права человека

POLITOLOGY

Yarovoy T.S.

The basic form of government and parliamentarism: legal aspects of interaction

*Yarovoy Tikhon Sergeevich, Chief specialist of Division for bilateral cooperation
Ministry of regional development, construction and municipal economy of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Abstract. The article examines the uniqueness of the parliament as a political institution, which plays a role of interest groups at the state level, forms. At the stage of democratic reforms a change of a social structure occurs rapidly, and it often happens, that the role of mediator between society and executive authorities; a system, where the nation's ruling will, based on a structured representation necessary institutional changes occur with considerable delay in time. The inertia of the Ukrainian political system is largely related to deficiencies in the functioning of the parliamentary institution. The modern Ukrainian political practice shows an inability of government institutions to manage effectively the socio-economic and political processes. A distinctive feature of the post-Soviet Ukraine was the continued instability of the entire state system, which deepens by the lack of forms of authorities responsibility to overcome the modernization syndrome. Reducing of a transitional democratic transformation period in Ukraine objectively requires the formation of a working system of feedback between the social environment and political system. Here the role of national parliaments can not be overemphasized. The process of consolidation of a democratic society has to happen against achievement by the Ukrainian parliament of the corresponding external forms (a democratic election system and the constitutional fixing of the appropriate parliamentary authority, inherent parliamentarism of the western type). Filling of these forms by the democratic content should be accompanied by ordering of an effective system of political representation of real public interests, creation of effective mechanisms of control over the executive branch, increasing the degree of openness of the parliamentary process.

Keywords: *Parliament, parliamentarism, political institution, society, authorities, democracy*

The uniqueness of the Parliament as a political institution lies in its role of mediator between society and the authorities; a system, where the nation's ruling will, based on a structured representation of interest groups at the state level, forms. At the stage of democratic reforms a change of a social structure occurs rapidly, and it often happens, that the necessary institutional changes occur with considerable delay in time. The inertia of the Ukrainian political system is largely related to deficiencies in the functioning of the parliamentary institution. The modern Ukrainian political practice shows an inability of government institutions to manage effectively the socio-economic and political processes. A distinctive feature of the post-Soviet Ukraine was the continued instability of the entire state system, which deepens by the lack of forms of authorities responsibility to overcome the modernization syndrome.

Reducing of a transitional democratic transformation period in Ukraine objectively requires the formation of a working system of feedback between the social environment and political system. Here the role of national parliaments cannot be overemphasized. The process of consolidation of a democratic society has to happen against achievement by the Ukrainian parliament of the corresponding external forms (a democratic election system and the constitutional fixing of the appropriate parliamentary authority, inherent parliamentarism of the western type). Filling of these forms by the democratic content should be accompanied by ordering of an effective system of political representation of real public interests, creation of effective mechanisms of control over the executive branch, increasing the degree of openness of the parliamentary process.

The form of government is an essential characteristic of any state as the way of social organization, ordered and controlled arrangement of society. The history of political thought contains a set of various approaches to the classification of forms of state [1]. Since anti-feudal bourgeois revolutions the fundamental importance got the opposition of monarchic and republican forms of government,

which had fixed in the modern theory of state and law. Subsequently, a republican form of government was subdivided to the presidential and parliamentary forms. But for such a distinction criteria there are taken, as before, the formal legal features such as the source of power (it can be recognized by the will of a person, the will of all the people or the will of some supreme social group – the oligarchy) and the procedure for establishing and updating of the State government (election or succession). Accordingly, a monarchical form of government is when the supreme power in the country belongs entirely to one person who also recognized as its source. Republican is a form of government that involves the recognition of people as the sovereign, the supreme power, which is delegated their representatives for a clearly defined period of time; in which the head of state and all authorities are elected and changeable, and the executive power – a derivative from a representative institution or voters. Citizens of the Republic have the opportunity initially (directly or indirectly) to influence on carriers of the power and their decisions. The essential features of the republican political system since the time of the ancient polis are implementation of an elective principle of all bodies of public management, determination of term of powers of authority, periodic removability of officials [2].

The forms of government are divided on ways of governance in its formal source. In today's environment there are two basic forms of government: monarchy and republic. In a monarchy the source of power is one person – the monarch (king etc.). In the republic – a source of the power are the people.

Parliamentarism has a long story. In XII century in England there was created the first parliament as a body of class representation. But the real significance the parliament acquires only in XVII – XVIII centuries, when in the bourgeois revolutions in Western Europe there were created the representative bodies of government. In the United States and other American countries the parliament is called the Congress, in Turkey – the Grand National Assembly, in Ukraine, Belarus and others – the

Parliament, in Sweden - Riksdag etc. The emergence of the parliament showed the practical implementation of the principle of separation of powers, in which the legislature gets its independence in the form of representative institutions. The exclusive role, associated with acceptance and development of legislative acts, in the mechanism of the government performs the parliament. Its status and powers are regulated by the constitution. Political mission of parliament is connected with realization of fundamental interests of dominating political forces.

The term parliamentary covers the totality of the mechanisms of parliamentary practice, specific structural separation, the amount of competencies, methods of legitimization, forms of interaction with other governance structures, as well as communications and relations with the executive and the judiciary powers. Parliamentarism is a variety of state government forms in a democratic republic with a strong presidential power (the U.S.), the republics of moderate presidential power (France, Ukraine) in countries with weak presidential power (Austria, Germany, Italy, etc.) or even in a constitutional monarchy (United Kingdom, Belgium, Holland, Sweden, Denmark, Spain, etc.). The viability and effectiveness of the parliament depends not only on regulatory and constitutional provisions and methods for its legitimization, but also on the effectiveness of parliamentary igraktyks from communication of the parliament with the various groups of voters, on compliance of the normative documents accepted by it, to the rights and freedoms of citizens. In parliamentarism the mechanism of interaction with the institutions of parliamentary executive and judicial powers plays a huge role. The manifestation of political pluralism in practice, when compromises and consensuses are made and a civilized balance is provided in society, are practical activities of the parliament. Parliamentarism in fact is a way to establish the social contract by political means, when various social groups, social communities, layers having various interests inherent only in them, agree among themselves about a certain balance and coordination of interests. Parliamentarism is a way of a natural selection of political leaders, political professionals possessing profound knowledge on various problems of public life.

A variety of parliamentarism as the form of government is defined by existence of certain factors. If a state form is the presidential republic, so parliamentarism is presidential, if parliamentary-cabinet republic, so parliamentarism is cabinet, if it's the constitutional monarchy, so parliamentarism is monarchical (exists where the monarchy is actually involved in government). If the system in the country is two-party, the parliament has two leading political parties: the ruling and opposition (UK, Canada and USA). If the state has double-sided system, then the parliament consists of two units, established by many political parties: the unit that governs and the opposition bloc (Sweden, Germany). If governance is characterized by a multi-party system, so the parliament is multi-partial (Poland, Ukraine, Italy, Belgium, Holland et al.). The structure of the parliament also diverse: the bicameral parliament (USA, UK, France, Japan, Canada, Russia, etc.) and unicameral – Denmark, Sweden, Ukraine, Belarus and others.

The parliamentary republic is characterized by government formation on a parliamentary basis with proportional party representation following the results of elections. The government is formally responsible to the parliament which is allocated with the right of control of activity of the government and its dissolution. The government is allocated with the executive authority, a legislative initiation, and also the right of petition to the president about a parliament dissolution. In most countries, membership in the government is compatible to saving of the deputy mandate. This allows the government to involve not only the leaders of political parties, but also other influential members of the parliament and therefore, to control the parliament. Though the head of the government (the prime minister, the chancellor) officially not the head of state, actually in the political hierarchy is the main person. The president as the head of state actually takes in it more modest place: he can be chosen either by the parliament, or by meeting of electors, or directly by the people. The non-confidence vote to the government causes his resignation. The president in the parliamentary republic has generally representative powers, and the main thing, he carries out the function of the head of state according to the indication of the government. The parliamentary republic remains in Italy, Germany, Austria and others. Notable distinctions of parliamentarism occur in system of state regulation, where they are reflected in concrete forms of political interaction of various political forces. In activity of any parliament there are three main functions: legislative work, control over state finance, control over the government. The parliament as the spokesman of interests of the people living in the certain territory and united by certain statehood is competent to state the will of the society, wishing order and justice legitimization. The parliament also takes control over state finance, activity of the executive authority in limits and the competence established by the constitution.

Certainly, the system of presidency and parliamentarism is a natural consequence of the rapid development of democratic forms of government and governance. In the constitutional state there is no absolute power, no unregulated by principles and norms of the constitution laws. Distribution of the power into legislative, executive and judicial reaches mutual control, the system of controls and counterbalances that act as a guarantee from authority misuse and prevention of its transformation into the authoritative, absolute power.

Implementation of the Supreme Rada of Ukraine instrumental functions is complicated by deficiencies of the electoral mechanism, the lack of a stable party system, the inability to form a parliamentary majority elected representatives, especially the type of political participation mobilized Ukrainian population. Ukrainian parliament is not fundamentally different in this regard from the institutions of government and administration; it increases the gap between the interests of parliamentarians and national interests.

Characteristic features of the functioning of the Supreme Rada of Ukraine are: lack of feedback mechanisms with voters; twisting or ignoring the will of the voters; clannish nature of the structure of the parliament; competition and opposition members of the parliament and the presidency [3].

Activities of political institutes for ensuring socio-political stability in days of independence led to considerable losses of industrial and agricultural capacity of Ukraine, an impoverishment of the majority of the population and does not allow to provide its reproduction. [4].

A distinctive feature of the Ukrainian economy is the uncertainty of its achievements, rentokapitalization domination, and high level of corruption. Economic characteristics of society testify about progressing alienations of the Ukrainian authorities from society, which threatens the state existence.

Functioning of the parliament during this period and under these conditions does not reflect the requirements to the political system. In the created legislation shortcomings of the accounting of a social and economic situation are observed; laws, especially social, are not carried out. In Ukraine there is no positive influence on economy from a democratic political system. This increases the unpopularity of the parliament in Ukraine, the denial of parliamentary and democratic values.

Insufficiency of middle class, assignment on this category of the population of the main tax burden, absence of representation and protection of its interests, and, thus, deprivation of its social potential, is the certificate of unfortunate trends in political system of the country in general and in the representative authority, in particular.

Conflict nature of relationship of the parliamentary and presidential power is caused by nature of the constitutional fixing of the political mechanism of functioning of the parliament, a priority of the presidential power in system of division of the authorities and existence of the main imperious resources at the head of state.

Productivity of the Ukrainian public policy is defined by fragmentation of the political power, absence of consensus as bases of political culture of elite groups, a configuration of political system - existence of an imperious pyramid of authoritative type with the leader and his environment (partially presented in the parliament) in the center and its representatives on places.

The political culture of the Ukrainian population, insufficiently developed civil society generate absence of a stable "political center" as a part of the parliament and its inability to serve as a counterbalance of the presidential and executive authority. For the purpose of policy-making parliamentary majority is formed artificially, sometimes with the use of undemocratic methods. A representation system in Ukraine is characterized by remoteness of citizens from the process of policy-making and distancing government from their interests.

The Supreme Rada of Ukraine implements corporate interests separate elite groups. Lack of realization of interests of a general population, in insufficient degree outlined and aggregated by political parties, though are reflected in activity of the parliament of Ukraine, do not provide a sufficient level of legitimacy of all system of the power.

The parliament of Ukraine, which is created as political institute of the western type, carries out general and specific parliamentary functions ineffectively. Democratic communication channels both between parliamentary groups, and between parliament and society as a whole, the state and society functions non-optimal.

The above provisions resulted in the need for political reform for the purpose of reduction of the transformational period of the Ukrainian political system, optimization of parliamentary activity and prevention of the collapse of Ukrainian state. Implementation of its provisions will enable the established party-list parliament, as political institutions more sensitive to social demands, manage economic lines, ensuring stability of the political system [5].

The positive aspect of parliamentary government is its flexibility, the opportunity to react to changing needs of life, according to them, change the character of the government and most of its personnel. The parliament not only creates laws and approves the budget, but also directs and supervises the activities of the government. The parliamentary system, if it besides is based on party-proportional basis, stimulates a movement in political dialogue and a party-ideological compromise between political forces, enabling more responsive and flexible reflection in the structures and operations of higher government various needs and attitudes of citizens and communities. Under these conditions, the people get the government for which they voted. However, according to a known formula, it also means that people have a government for which they deserve ... Because the other side of flexibility of parliamentary government is the government instability.

Ukrainian establishment since independence has shown an open inconsistency in the formation of a civilized party system that has claimed responsibility for the formation of purely democratic principles of government.

The desired evolution direction of government institutions for Ukraine lies through increasing the role of political parties, which may be provided on terms of implementation of parliamentary-presidential model of mixed government.

It is believed that such democratic changes create favorable political conditions for the formation of influential parties, numerous public organizations and civil society in general, because the natural structuring of political forces, the formation of strong parties is best achieved when there is a direct involvement of the parliamentary faction in creating of the government and overseeing its activities.

Implementation of these objectives would result in the introduction in the society of the party power – the social and political phenomenon widespread in the countries of parliamentary democracy. The main positive of party power is that this power ceases to be anonymous, impersonal, and the principle of its formation will be transparent and understandable to the public.

In the conditions of the party power the parliament entirely consists of winner parties on elections, and the parliamentary majority forms the cabinet of ministers. Under such circumstances it becomes clear for the citizens, that the power is a coalition of certain parties. If the government fails to fulfill election promises of the parties, the next parliamentary elections will create the new government with other parties. In addition, under these circumstances works the mechanism of rotation of the ruling elite – a necessary condition for the democratization of society.

Political parties, which are able to reach a representation on parliament elections, will be the real means of obtaining and implementing authorities. Accordingly, the mechanism of political "absorption" works (when in the political system of society a more or less stable "core" traditional parliamentary parties is formed and their number is reduced to functionally required for a particular society threshold).

It is noted that the Constitution of Ukraine stipulates the unbalanced nature of the state system. This limits the impact of the Supreme Rada to the formation of the Government, initiates a constant political conflict between the branches of the government for redistribution of powers and leads to a decrease the role of Parliament in the political system of the country [6].

Under these conditions, institute a parliamentary majority in Ukraine did not come into that positive meaning which it has in the modern democratic states. This is primarily due to the fact that such an institution in Ukraine exists outside the context of relations between the parliament and the government in which it operates in parliamentary and parliamentary-presidential regimes. In Ukraine parliamentary factions do not participate in the formation of the Cabinet and the implementation of government policy. Adoption of the Programme for Government, as the constitutional and political practice shown, is implemented primarily as an "indulgence in the year" for the government, but not as an act of expressing confidence of the parliament majority to the government policy.

Lack of political and legal procedures relating to the formation by the Parliament a responsible to the parliament coalition government entails the following organization of the parliamentary process: key economic and political forces, which are represented in the parliament, have no political incentive to join; parliamentary majority is a situational form, a "geometry" which changes according to the current problems of legislative activity.

In turn, this slows down the process of personalization of the political forces that provide the state policy, and makes it harder to bring them to justice during the election. For new post-socialist European countries with a mixed form of government the most balanced and demo-

cratic seems to be a parliamentary-presidential model of government that includes the benefits of parliamentary (encouraging parties to control the government and the responsibility for the consequences of government) and the president (the president's role as an arbiter). According to a parliamentary-presidential form of government, the parliament can effectively influence the executive branch only if a majority. Whose members hold to the same principles, have common interests and therefore can act as a whole in the relations with both the president and the opposition.

The formation of a presidential-parliamentary model of the "mixed" form of government in independent Ukraine has the features associated with the dual responsibility of the government – to the Head of State and to the Parliament. Under these conditions, the institute of a parliamentary majority in Ukraine, although formally declared, is not valid.

The main focus of the constitutional and legal reform in Ukraine should be a balance of power in the triangle "the President – the Parliament – the Government". It provides the amendments to the Constitution and some laws of Ukraine, acceptance of a number of acts which would form a democratic political system according to which voters on the basis of a proportional electoral system elect representatives of political associations in the parliament, fractions of winner parties on elections form the parliamentary majority, the parliamentary majority forms the coalition government and takes political responsibility for its activity, the parliamentary minority (opposition) acquires the right and possibility of control, public criticism of actions of the government and introduction of alternative offers.

The analysis of distribution of powers between the President of Ukraine, the Supreme Rada and the Cabinet of Ministers on the Constitution of Ukraine before modifications, provides, in my opinion, an appropriate reason to talk not about a presidential-parliamentary form of government, but more of a presidential form. This is evidenced by the scope of authority of the President of Ukraine in all spheres of public life of the state in comparison with powers of heads of states with various forms of government, from presidential to the parliamentary.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Це і висловлена Платоном традиція виокремлювати аристократію, тимократію, монархію, олігархію, демократію та тиранію (див., наприклад: Платон. Государство. Книга восьмая // Собр. соч. в 4 т. – Т. 3. – М.: Мысль, 1994. – С. 329), і розрізнення Аристотелем «правильних» види державного врядування (царська влада, аристократія, політія) та таких, що «відхиляються» від них (відповідно – тиранія, олігархія, демократія) (Аристотель. Политика // Соч. в 4 т. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – С. 488), і типове для мислителів середньовіччя протиставлення держави «небесної» та «земної», і макіавеллієвська типологізація форм держави за ознакою числа суб'єктів врядування (одновладдя, правління небагатьох, народовладдя) (Див.: Макиавеллі Н. Государь. – М.: Планета, 1990. – С. 4).
Expressed by Plato This tradition isolate aristocracy, timokratiyu, monarchy, oligarchy, democracy and tyranny (see, for example, Plato. States. Vosmaya Book // Coll. Cit. 4 t – T. 3. – Moscow: Thought, 1994. – P. 329), and Aristotle's distinction between "right" kind of state government (royal power, aristocracy, polity) and such that "deviate" from them (respectively –
- tyranny, oligarchy, democracy) (Arystotel. Politics // Vol. 4 t – T. 4. – Moscow: Thought, 1983. – P. 488), and is typical of the medieval thinkers opposing state "heaven" and "earth" and Machiavelli typology of forms of state on the basis of the number of subjects the objects of governance (odnovladdya, rule of the few, democracy) (See: N. Machiavelli sovereign. – Moscow: Planeta, 1990. – P. 4).*
2. Рябов Сергій Геннадійович. До питання про класифікацію форм державного правління відповідно до параметрів політичної науки // http://westukr.itgo.com/form_pravl.htm.
Ryabov Sergey G. On the classification of forms of government according to the setting political science // http://westukr.itgo.com/form_pravl.htm
3. Скребець О.В. Інститут парламентаризму в контексті досвіду демократичної трансформації сучасних суспільств. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь, 2005.

Skrebets E.V. Institute of parliamentarism in the context of the experience of democratic transformation of modern societies. – Manuscript. Thesis for a degree in political sciences, specialty 23.00.02 – political institutions and processes. Taurian National University. VI Vernadsky, Simferopol, 2005.

4. Скребец Е.В. Развитие парламентаризма Украины в контексте конституционной реформы // Государственная власть и политическое участие: Материалы международной научной конференции. – Севастополь: Издательство СевНТУ, 2003. – С. 137 – 141.

Skrebets E.V. The development of parliamentarism in Ukraine in the context of constitution reform // The government power and political participate: The materials of international scientific conference. – Sevastopol SevNTU publishing house, 2003. – P. 137 – 141.

5. Скребец Е.В. Реформа избирательной системы и развитие парламентаризма в Украине // Вестник СевГТУ: Сборник

научных трудов. Выпуск 42. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2002. – С. 161 – 168.

Skrebets E.V. Reform and Development the choice system of parliamentarism in Ukraine // Vestnik SevHTU: Collected scientific labor. Issue 42. – Sevastopol: Izd SevNTU, 2002. – P. 161 – 168.

6. Голишев В. М. Парламентські об'єднання: світовий досвід та українська практика (політологічний аналіз). – Рукопис (180 стор.) Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. – Київ, 2004.

Golyshev V.M. The parliamentary associations: international experience and Ukrainian practice (political analysis). – Manuscript (180 p.) Dissertation for the degree of candidate of political sciences, specialty 23.00.02 – political institutions and processes. – Institute of Political and Ethnic Studies of NAS of Ukraine. – Kyiv, 2004.

Яровой Т.С. Основные формы государственного правления и парламентаризм: правовые аспекты взаимодействия

Аннотация. В статье исследуется уникальность парламента как политического института. Его роль посредника между обществом и органами исполнительной власти; системы, в которой формируется властная воля нации на основе представительства структурированных групп интересов на государственном уровне. На этапе демократических реформ изменение социальной структуры происходит форсированными темпами и часто случается так, что необходимые институциональные преобразования происходят со значительной задержкой по времени. Инерционность украинской политической системы во многом связана с недостатками в функционировании института парламентаризма. Современная украинская политическая практика демонстрирует неспособность властных институтов эффективно управлять социально-экономическими и политическими процессами. Отличительной чертой развития постсоветской Украины стала длительная нестабильность всей государственной системы, которая углубляется отсутствием форм реальной ответственности властных структур за преодоление модернизационного синдрома. Сокращение переходного периода демократической трансформации в Украине объективно требует формирования работоспособной системы обратной связи между социальной средой и системой. Здесь роль национального парламента трудно переоценить. Процесс консолидации демократического общества должен происходить на фоне достижения украинским парламентом соответствующих внешних форм (демократической системы выборов и конституционного закрепления соответствующих парламентарских полномочий, присущих парламентаризма западного типа). Наполнение этих форм демократическим содержанием должно сопровождаться составлением эффективной системы политического представительства реальных общественных интересов, созданием действенных механизмов контроля над исполнительной властью, повышением степени открытости парламентарского процесса.

Ключевые слова: парламента, парламентаризм, политический институт, общество, органы исполнительной власти, демократия

Асланов С.А.

Етнополітична стабільність: етнічні аспекти феномена

Асланов Стелас Антупович, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна

Анотація. Досліджується ступінь наукової розробки, розуміння та вживання терміна “етнополітична стабільність” в науковому й політичному контекстах. Головна увага зосереджується на аналізі етнічних характеристик, їх властивостей, особливостей, притаманних явищу етнополітичної стабільності. Вивчено роль етнічності, її конфліктогенної природи, в порушенні етнополітичної стабільності в поліетнічних суспільствах.

Ключові слова: етнополітична стабільність, етнополітична безпека, етнополітика, етнічний конфлікт, етнічність

Етнополітична стабільність є одним з найменш досліджених феноменів в українській етнополітології, незважаючи на актуальність проблематики в нинішній етнополітичній ситуації в державі, яка характеризується тенденціями етнічної поляризації, втручанням сусідніх країн, дезінтеграцією, сепаратизмом та сецесією регіонів. Втім, значний внесок у напрацювання теоретико-методологічних підвалин для дослідження етнополітичної стабільності зробили вітчизняні учені: О. Картунов, О. Маруховська, К. Вітман, Н. Ціцуашвілі, М. Вавринчук, І. Зварич, В. Котигоренко, С. Рижмаренко. Виходячи з їх досліджень, можемо стверджувати, що етнополітична стабільність є багатогранним явищем, яке не слід розглядати спрощено виключно в політичному, правовому, соціальному або етнічному зрізі. В попередніх наших працях, присвячених вивченню феномену, на підставі аналізу теорій західних і вітчизняних дослідників було доведено, що етнополітична стабільність є невід’ємною складовою політичної стабільності. Водночас етнополітична стабільність є етнополітичним явищем, про що свідчить перебіг етнополітичних процесів в Україні. Нами було вивчено місце та роль об’єкту дослідження в національній безпеці України в цілому та підсистемі етнополітичної безпеки зокрема.

Важливий внесок у розмежування понять “етнополітичної стабільності” та “етнополітичної безпеки” зробив Н. Ціцуашвілі, зауваживши їх синонімічне застосування, яке простежується в українській етнополітології та законодавчій практиці. На думку дослідника, вітчизняна етнополітологія змушена обґрунтувати термін, необхідність функціонування якого в категоріальному апараті науки вже кілька років диктують реалії етнополітичної сфери України [13, 687]. Очевидно, що поняття етнополітичної стабільності слід вивчати в контексті ширших понять – стабільності, політичної стабільності, соціальної стабільності, етнічної стабільності. У цьому дослідженні головна увага зосереджуватиметься на етнічних характеристиках, їх властивостях, особливостях, притаманних явищу етнополітичної стабільності. У західних дослідженнях часто зустрічаються споріднені поняття “етнічна стабільність”, “міжетнічна стабільність”, “етнічна гармонія”. Аналіз використання цих термінів засвідчує їх тотожність з об’єктом нашого дослідження. Наприклад, С. Боленс аналізує політичні механізми підтримання етнічної стабільності в таких етнічно поляризованих містах, як Белфаст (Північна Ірландія) та Йоганнесбург (Південна Африка). Дослідник стверджує, що в містах, населених представниками різних етнічностей або віросповідань, які тривалий час пере-

бувають в стані конфлікту, реконцептуалізоване міське планування може знизити градус протистояння міжетнічного співіснування та сприяти досягненню міжетнічного миру та злагоди [1, 456]. Оскільки етнічні конфлікти належать до найпоширеніших чинників порушення етнополітичної стабільності, політика пошуку засобів запобігання їм є одночасно політикою підтримання етнополітичної стабільності.

Як вітчизняні, так і закордонні дослідники неодноразово вказували на конфліктність як одну з головних характеристик етнічності. Цій концептуальній особливості етнічності присвячено багато праць, починаючи від вчених примордіалістського напрямку, поширеного на початку другої пол. XX ст., – Л. Гумілева, Ю. Бромлея, Е. Сміта. У дослідженнях представників цього наукового підходу етнічність розглядається як об’єктивний феномен людської природи – вона є біологічно заданим зв’язком людини з етнічною групою, до якої та належить. Усвідомлення належності до певної етнічності відбувається у протиставленні іншим етнічностям “ми такі, а вони – інші, відрізняються від нас набором певних ознак”. Л. Гумільов стверджував, що саме протиставлення “своїх” і “чужих” є єдиним беззаперечним індикатором етнічної належності до етноспільноти, а інші критерії – такі, як мова, культура, звичаї, зовнішній вигляд є змінними характеристиками. Етнічна спільнота існує доти, доки її члени протиставляють себе іншим спільнотам, і припиняє своє існування тоді, коли вони суб’єктивно не відчують відмінності “своїх” від “чужих” [6, 41]. Протиставлення, яке є обов’язковим етапом етнічної ідентифікації індивіда, водночас постає чинником, підґрунтям конфліктності етнічності. Будь-який конфлікт виводить етнополітичну систему з рівноваги, стану стабільності, якого вона прагне.

Етнічні конфлікти мають свою специфіку, хоча можуть першопочатково виникати під дією соціальних, економічних, політичних факторів. Однак спроби розглядати етнічний конфлікт виключно через призму чинників позаетнічної природи, як правило, провальні – вони не можуть стати основою для напрацювання ефективних стратегій врегулювання, оскільки не відображають суті конфлікту. Як стверджує К. Вітман, неврахування емоційно забарвленого феномену етнічності ускладнювало пошук політичних і правових механізмів врегулювання етнополітичних конфліктів. Адже конфлікт за участю етнічного фактору може набути загрозливих для існування держави форм завдяки великому емоційному потенціалу етнічності, ірраціональності поведінки сторін, що конфліктують. На думку дослідника, етнополітична стабільність

сучасних держав більшою мірою залежить від своєчасного розв'язання проблем сфери етнонаціональних відносин, забезпечення вільного розвитку самобутності та задоволення прав національних меншин як рівноправних складових політичної нації, розвитку демократії, популяризації етнокультурного плюралізму, інтеграції мігрантів, ніж від врегулювання міжетнічних конфліктів на етапі ескалації [5, 25].

Конфліктогенну природу етнічності підтверджує “залізний закон етнічності” Дж. Олпорта, згідно з яким проживання поряд на одній території, взаємодія різних етнічних груп рано чи пізно призводить до етнічного конфлікту між ними. Однак за твердженнями багатьох українських науковців, ця аксіома не завжди спрацьовує. О. Майборода стверджує, що загальний стан етнополітичних відносин визначається характером і ступенем протиріч між етнічними суб'єктами, гостротою відносин між ними, сумісністю або несумісністю їх інтересів [12, 13]. В. Котигоренко переконаний, що поліетнічність населення України не означає невідворотності етнічних конфліктів на її теренах, оскільки поліетнічність не є обов'язково конфліктогенною, а навпаки має потужний інтегративний потенціал: створює для суспільства і громадян сприятливі можливості розвитку на основі взаємозбагачення культурними, інтелектуальними, генетичними та іншими ресурсами [11, 86].

Однак, як свідчить дестабілізація етнополітичної ситуації в Україні в 2014 р., яка призвела до етнополітичного конфлікту за участю сусідньої держави – Російської Федерації, сепаратизму та дезінтеграції України, мали рацію ті дослідники, які наполягали на дієвості “залізного закону етнічності” та завжди враховували конфліктогенний потенціал етнічності, який за певних обставин може взяти гору над конструктивною взаємодією різних етноспільнот та спровокувати конфлікти й етнічну нестабільність в окремих регіонах та державі в цілому. Серед них І. Зварич, який стверджував, що етнорегіональна багатоманітність України сама по собі діє як потужний конфліктогенний чинник [8, 96]. А також К. Вітман, який наполягав на тому, що поліетнічний склад населення може стати потенційною загрозою етнополітичній стабільності, оскільки наявність більше, ніж однієї етноспільноти, в межах однієї держави означає можливість виникнення непорозумінь та конфліктів між ними на ґрунті етнічної ідентичності, підсиленої іншими факторами [5, 26].

Забезпечення етнополітичної стабільності є одним з завдань етнонаціональної політики сучасних держав. На це вказує А. Іванова, стверджуючи, що одним з найважливіших завдань прикладної етнополітології в Росії є визначення підстав стабільного етнополітичного розвитку держави та створення умов для управління цим процесом. За словами російської дослідниці, систематичне вивчення унікального досвіду стабілізації етнополітичних відносин, що накопичується в ході перетворень у кожному регіоні Російської Федерації, виявлення тенденцій етнополітичних процесів, аналіз програм та практики реалізації етнонаціональної політики постають найважливішими завданнями сучасної російської етнополітології [9, 13].

Політики підтримують це припущення, втім, надаючи перевагу синоніму досліджуваного явища – етнічній стабільності. Це підтверджує важливу, якщо не домінуючу роль етнічних характеристик-складових етнополітичної стабільності. Наприклад, ООН використовує цей термін в контексті врегулювання міжетнічних відносин в Косово [2]. Президент Китаю послуговується синонімічним поняттям “етнічна гармонія” в контексті вживання заходів щодо підтримання стабільності в Сінцзян–Уйгурському автономному регіоні [3]. Президент РФ визначає головною метою взаємодії з кримськотатарською діаспорою – політичну та етнічну стабільність. Намагаючись стабілізувати етнополітичну ситуацію на Кримському півострові, він запропонував кримським татарам (найбільш захищеній етноспільноті) окремі статті з вирішення їх проблем в федеральній програмі з розвитку Криму, що готується урядом Росії [4]. Як відомо, кримські татари не визнали і засудили зміну держави приналежності Криму й звернулися до України з проханням про захист. Анексія Криму Російською Федерацією суттєво дестабілізувала етнополітичну ситуацію в регіоні та започаткувала процес територіальної дезінтеграції України.

Україна та міжнародна спільнота не визнали виходу півострова зі складу України та приєднання його до Російської Федерації окремим суб'єктом. Україна надала Криму статус тимчасово окупованої території спеціальним законом [7]. Цей нормативно-правовий акт визначає тимчасово окуповану територію України невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України. Але оскільки забезпечити його реалізацію, в тому числі положень, що стосуються захисту прав громадян, Україна на окупованій території в повному обсязі не може, тому “відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини там покладається на “Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права” (п.3 ст.5).

Анексія Криму в Україні стала серйозним дестабілізаційним чинником в регіоні, що загострив етнополітичні суперечності на півострові. Найбільше етнічне невдоволення демонструють етнічні українці та кримські татари, які втратили в особі України демократичного захисника своїх інтересів. Адже Російська Федерація у вирішенні етнічних протиріч та стабілізації етнополітичної ситуації вдається до недемократичних механізмів, що межують з порушенням прав людини. Тому українці та кримські татари зазнають постійної дискримінації за ознакою етнічної належності, мови, віросповідання з боку державних структур Криму та РФ. В середовищі цих етноспільнот ширяться процеси політизації етнічності, характерні для етнополітичної нестабільності та початкової стадії етнічних конфліктів.

Запобігання процесам зростання етнічного невдоволення, політизації етнічності, етнополітичній мобілізації – важлива складова політики підтримання етнополітичної стабільності. До загальних причин виникнення цих деструктивних явищ зараховують, в першу чергу, дискримінаційну етнонаціональну політику держави на користь певної етнічної групи, якою

в більшості випадків постає титульний етнос. О. Картунов називає політизацію етнічності протидіючою за своїм характером, оскільки вона має місце лише у поліетнічному суспільстві, де найменші прояви нерівності та дискримінації етноспільнот або навіть натяки на них провокують перехід етнічності в політичну площину. Дослідник дає наступне визначення явищу – “процес набуття етнічною спільнотою політичної свідомості, мобілізація її на досягнення певних цілей, виходу на арену політичного життя і боротьби за право на участь у прийнятті політичних рішень та контролю за їх виконанням” [10, 69]. Подібні деструктивні процеси (зростання етнічного невдоволення, політизація етнічності, етнополітична мобілізація) наростають дуже швидко під час дестабілізації етнополітичної ситуації. Вирішальну роль в їх виникненні відіграють держава та її органи влади, які здійснюють таку державну етнонаціональну політику, яка не задовольняє базові інтереси всіх етносуб’єктів.

Прикладом порушення етнополітичної стабільності, балансу інтересів етноспільнот є політика влади Криму та РФ щодо українців та кримських татар. Протягом 23 років належності півострова до складу України вдавалося підтримувати етнополітичну стабільність шляхом урівноважування інтересів етноспільнот. Російська етноспільнота становила більшість населення на півострові - 58,3%, домінувала в політичному, культурному, мовному просторі регіону. Для врівноважування домінування росіян та захисту українців (друга за кількістю етноспільнота в АРК - 24,3%) Україна використовувала кримських татар (третя за чисельністю етноспільнота - 12,1%), підтримуючи їх етнополітичні претензії щодо зменшення російського впливу в Криму. Однак повного задоволення своїх прав кримські татари за часів перебування півострова в складі України так і не отримали. Етнонаціональна політика України щодо Криму була політикою лавірування, компромісів та уникнення рішучих дій, але вона дозволяла підтримувати мир, етнополітичну стабільність та уникати конфліктів між етноспільнотами.

Після незаконного переходу Криму до складу РФ, що розглядається Україною як прояв сепаратизму, співвідношення сил на півострові суттєво змінилося. Російське домінування остаточно закріпилося під захистом РФ, українці та кримські татари опинилися в

дискримінованому становищі. Попри те, що в Конституції Республіки Крим задекларовано три офіційні мови – російська, українська і кримськотатарська, – частішають практики згортання і заборони вживання української, кримськотатарської мов шляхом закриття шкіл, ЗМІ, які послуговуються цими мовами. Кримським татарам місцева влада заборонила проводити заходи вшанування, присвячені 70-річчю депортації народу з Криму. Згодом заборону було знято, але за умови відсутності української символіки та українського гімну під час цих заходів. Кримські татари не отримали обіцяного їм Російською Федерацією статусу (корінного, депортованого народу). Тому Меджліс звернувся до Верховної Ради України з вимогою забезпечити вільне волевиявлення на здійснення кримськотатарським народом права на самовизначення на своїй історичній території.

Парламент України визнав кримськотатарський народ корінним народом, прийнявши відповідну постанову "Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави". Цим документом Україна гарантувала збереження і розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримських татар як корінного народу та ініціювала початок процесу приєднання України до Декларації ООН про права корінних народів. Згодом кримські татари отримали від України і статус депортованого народу – було ухвалено Закон “Про відновлення прав осіб депортованих за національною ознакою”. Однак Україна не має можливостей для реалізації напрацьованого законодавства на території окупованого півострова, тому ці нормативно-правові акти мають ефект психологічної підтримки, але не реальної допомоги кримським татарам чи стабілізації етнополітичної ситуації. Вони розраховані на перспективу – повернення Криму та відновлення територіальної цілісності України.

Таким чином, незважаючи на поки що недостатній – співвідносно з актуальністю явища – рівень наукової розробки терміна “етнополітична стабільність”, спостерігається поширене його вживання в політиці. Етнополітичній стабільності притаманна низка етнічних характеристик, які обов’язково мають бути враховані політиками під час напрацювання заходів етнополітичної стабілізації.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bollens A. Scott Ethnic Stability and Urban Reconstruction Policy Dilemmas in Polarized Cities / Scott A. Bollens // *Progress in Human Geography*. - 2001. - №25. - P. 456-468.
2. Kosovo becoming beacon of ethnic stability in its region, Albania tells UN [E-source] / UN. - Acces mode: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=32298&Cr=Kosovo&Cr1>.
3. Xi stressess stability and ethnic harmony in Xinjiang [E-source] / China.org.cn. - Acces mode: http://www.china.org.cn/china/2014/05/04/content_32273391.htm.
4. В. Путин пообещал поддержку крымским татарам [Електронний ресурс] / ОПТ. - Режим доступу: <http://www.otr-online.ru/temi/22348.html?type=news&id=27836>
5. *V. Putin poobeshchal podderzhu krumskim tataram [Elektronnyj resurs] / ORT. - Rezhym dostupu: http://www.otr-online.ru/temi/22348.html?type=news&id=27836 (V. Putin promised to support Crimean Tatars)*
5. Вітман К. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн / К. Вітман. - К.: Логос, 2008. - 392 с.
6. *Vitman K. Modeli etnonacionalnoji polityky postsocialistychnyh krajin / K. Vitman. - K.: Logos, 2008. - 392 p. (The models of ethnonational policy of post Soviet countries)*
6. Гумилев Л. Етносфера: история людей и история природы /Л. Гумилев. - М., 1993. - 316 с.
7. *Gumilev L. Etnosfera: istorija ljudej i istorija prirodu / L. Gumilev. - M., 1993. - 316 p. (Ethnosphere: the history of people and the history of nature)*
7. Закон України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
7. *Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennja prav i svobod gromadjan ta pravovij rezhym na tymchasovo okupovani j terytoriji Ukrainy" [Elektronnyj resurs] / Verhovna Rada Ukrainy. -*

Rezhyim dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>
(Law on protecting rights and freedoms and legal regime on temporarily occupied territory of Ukraine)

8. Зварич І. Етнополітика в Україні: регіональний контекст / І. Зварич. – К.: Дельта. – 2009. – 320 с.

Zvarych I. Etnopolityka v Ukraini: regionalnyj kontekst / I. Zvarych. – K.: Delta. – 2009. – 320 p. (Ethnopolitics in Ukraine: the regional context)

9. Иванова А. Этнополитическая стабильность: понятие, факторы и технологии обеспечения: дис... кандидата полит. наук: 23.00.02 / А. Иванова. – Ростов-на-Дону, 2005. – 162 с.

Ivanova A. Etnopoliticheskaia stabilnost: ponjatie, factory, tehnologiji obespechenija: dis... kandidata polit. nauk: 23.00.02 / A. Ivanova. – Rostov-na-Dony, 2005. – 162 p. (Ethnopolitical stability: term, factors, providing technologies)

10. Картунов О. Вступ до етнополітології / О. Картунов. – К.: Ін-т етнополітики, управління та господарського права, 1999. – 300 с.

Kartunov O. Vstup do etnopolitologiji / O. Kartunov. – K.: I-t etnopolituky, upravlinnja ta gospodarskogo prava, 1999. – 300 p. (Introduction to ethnopolitical science)

11. Котигоренко В. Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні? / В. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2008. – № 5. – С. 85-103.

Kotygorenko V. Buty chy ne buty etnichnym konfliktam v Ukraini? / V. Kotygorenko // Politychnyj menedzhment. – 2008. – № 5. – P. 85 - 103. (Ethnic conflicts in Ukraine: to be or not to be?)

12. Майборода О. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір / О. Майборода // Сприяння поширенню толерантності в поліетнічному суспільстві. – К.: «Фонд Європа XXI», 2002. – С. 5-22.

Majboroda O. Etnopolitychna sytuacija v Ukraini: regionalnyj vymir / O. Majboroda // Spryjannja poshyrennju tolerantnosti v polietnichnomu suspilstvi. - K.: «Europe Fund XXI», 2002. – P. 5-22. (Ethnopolitical situation in Ukraine: the regional dimension)

13. Ціцуашвілі Н. Етнополітична безпека в Україні: теорія і практика / Н. Ціцуашвілі // Держава і право. – 2010. – Вип. 48. – С. 686-691.

Tsytsuashvili N. Etnopolitychna bezpeka v Ukraini: teorija ta praktyka / N. Tsytsuashvili // Derzhava I pravo. – 2010. – Vyp. 48. – P. 686-691. (Ethnopolitical safety in Ukraine: theory and practice)

Aslanov S.A. Ethnopolitical Stability: the Ethnic Aspects of Phenomenon

Level of scientific investigation, understanding and usage of the term “ethnopolitical stability” in scientific and political context are studied. The closest attention is paid to analysis of ethnic properties, their qualities, which are peculiar to phenomenon of ethnopolitical stability. The role of ethnicity, its conflictive nature in particular, in ethnopolitical stability violation in polyethnic societies is studied.

Keywords: ethnopolitical stability, ethnopolitical safety, ethnopolitics, ethnic conflict, ethnicity

Асланов С.А. Этнополитическая стабильность: этнические аспекты феномена

Исследуется степень научной разработки, понимания и употребления термина “этнополитическая стабильность” в научном и политическом контекстах. Главное внимание сосредоточивается на анализе этнических характеристик, их свойств, особенностей, присущих явлению этнополитической стабильности. Изучена роль этничности, в частности ее конфликтогенной природы, в нарушении этнополитической стабильности в полиэтничных обществах.

Ключевые слова: этнополитическая стабильность, этнополитическая безопасность, этнополитика, этнический конфликт, этничность

Буник В.П.

Детермінантні основи дослідження конфліктів у сучасному глобалізованому світі: методологічний аспект

Буник Вікторія Петрівна, аспірантка кафедри теорії та історії політичної науки
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Анотація: У статті досліджено універсалізацію суспільно політичного процесу як причину виникнення конфліктів та протиріч. Проблему універсалізації визначають як змінний елемент, який або відтворюється в системі суспільства або ні. Розглянуто процес нігілювання універсалізацією рідних для суспільства елементів, внаслідок якого виникає конфлікт ідентифікації, який визначає межу між універсальним та сингулярним.

Ключові слова: глобалізація, політичний конфлікт, політичні протиріччя, універсалізація політичних процесів, трансформація суспільно-політичного життя.

Проблема розвитку та співіснування у сучасному світі пов'язаний з багатьма факторами, визначальними з яких стають узагальнюючі універсалізуючі показники. В нинішніх суспільствах існує проблема розмежуваності явищ та понять що відносяться чи існують у суспільно-політичному житті. Причиною цього є якісно нова поляризованість світу, яка й провокує неможливість поєднання одиничного (універсального) та загального (глобального). Проте у сучасному постмодерністському світогляді ці поняття дуже характерно впливають одне на інше. Адже саме універсальність (як феномен та як принцип) і є основною характеристикою глобального світоустрою, а одиничність, навпаки характеризує суверенність, незалежність та нестандартність світогляду, способу життя, мислення та розуміння себе і своєї культури. Саме подібне означення даних понять залежить від багатьох чинників сучасного суспільно-політичного процесу. Сучасні суспільно-політичні процеси у всіх їх сукупності та неоднозначності «виховують універсальну людину», з одного боку глобально цілісну (вплетену у всю цілісність нинішнього світопорядку), а з іншого, як часткову, суперечливу (залежить від конкретних історичних, культурних, етнічних тощо факторів). Але вважаємо, що дану теорію аж ніяк не варто змішувати з формалізованою точкою зору щодо людини-ерудита, людиною, ще переповнена новою інформацією завжди фрагментарного порядку. В глобалізованому світі, під таким поняттям людина притосовується до загальних цінностей, точок зору та можливості вибору. Серед стількох можливостей людина обирає чітко визначені ті, які представлені суспільним прогресом, але аж ніяк не ті, які були надані їй в доволі недалекому минулому. Адже прогресивний розвиток суспільства лише розвиває сферу існування людини, покращує її та полегшує. Але з іншого боку цей глобальний процес «поглинає» індивідуальні проблеми та можливості людини ототожнюючи їх з загальним процесом на певних етапах розвитку світу. Ці розбіжності викликають різного типу конфлікти у суспільстві, спричинені як з глобального так і з локального середовища. Таким чином досліджуючи універсалізацію суспільно-політичного процесу, яка варто визначити перш за все сутність понять «універсалізація», «глобалізація», «політичний конфлікт» та «соціально-політичний процес». Знайти взаємозалежність між ними та охарактеризувати вплив одне на одного. В цьому причинно наслідковому ланцюжку також визначаються критерії, принципи та

теорії щодо даних понять. Теоретико-методологічний аналіз дасть змогу розкрити проблему у більш прикладному ключі політичної науки.

Ми вважаємо, що методологічний аспект аналізу процесу універсалізації політичної дійсності є дуже важливим етапом дослідження даної проблеми. Вона доступна як система понять та їх відношень, принципів та методів дослідження, які характеризують універсалізацію суспільно-політичних процесів у світі. Процес універсалізації є одним з найбільш неоднозначних, адже може розглядатись як один з напрямків глобалізації або як окремий процес. Тому процедура методології є надзвичайно необхідною, адже неможливо досліджувати дійсний процес в усьому його можливому безмежному просторі та існуванні. Проте варто зазначити що методологія це не проведення самого дослідження, а наперед жорстко обмежений спектр можливих його результатів. Універсалізація як політичне явище, а також як і об'єктивна закономірність привертає все більшу увагу дослідників як у країнах Заходу так і в країнах Сходу. Саме тому можна зустріти багато досліджень, які зацікавила тема глобалістики. Та от проблема полягає у тому, що універсалізацію в такому вимірі не розглядають як самостійний процес, тому методичної бази до її дослідження практично немає. Оскільки потрібно чітко розмежовувати глобалізацію, яка є виміром, та універсалізацію, яка є етапом цього виміру.

Поглиблене дослідження сучасних глобальних процесів диктує необхідність нових підходів та методів до аналізу самого поняття універсалізації та її впливу на суспільно-політичні процеси у світі. Адже універсалізація призводить не тільки до універсалізації тих чи інших інформаційних та науково технічних проблем, але й універсалізує проблеми у суспільстві [4]. Нині універсальні можливості розвитку між країнами та людьми стають все більш нерівномірними і соціально несправедливими. Це призводить до виникнення різного роду конфліктів у складному та неоднорізно спрямованому у своєму розвитку світовому просторі. До прикладу в останнє десятиріччя має місце значна активізація процесів зростання і відродження етнічної та конфесійної свідомості в різних районах світу. Подальша інтенсифікація цих процесів неминуче призведе до появи суттєвих міжетнічних та міжконфесійних протиріч у світі.

Саме проблема моральності виступає проблемою виокремлення та системне обирання ціннісних орієнтирів з потоку усіх можливих у світі, про що наголо-

шується у праці «Мораль в сучасній соціальній системі світу» Б. Вілсона [5]. На цей вибір однозначно впливає ідентифікація людини себе самої, розуміння її національної приналежності, культурної та релігійної спадщини та інших проблем такого типу Н. Луман констатує, універсалізація має системний характер. Тому її налічують ті елементи, які добровільно взаємодіють між собою. Елементи, які не можуть взаємодіяти призводять систему до руйнування та суттєвих змін складових з іншими. Таке явище з одного боку, дає можливість системі «виправляти» свою відмінність створюючи однакові критерії для можливості подальшої універсалізації та, з іншого боку, створюють загрозу самому універсальності системи [10].

В працях постмодерніста Ж. Бодріяра сучасний глобалізований світ виступає як хиткий та нестійкий. Справжня небезпека пов'язана з тим, що створене зусиллями численних фахівців суспільство, в якому, здається, більше немає ніяких форм зла, насправді дуже хитке і вразливе. Не тільки зовнішня загроза може порушити рівновагу, всередині системи зароджуються нові небезпечні віруси, перед якими безсилі люди, вигодувані штучної їжею. Це не медична, точніше, не тільки медична проблема. Мова йде про те, що за фасадом гасел, пацифізму, демократії, екології, здоров'я, моральної чистоти, безконфліктної комунікації ховаються реактивні форми зла. А гасла ці можна назвати не чим іншим, як продуктами універсалізації, те до чого причетні усі без винятку [1].

Інший дослідник – У. Бек навпаки вбачає в глобалізації світу більш гомогенне середовище, яке буде єдиним суспільства та цивілізації і боротись з конфліктами. В цьому саме й полягає заслуга універсалізації. Яка гомогенізує культурну сферу і допомагає виробити єдині універсальні цінності [3].

Дуже важливою основою для дослідження проблеми універсалізації та конфліктності у глобалізованому світі послужила праця С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій». С. Хантінгтон дуже чітко прослідковує проблему виникнення конфлікту у глобалізованому світі, через непримиренність цивілізацій, які перш за все відрізняються своїми цінностями та звичаями [8]. Автор пояснює постійний зв'язок між універсалізацією та виникненням конфліктів у суспільстві. Він стверджує, що єдиним питанням яке завжди буде єдиним людство, – це і є погодження людства. Відповідь С. Хантінгтон дає теж доволі традиційним чином. Люди ідентифікують себе використовуючи поняття – релігії, мови, історії, цінностей, звичаїв та суспільних інститутів. Ідентифікація відбувається з прив'язанням до певної культурної групи-племенами, етнічними групами, релігійними общинами та зрештою й націями та цивілізаціями. Тобто «ми дізнаємося хто ми тільки після того, як нам стане відомо, ким ми не є і лише тоді ми матимемо змогу дізнатись хто ми» [8]. Таким чином джерелом конфліктів в глобалізованому світі виступає не лише ідеологія та економіка, найважливіші границі, що розділяють людство визначаються універсалізацією культурної сфери суспільства. Тоді ж і поняття універсалізації цінностей можна пояснити через пізнання людством себе, утвердження власних принципів та ідеалів, виявлення власної ідентичності, походження та ролі в суспільстві і тоді вже ідентифі-

кацію себе самого. Саме конфлікт між націями та групами країн різних цивілізацій найточніше проявляє цю боротьбу за власні інтереси та зацікавленості. Таким чином з точки зору неореалізму, людство самостійно універсалізує свої цінності та потреби, які в кінцевому результаті ідентифікуються тією ж групою чи нацією за певний період та в певний період часу. В контексті свого розвитку людина універсалізує для себе не лише такі цінності, як любов, свобода, самопожертва, але й ненависть, насильство і одержимість владою. Таким чином конфлікти стають неминучим проявом людської природи. Універсалізація це явище яке існувало як у традиційному суспільстві, так і в сучасному. У будь-якому суспільстві повинні бути спільні інтереси, що дозволяють людям співіснувати разом: в простому суспільстві – це родинні зв'язки. В сучасному суспільстві з високою часткою неоднорідності і складною структурою загальні інтереси повинні бути «зовнішніми». Наприклад, вони можуть бути пов'язані з політичною системою. Головною задачею методологічного дослідження С. Хантінгтона є саме пошук ідентичності в сучасному світі. Ідентичність – це і є універсальність для певної групи людей, суспільства, нації. Саме тому конфлікти які виникають в глобалізованому світі є конфліктами ідентичності [8]. Цей конфлікт ідентичності й призводить до культурної переідентифікації держав в «Зіткненні цивілізацій» призводить до формування системи нових міжнародних відносин, зокрема основною є думка, що поширення західних цінностей не призводить ні до виникнення загальної цивілізації, ні до вестернізації незахідних суспільств. Більше того універсалістські претензії Заходу можуть призвести до конфліктів з іншими цивілізаціями, особливо з ісламом і Китаєм. Політичні принципи – «неякісний матеріал» як для ідентифікації, так і для універсалізації, єдиним об'єднуючим елементом мають бути культурні цінності. Особливо інтерес до вивчення впливу універсалізації, а не глобалізації актуалізувався в першому десятилітті ХХІ століття, коли події, так чи інакше відносяться дослідниками до проявів «конфлікту цивілізацій», помітно почастишали і навіть набули систематичного характеру. Незважаючи на очевидну інтенсифікацію емпіричних маніфестацій «конфлікту цивілізацій», теоретичне осмислення даних процесів, особливо з точки зору наявності великих досліджень, поки що не відповідає ні потребам світової спільноти, потребує адекватних пояснень того, що відбувається, ні потребам наукового і філософського пізнання дійсності [8]. Особливо цей інтерес актуалізувалося в першому десятилітті ХХІ століття, коли події, так чи інакше відносяться дослідниками до проявів «конфлікту цивілізацій», помітно почастишали і навіть набули систематичного характеру. Незважаючи на очевидну інтенсифікацію емпіричних маніфестацій «конфлікту цивілізацій», теоретичне осмислення даних процесів, особливо з точки зору наявності великих досліджень, поки що не відповідає ні потребам світової спільноти, потребує адекватних пояснень того, що відбувається, ні потребам наукового і філософського пізнання дійсності. Методологічною основою пізнання та вивчення даної проблеми звичайно виступало вчення С. Хантінгтона.

Сприйняття в науковому співтоваристві «конфлікту цивілізацій» тільки як «концепції С. Хантінгтона», а не реальності сучасного світу призводить до односторонньої трактуванні самої ідеї конфлікту спричиненого універсалізацією, яка ототожнюється з концепцією американського політолога. Подібне ототожнення зумовило граничну політизацію поняття «конфлікт цивілізацій» та розгляд даного феномена виключно в контексті тих ідей і конкретних рекомендацій, які викладені в роботах С. Хантінгтона.

У той же час очевидно, що ідея конфлікту спричиненого універсалізацією світу не зводиться тільки до концепції С. Хантінгтона, а виступає в якості діагнозу глобального розвитку на початку XXI століття. На сучасному етапі наукового дискурсу важливо не просто визначити, чи є протистояння глобального масштабу, а ідентифікувати їх характер, і, тим самим, операціоналізувати увійшло в широке вживання в різних видах дискурсу (філософський, науковий, політичний) поняття «конфлікт цивілізацій». Підтверджена самим ходом історії адекватність трактування сучасного глобального протистояння саме як протистояння культурно-цивілізаційного обумовлює актуальність подальшої розробки ідеї міжцивілізаційного конфлікту який виникає в полі глобалізації але спричинений універсалізацією, виявлення його передумов, причин і підстав.

Ми вважаємо, що по-особливому цей інтерес актуалізувалося в першому десятилітті XXI століття, коли події, так чи інакше відносяться дослідниками до проявів «конфлікту цивілізацій», помітно почастишали і навіть набули систематичного характеру. Незважаючи на очевидну інтенсифікацію емпіричних маніфестацій «конфлікту цивілізацій», теоретичне осмислення даних процесів, особливо з точки зору наявності великих досліджень, поки що не відповідає ні потребам світової спільноти, потребує адекватних пояснень того, що відбувається, ні потребам наукового і філософського пізнання дійсності.

Звичайно ж, високо оцінюючи наукові доробки відомого дослідника С. Хантінгтона, необхідно виділити ще дві великі роботи, безпосередньо присвячені проблемі конфлікту цивілізацій. Це праця Алі Таріка «Зіткнення цивілізацій»: хрестові походи, джихад і сучасність», який має публіцистичний характер і не містить серйозних теоретичних узагальнень. Більш теоретично насиченою є робота Дж. Сакса «Гідність відмінності. Як уникнути зіткнення цивілізацій», в якій аналізується феномен різноманіття національних, соціальних, релігійних, культурних та інших людських спільнот і розглядається можливість зниження загрози конфлікту через діалог між ними.

На теренах пострадянського простору проблема впливу універсалізації на виникнення конфлікту не відразу викликала великий інтерес. Дослідження цієї проблеми скоріше за все полягали у вивченні глобалізації та її впливу на суспільство, але не універсалізації. А.П. Назаретян, одним з перших відгукнувся на статтю С. Хантінгтона, вказав на згубність міжцивілізаційних конфліктів в сучасну технологічну еру і запропонував вихід із цього протистояння через уподібнення цивілізацій один одному на основі загальноприйнятих культурних цінностей. У дискусіях спричи-

нених дослідженням нового явища універсалізації були позначені основні напрямки осмислення сучасної дійсності в контексті ідей С. Хантінгтона. Зокрема, було наголошено на важливості історіософської інтерпретації сучасного глобалізованого світу. Також слід виокремити роботи А.В. Дмитрієва, Д.І. Зарова, С.Г. Кисельова, В.А. Литвиненко, В.М. Межуєва, А.М. Столярова, В.Р. Чагілова, О.І. Шкаратана. Більшість з цих російських авторів приймають тезу С. Хантінгтона про те, що протистояння і напруження в сучасному світі носять не державний, а саме цивілізаційний характер, тобто на них впливає не глобалізація, як на держави, політику та економіку яких вона об'єднує, а ціннісний аспект – універсалізація суспільства. На думку А.М. Столярова, вся історія являє собою «зіткнення цивілізацій». А.В. Дмитрієв прогнозує поглиблення існуючого протистояння цивілізацій. У той же час В.М. Межуєв пояснює сучасні конфлікти протиріччями у розвитку мірокапіталістической системи, а не культурно-цивілізаційними протиріччями.

Деякі автори Б. Рассет, які, крім того, намагаються довести на основі аналізу емпіричних фактів теоретичну неспроможність теорії С. Хантінгтона. Приблизно такої ж позиції дотримуються Дж. Метлок і Г. Хартман, вважаючи, що концепція «конфлікту цивілізацій» теоретично неспроможна і суперечить фактам. Відомий дослідник-сходознавець В.В. Наумін називає дану концепцію «безглуздою» оскільки універсалізація ніяк не впливає на міжцивілізаційні конфлікти, вона також перетворена глобалізацією на війну ресурсів та владних привілеїв. А.Л. Янів говорить про неспроможність концепції С. Хантінгтона в контексті загальної критики цивілізаційного підходу, який позначає як «постмодерністський».

Проблему впливу та змінення якості універсалізації як процесу що впливає на суспільно-політичну дійсність трактують А.Н. Гулевський і В.В. Хліпун. Вони трактують міжцивілізаційний конфлікт як обумовлений сучасними процесами глобалізації, в ході яких відбувається вторгнення західної культури в зони з протилежними культурними цінностями. Згідно Ю.В. Яківці, сценарій конфліктів спричинених універсалізацією є відповіддю на виклики глобалізації. Л.І. Медведко вважає, що у світовому процесі глобалізації цивілізаційні світи рухаються не по зустрічним, а по паралельним курсам. З. Відовіч розглядає універсалізацію неминучий наслідок глобалізації який спричинює конфлікти в світі.

Певний розвиток у науковій літературі отримала проблема суперечності між сучасністю і традиційністю як підстави конфлікту Заходу і Сходу. На думку Л.С. Васильєва, має місце принципове структурне відмінність між традиційним Сходом і Заходом (іманентно спрямованим у майбутнє), яке за своєю суттю непереможно. У контексті проблеми модернізації на протистояння між сучасним Заходом і традиціоналістських ісламським світом вказують А.Г. Аксененко, П.С. Гуревич, Б.Я. Данилов, Б.С. Єрасов, В.В. Наумін, А.В. Малашенко, Г. Фуллер, М. Хатамі. Істотне висвітлення в науковій літературі отримав регіональний аспект конфліктів спричинених універсалізацією пов'язаний з проблемою інтеграції традиціоналістсь-

ких, насамперед мусульманських громад в європейській культурно-цивілізаційній простір. У цьому зв'язку важливе значення мають роботи С. Бенхабіб, Є.Б. Демінцевой, А.І. Захарченко, Р. Лейк, Д. Муаз, Г.С. Помаранчі, В. Проданова, Ю.І. Рубинського, Е.Р. Тагірова, А. Шайо.

Тоді з іншого боку варто розглядати, за допомогою історичного підходу, рух та зміну цінностей у світі. Історичний метод дозволяє дослідити розвиток та існування універсалізації відповідно до часових рамок. Ця історична спрямованість відповідає загальній тенденції розвитку що призводить до певного результату. Таким результатом можна вважати глобалізацію в сучасному світі.

На сучасному етапі розвитку світу такі стереотипи як «дилема безпеки», «сила» зовсім зруйнувались. Адже до існуючих колізій національних держав в глобалізованому світі, можуть добавитись зовсім нові. Протиріччя можуть виникати між людьми, які вважають себе громадянами світу, та індивідами, які розглядають себе як патріотів своєї держави, релігії та національної спільності. Цікавою з цього приводу є типологія конфліктів постмодерністського дослідника-компаративіста Д. Аптера: 1) зіткнення переваг; 2) зіткнення інтересів; 3) зіткнення цінностей [6]. Саме названі типи конфліктів є категоріями, якими має змогу оперувати універсалізація. Чи точніше суспільство самостійно їх універсалізує. Природа таких конфліктів за Е. Гіденсом має природу ціннісних конфліктів і чітко розмежовує поняття «протиріччя» та «конфлікт». Конфлікт, який виникає на фоні універсалізації цих цінностей є боротьбою між акторами та суспільствами, які структурно противні у соціокультурній системі світу. В якості «гравців» у сучасному глобалізованому світі стали з'являтися повстанські угруповання, діаспори, етнічні партії, міжнародні організації та інші структури. Знову ж таки можемо прослідкувати акцент на ідентичності та різноманітності за яку виникає потреба боротись. Американський соціальний аналітик Т. Барнетт виділяє єдиний тип конфлікту в сучасному світі – це конфлікт глобалізації. В цьому єдиному типі містяться і конфлікт ідентичності, і конфлікт поділу влади та ресурсів, і національні конфлікти. Як висновок, можливими стають конфлікти між тими, хто хоче зробити світ ще більш взаємопов'язаним, та тими хто хоче ізолювати частину людства, чи частину своєї нації від глобалізації. Частина земної кулі, яка не має можливості користуватись «універсальними благами» глобалізації, Т. Барнетт називає «озоною діркою глобалізації» та «не інтегруючим провалом». Саме з цієї сторони, як вважає автор і варто чекати приросту потенціалу міжнародного світового конфлікту, його найбільш інтенсивного загострення [11].

Якщо ж підходити системно, то можемо відзначити, що іншого боку цінною для порівняння є методологічна концепція англійського соціолога Дж. Гелбрейта в якій він підтверджує думку, що все те яке стає благом та цінністю для одного, може зовсім не стати ним для іншого. В своїй сукупності потреби, орієнтири та цінності людства створюють символічний універзум всього різноманітного, що є у світі, не зважаючи на те, є це товаром чи процесом. Крім зазначених

факторів та механізмів впливу глобалізації та універсалізації на світ є ще й об'єктивні чинники окремого суспільства, які включають демографічні показники, економічні рівні, якість самого суспільства. Таким чином локальне також може впливати на глобальне і само нав'язує йому ті потреби, в задоволенні яких воно потребує [7].

У своїй роботі «Насилля глобального» відомий західний філософ Ж. Бодріяр обґрунтовано робить спробу пояснити власне аналогію або навпаки розбіжність між цим глобальним та локальним розумінням світу. Це відбувається через пошук аналогії між глобалізацією та універсалізацією. Універсалізація зв'язана з правами людини, свободою та демократією. Тобто тими цінностями, які є ключовими для усього людства. На відміну від неї глобалізація зачіпає технології, ринок, інформаційне середовище, процеси відносин та спілкування. Глобалізація здається незворотнім процесом, в той час як універсалізація лише процесом, який змінюється в ході історії, стає своєрідною формою, через яку глобалізація, як явище, може являти. Будь яка культура, яка стала універсальною, втрачає своє існування або просто помирає. Саме через це й виникають більшість конфліктів в середовищі універсалізації. Проте ці конфлікти створює саме людство. Люди вірять, що ідеальне призначення будь якої цінності в їхньому житті – це її універсальність. Дуже важливим в сучасному світі є поділ однакових цінностей та інтересів між людьми, це й зближує їх. Але в дійсності не побаченою залишається небезпека перетворення цінностей в смертельну зброю, або непотрібний прах. Тоді й починається боротьба за ідентичність та само визнання. Сьогодні універсалізація в бездіянні, можливо це через те, що усі ключові цінності розвитку світу втратили свою актуальність та цінність. Досягнення найбільш загального значення тих же цінностей: демократії, свободи та прав людини – загинули.

Універсалізація втрачає свою суть через глобалізацію. Глобалізація обміну змінила сутність універсалізації, а точніше покінчила з нею, з ціннісною універсалізацією. Перехід від універсального до глобального призвів до фрагментації суспільства та гомогенізації. Універсальні цінності втрачають свою владу і законність. Хоч були представлені як єдино можливі культурно-зв'язуючі цінності. Але вони більше не здатні це здійснювати, тому що розповсюдження глобалізації знищило всі форми диференціації та універсальні цінності, які були як об'єднуючим елементом, так і елементом розрізнення кожної зокрема. Проте універсалізація відобразила себе в історії. Сьогодні все ж таки виражені глобальним порядком без будь якої альтернативи з однієї сторони і з сингулярності іншої, концепції свободи. Демократії і прав людини виглядають на фоні глобалізації жалюгідно.

Вся система універсальних цінностей замінені віртуальними глобальними цінностями. Саме тому на базі цих розбіжностей виникає конфлікт, насилля глобального над універсальним. Це насилля і характеризується верховенством технічного виробництва і ефективності, тотального управління, інтегрованої циркуляції і еквівалентності усіх обмінів [2].

Ціннісний конфлікт в сучасному глобалізованому світі, який виникає на базі універсалізації взагалі включає компромісні рішення. Що власне й намагається дослідити Ж.М. Гуенно. Він вважав що за своєю природою ціннісний конфлікт-це конфлікт з нульовою сумою [9].

Отже, основою що складає методологію дослідження універсалізації як причини виникнення конфліктів у глобалізованому світі є теорії глобалістики. На них базуються й усі теоретичні поняття та принципи універсалізації. Саме теорії глобалістики розмежовують чітко глобалізацію та універсалізацію, розглядаючи глобалізацію, як вимір сучасної світової політики, а універсалізацію, як об'єктивний процес спільного формування цінностей та тенденцій світового прогресу. Універсалізація це виокремлення основних ідеалів та орієнтирів, які є загальними для усієї світової спільноти та допомагають їй перебувати у постійній взаємодії.

Що ж до методології в процесі пізнання поняття універсалізації та виникнення конфліктів у середови-

щі універсалізованого світу то вона здійснює для даного дослідження дві важливих функції. За допомогою методології суб'єкт пізнання, а це власне і є універсалізації та поняття конфлікту фіксує фрагмент реальності, як предмет дослідження. І по-друге, методологія виходячи з можливості існування явища яке на базі цієї методології існує в реальній картині світу, допомагає виявити реальну направленість конкретного процесу пізнання, а отже й реальний стан досліджуваної проблеми. Таким чином, методологія та методичні підходи вивчення даної проблеми дозволяють розглянути це дослідження поділяючи його на два взаємозалежні блоки. Перший вивчає безпосередньо поняття універсалізації, цього зв'язок з глобалізацією, розвиток в її контексті та зародження поняття. Другий вивчає сутність конфліктів, які виникають в середовищі глобального світоустрою, під впливом універсалізації. Поєднання їх дає можливість системно дослідити суть протиріч та конфліктів, що виникають у сучасному глобалізованому світі, в який органічно вплетена наша держава.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bodryar J. Transparency evil. - M: Dobrosvet, 2000. -571 p.
2. Bodryar J. The global violence [Electronic resource]: <http://www.dglobal.narod.ru/violence.htm>
3. Bek U. The concept of risk society [electronic resource]: <http://www.sociosinfo.ru/socios-1105-1.html>
4. Delokarov C.G .Globalization and the theory of chaos. / C.G Delokarov. - M: ScientificPressLtd, 2002. -189 p.
5. Nadurak V. Moral transformation in the process of globalization in the modern world. - I-F, 2009.- P.8.
6. Expansion of the conflict [Electronic resource]: <http://studentu-vuza.ru/psihologiya/konfliktologiya/razreshenie-konflikta.html>
7. Fedotov V.G. Good Society. – Moscow: Progress-Tradicija, 2005. - 544 p.
8. Huntington, S. Who are we? Challenges to America's national identity. - Moscow: "Publishing ACT»: ООО "Tranzitkniga", 2004. - 635p.
9. Guehenno Jean- Marie Globalization and International System of Democratic. -1999.-№ 7. –P. 22-38.
10. Lubman N. Okologische Kommunikation: Kann die moderne Gesellschaft sich auf okologische Gefahrdungen einstellen? / N. Lubman.- Opladen, 1986. S. 266-269.
11. Thomas P.M. Barnett.Globaliation.[Електронний ресурс] : <http://thomaspmbarnett.com/>

Bunyk V. Determinant basis of research conflicts in today's globalized world: methodological aspect

Abstract. This article investigates the universalization of social and political process as a cause of conflict and controversy. The problem of universalization is defined as a variable element which is reproduced in the system of society or not. It is also analysed the process of neglecting by the universalization the native elements for society, which resulted in the conflict of identification that defines the boundary between universal and singular.

Keywords: globalization, political conflict, political contradiction, the universalization of the political process, the transformation of social and political life

Буник В. Детерминантные основы исследования конфликтов в современном глобализированном мире: методологический аспект

Аннотация. В статье исследована универсализация общественно политического процесса как причина возникновения конфликтов и противоречий. Проблему универсализации определяют как сменный элемент, который или воспроизводится в системе общества или нет. Рассмотрен процесс нигилирования универсализацией родных для общества элементов, в результате которого возникает конфликт идентификации, который определяет границу между универсальным и сингулярным.

Ключевые слова: глобализация, политический конфликт, политические противоречия, универсализация политических процессов, трансформация общественно-политической жизни

Буричко З.О.

**Ліберальна концепція Б. Констана: людина – держава,
відносини, детерміновані свободою**

*Буричко Зіновій Олексійович, здобувач
кафедра теорії та історії політичної науки, філософський факультет
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна*

Анотація. У статті запропоновано бачення ліберальної концепції Б. Констана крізь призму відносин людина – держава. Дані відносини є відмінними у різні історичні епохи, і залежать від змісту свободи. Аргументовано, що до свободи мислитель висовує вимогу часу і як наслідок заперечує можливість становлення універсального порядку. Розкрито положення Б. Констана щодо необхідності політичних свобод, які сприяють моральному вдосконаленню людини.

Ключові слова: лібералізм, свобода, людина, держава, інститут представництва, справедливість

Чітке вирізнення громадянина як члена держави та політичної спільноти – новий рівень усвідомлення відносин держава – людина. У цій статті ставимо собі за мету проаналізувати концепцію класичного лібералізму Анрі-Бенжамена Констана де Ребека, визначити особливості відносин людина – держава та розуміння свободи.

Питання лібералізму – питання про людину. Яким є індивід: самодостатня істота, що дбає про свою користь чи соціальна тварина, що не може реалізувати власний інтерес без участі інших. Відповіді на ці питання по-новому звучали в епоху Просвітництва та несли зміни політичного устрою держав. Т. Гоббс один з перших звертав увагу на природу людини, він намагався визначити: якою є людина у природному стані? Відповідь Т. Гоббса шокувала сучасників: у природному стані «людина людині вовк», що готовий вбити інших заради власних прав та безпеки; це егоїст, що прагне самостійного існування, керується власним глуздом [2]. У концепції Дж. Локка, індивід постає дещо іншим, а відповідно інший і природний стан існування людей. Людина не є ворогом собі подібним, вона згодна ділити природу з ними і навіть не використовувати її надміру, лише те, що ладна спожити сама. Індивід власною працею здобуває природне право на власність, яке стає одним з первинних прав та ознакою свободи індивіда. Завдяки праву власності, людина змушена вступати у взаємодії з іншими людьми, а вже звідси виникає потреба у державі. І саме держава та політика дозволяє індивідам почуватися захищеними, бути рівними з іншими громадянами [4].

Ж.-Ж. Руссо дещо по-іншому трактує природу людини. Перебуваючи в природному стані, люди не ворогують між собою, адже є рівними. Лише здобувши право власності та право сили (яке, як потім доводить автор не може бути підставою для формування політичного організму) починають ворогувати, адже війни – це змагання речей, а не людей. Поява політики та формування держави закріплюють нерівність між людьми, стан ворожнечі та змагальності між ними. На його думку, саме політика та держава роблять людей нерівними, їх розділяє владний статус: одні змушені підкорюватися іншим [8].

Б. Констан – мислитель, який був також активним політичним діячем, не лише цікавиться теоретичними міркуваннями щодо особливостей перебування людини в природному стані, як попередні мислителі, але обмеженнями, які практично виникають в відносинах

держава – влада. В революційний період ця лягло в основу його міркувань Він приймає людину без певних теоретичних абстракцій, головний засновок його міркувань – індивід має прагнення свободи, яке не може бути реалізоване без участі інших людей. Це водночас і особисті прагнення і соціальна природа.

Індивід на думку Б. Констана – особа, що прагне до реалізації своєї свободи, однак в сучасних державах з великою кількістю населення, розвинутою торгівлею, мережею соціальних та політичних інститутів, природним прагненням людини стає безпека: «мета сучасних людей – безпека приватної сфери, і свободою вони називають гарантії, що їх забезпечують особистим інтересам певні інститути» [3, 416]. Саме ця безпека неможлива без держави та влади, вона накладає обмеження, відслідковує ті практичні речі, які не дозволяють свободі одного індивіда завдати шкоди іншому чи суспільству в цілому. Отже, свобода для Б. Констана має на меті безпеку. Далі міркування Б. Констана схожі на міркування іншого дослідника – Ш.Л.де Монтеск'є [7]. Людина в сучасних умовах найбільше піддається впливу не інших людей (як це було у Т. Гоббса та Дж. Локка), а впливу держави, що здійснює владу над індивідом. Тому, аби зберегти свободу та почуватися безпечно, необхідно послабити державу та її владу. Таким чином, відносини людини та держави зумовлені трьома базовими концептами: свобода – безпека – безсилля влади. На думку П. Манана, така логіка зумовлена інститутом представництва, адже «...насправді громадяни мають двоїстий інтерес, щоб влада слугувала їхнім інтересам та щоб вона не чинила надто великого тиску на суспільство» [5, 114]; також інститут представництва породжує і відчуження людини від влади: наша влада, якщо робить нам добро зразу ж стає чужою владою, якщо шкодить нашим інтересам. Висновок напрошується сам собою: чим слабша влада, тим сильнішим є індивід, тим більшою є свобода людини.

Не вдаючись в теоретичні абстракції щодо природного стану, Б. Констан погоджується, що природа людини визначає зміст свободи, а, значить, і зміст відносин людина – держава. Однак, він також висуває до цих відносин іншу вимогу – вимогу часу. Це яскраво мислитель продемонстрував у праці «Про свободу древніх у її порівнянні зі свободою сучасних людей», зміст свободи, важливість її складових для людини можуть змінюватися залежно від сучасного стану речей у державі, вони залежать від економіки, мережі існуючих соціальних та політичних інститутів

(зокрема, йдеться про інститути політичної участі, опозиції тощо).

Для мешканців античних міст свобода передусім розумілася як право участі у владі. Громадяни були майже повністю вивільнені з сфери господарства (адже всю роботу здійснювали раби) і займалися тим, що обговорювали політичні проблеми та ухвалювали рішення. Для древніх головною потребою була колективна політична участь, однак заради цього права, як стверджує Б. Констан, вони поступалися приватними правами, людина повністю підпорядковувалася суспільству: «древній індивід, майже суверенний у громадянських справах, залишається рабом у всіх особистих зв'язках. Як громадянин він приймає рішення про

війну і мир, а як приватну особу його обмежують, за ним спостерігають, пригнічують у всіх його починаннях» [3, 412]. Таким чином, індивід античності є частиною колективного суспільного організму, він впливає на нього завдяки володінню політичними свободами, однак зазнає суттєвого впливу через обмеження приватних свобод. На рис. 1 зображено модель такого суспільства та відносин держави та індивіда. Приватні свободи перебувають поза індивідом, індивід не має можливості самостійно визначати приватну сферу, так як на приватні свободи впливає суспільство. Разом з тим, політична свобода є важливим аспектом колективного співжиття індивідів, за її допомогою вони впливають на суспільство та самореалізуються.

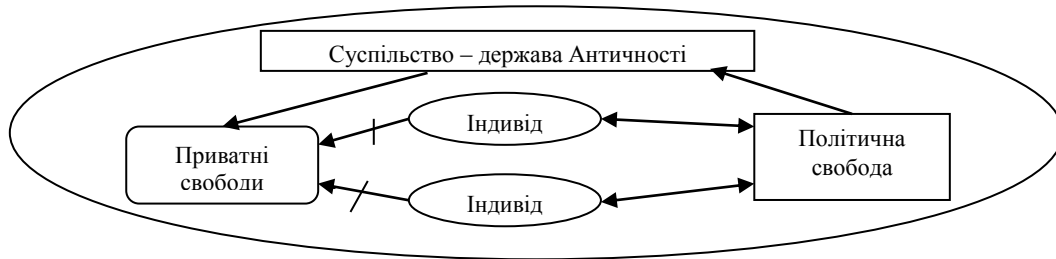

Рис. 1. Відносини індивід – держава в період Античності (концепція Б. Констана)

Індивіди сучасні Б. Констану суттєво відрізняються від античних, вони потребують свободи та безпеки у приватному житті, вимагають права самостійно вибрати переконання в тому числі і релігійні. Свобода політична для сучасників – радше декоративна, адже «індивід загубився в натовпі» і «... не помічає свого впливу» [415]. Користуватися політичною свободою, брати участь в політиці індивіди сучасні не хочуть та й не можуть. Як пише Б. Констан, свобода людей XIX ст. повинна «складатися зі спокійного користування особистою незалежністю» [3, с. 415], натомість політична свобода стає не такою важливою, так як нові можливості спілкування між людьми «примножили й урізноманітнили до нескінченності засоби особистого щастя» [3, 415].

Такі суттєві відмінності пов'язані з історичними змінами, які Б. Констан відзначає як ключові: 1) зміна розмірів держав, зростання кількості населення та території; 2) скасування рабства, що забрало в індивід час та змусило займатися економічною діяльністю; 3) війна замінюється торгівлею, що стає основним механізмом обміну між людьми та державами [3, 414].

На рис. 2 зображено модель відносин людина – держава у концепції Б. Констана. На думку Б. Констана, індивід у тогочасній державі знаходить нові форми спілкування з іншими людьми, а тому йому необхідна свобода приватної сфери. Однак, саме цю свободу індивіди не можуть самі собі гарантувати, це може зробити лише держава.

Рис. 2. Б. Констан: модель відносин людина – держава

Державна не визначає, як це було в Античності приватні свободи, лише їх гарантує. Щоб обмежити державу та не перетворити її в деспота, індивід використовує свою політичну свободу – через інститут представництва впливає на державу. Лише в такий спосіб, зберігаючи свою політичну свободу, індивід зберігає за собою приватні свободи. Державна постійно посягатиме на політичну свободу, однак, люди повинні бути пильними, бо лише володіючи нею, індивід впливає на державну владу. Сучасна свобода для мислителя – не метафізична величина, її суть – захист приватного життя та власності індивіда, захист автономії індиві-

да. Важливими складовими свободи є свобода віросповідання, свобода слова та думки, приватності. Важливою складовою свободи є й економічна, люди прив'язані до своїх життєвих благ і не готові від них відмовлятися, народ сучасний дорожить свободою тільки тому, що вона є гарантією цих благ. Люди, користуючись свободами, не повинні завдавати шкоди жодній іншій особі чи суспільству в цілому. Ці практичні речі обмежують суть свободи.

Отже, свобода – визначає відносини між людиною та державою. Розуміння свободи різниться від суспільства, історичних умов і повинне відповідати вимо-

гам часу. В цьому одна з головних заслуг Б. Констан: якщо попередні мислителі вважали, що відносини держави та людини, політичний устрій держави зумовлені природою людини, Б. Констан впевнений, що не лише природа, але й час, історія висуває вимоги перед індивідом і державою щодо регулювання відносин. П. Манан у своїй «Інтелектуальній історії лібералізму» називає це «владою історії» [5, 154]. Така вимога часу, влада історії дозволяє зробити ще один висновок: природа людини не є сталою, не має універсального політичного ладу, який би підходив усім суспільства та був постійним. Ось як про це пише Б. Констан: «... з народу-раба ймовірніше зробити спартанців, ніж спартанців привчити до свободи» [3, 418].

Свобода для Б. Констан – базова суспільна та індивідуальна цінність, для її досягнення люди спілкуються, живуть, творять соціальні та політичні інститути. Разом з тим, саме свобода надає людям можливість залишатися поза інститутами, дає право творити нові відносини та нові інститути, свобода – це завжди новий порядок можливостей та вибору для індивідів.

Розмірковуючи про свободу, Б. Констан як опозицію використовує поняття «суверенітет народу», що його вживає Ж.Ж. Руссо. Аналізуючи історичний досвід, події Французької революції зокрема, Б. Констан вважає, що теорія народного суверенітету на практиці призводить до узурпації влади, тому що вважається, що суверенітет народу не потребує обмежень. Будь-яка влада не може бути необмеженою, її межами є справедливості та права індивідів [9, 24]. Навіть воля всього народу не може несправедливе зробити справедливим. Б.Констант критикував прихильника Руссо абата Маблі, які вважали, що влада суспільного організму за свободу, і всі засоби добрими для поширення такої влади. Суверенітет народу, вважає, що він може існувати лише з обмеженнями: «... Установлюючи необмеженість суверенітету народу, ми створюємо у людському суспільстві та наражаємо на небезпеку ступінь влади, надто великий для неї самої, який є злом, хоч би в яких руках вона перебуває» [5, 158]. Суспільство та держава не можуть перебільшувати своєї компетенції; навіть якщо лише одній людині буде завдано кривди, більшість та держава в цілому перестають бути легітимними.

Суверенітет народу може існувати через інститут представництва, яке є «скептицизмом, що став установою» [5, 165]. Поділ між суспільством та політичним органом відображає ще одну відмінність між людьми античними та людьми новочасними: для древніх політика була дією, для новочасних – міркуванням. Відповідно, закон прийнятий представницьким органом «не зможе бути «реєстром наших волей», оскільки ми ніколи не знають насправді з усією очевидністю, чого ж ми хочемо» [5, 165]. Закон, що відображає настрої суспільства повинен забезпечувати стабільність розвитку суспільства, тому закон повинні приймати не лише вибрані особи, що отримали повноваження від виборців, але й політичні еліти, які здатні бути далекоглядними і врівноважити різноманітні бачення. Закон і лише закон, прийнятий парламентом, встановлює обмеження свободи індивіда.

Критикуючи Руссо, Б.Констан робить цікаві зауваження щодо можливостей реалізації принципу суверенітету народу. Він зазначає, що абстрактне поняття суверенітет не зменшує і не збільшує свободи індивіда, однак під його гаслами може наступити тиранія. Суверенітет народу потребує певного рівня моральності індивідів, які цей народ складають, однак, забезпечити такий рівень моралі досить складно. Напевно, саме з цих міркувань, Б.Констан вважав, що виборче право – право обирати та бути обраним має бути обмеженим. Суверенітет народу – це все ж влада, і як будь-яка влада, він повинен бути обмеженим. Головним його обмеження є права та свободи індивідів та закон.

Держава та суспільний організм стають гарантами свободи. На думку філософа, виконуючи свої функції з організації людського буття, переоцінюють власні функції, що змушує поширювати свою владу, закон починає не лише контролювати дії індивідів, але й їхні думки та прагнення. Цьому також сприяє «ярмо свободи», люди не готові нести відповідальність за власні дії та суворо дотримуватись законів, встановлених державою. Тягар свободи і законів видається їм значно важчим, аніж тягар тиранів, стомившись суспільство схиляється до думки, що «... ярмо тиранів привабливіше» [3, 418], однак, досвід суспільств заперечує такі очікування.

Держава як суспільний інститут має свої прагнення, якщо для людини головною метою є свобода, то для держави – стабільність. Власне для реалізації цілей і людини і держави, Б. Констан пропонує покластися на громадянське суспільство. Держава обмежується громадянським суспільством, вона не може втручатися у справи культури, традицій та звичаїв, які можуть змінюватися і є відмінними у різних суспільствах. Будь-яка спроба держави вплинути на звичаї, навіть суто нейтральне прагнення їх увиразнити, на думку Б. Констана, може привести до наймовірних спотворень людських відносин. Адже звичаї та правила встановлені в суспільстві складаються «з тонких, мінливих і невловимих відтінків» [3, 419]. Лише суспільство може визначати та дискутувати у цій сфері. Для держави важливим інститутом повинна стати громадська думка, що є інститутом громадянського суспільства, уряд повинен дослуховуватися до неї, спроба змінити громадську думку – не припустима, це може спотворити суспільство. Ця думка є досить важлива навіть для сучасних суспільств, сьогодні громадська думка вже не виступає агентом громадянського суспільства, вона лише інструмент держави чи інших політичних акторів, за її допомогою формується ставлення суспільства до тих чи інших проблем. Нині саме органи державної влади, як і передбачалося Б.Констаном контролюють впровадження громадської думки у дію, однак, суспільство стало залежним від інститутів, які визначають правила, а нерідко й інформацію для обговорення. Громадська думка, як писав Ю. Габермас, підміняється «кабінетною думкою» [1, 273], що перетворює індивідів на слухняних мешканців, а суспільство на масу. Ю. Габермас, що займався питаннями раціоналізації публічних комунікативних дій, як Б.Констант вважає громадську думку явищем громадянського суспільства, за допомогою якої дер-

жавні органи повинні почути суспільство. Він повторює висновок Б. Константа про невтручання влади у формування громадської думки: «Сформована у відкритій дискусії думка реалізується в ефективні дії без особливих труднощів, а при потребі – всупереч владному престижу. Публічна відкритість автономна у власних діях. Інституції не втручаються у ці дії» [1, 304 – 305]. Б. Констант вважав, що свобода слова та думки призведе до активного впливу громадської думки, що у свою чергу може призвести до втрати відчуття болю перед тиранією штучних ідей та почуттів та поширених конвенцій.

Суспільство таким чином виступає посередником у відносинах «людина – держава», воно не лише сфера творення громадянської думки, але й сфера творення етичних норм співжиття. Етичні норми у вченні Б. Константа є вагомою складовою суспільних відносин, саме вони дозволяють людям поважати права один одного та турбуватися про загальне благо. Б. Констант відкидає утилітаризм, як недостатню підставу для етичних норм життя суспільства. Він містить власний інтерес людини, що становить дуже важливу складову людської поведінки, але це лише одна з складових. В етичному плані користь та власний інтерес можуть призвести до насилля над правами людини на угоду чимось власному індивідуальному чи суспільному інтересу. Важливість етичних норм Б. Констант підкреслює висновком про належність комерційних цінностей та економічного успіху до приватної сфери, а не публічної. Однак, людина – суспільна істота, а тому повинна дбати, аби її власне прагнення успіху не було надто вузьким та не використовувати інших людей та суспільство як інструмент у своїх цілях. Суспільство, що розвинене економічно повинно прагнути зберегти та захистити тих, чий «ідеї та емоції можуть бути придушені» іншими індивідами [цит. за 10, 25]. Таким чином, етичні норми виступають тим важливим чинником, що обмежує не лише державу, але й індивіда.

У своєму прагненні визначити етичні норми співжиття індивідів, Б. Констант виводить ще одну цінність – справедливість. Мислитель не вдається у тривалі роздуми який зміст слід вкладати у це слово,

однак, визначає справедливість як важливу суспільну категорію. Справедливість часто тотожна користі, однак у такому випадку її слід приміряти до кожного окремого індивіда, а не суспільства в цілому. Така тотожність можлива у мирний час стабільного розвитку. У часи революційних та стрімких змін користь та справедливість можуть конфліктувати, у цей час вони мають суспільний вимір.

Як зазначалося вище, ціллію держави є стабільність. На думку, Б. Константа, це не консервація існуючого стану речей, це динамічний процес, стабільність визначається розвитком громадянського суспільства. Жодні політичні актори та їхні уявлення, політичні утопії не можуть визначати розвиток суспільства, а тому революції не є найкращим шляхом суспільного розвитку. Революції повинні враховувати, які людські та політичні ресурси є акумульовані для досягнення їх цілей, і чи відповідають ці ресурси поставленій меті. Б. Констант вважає, що держава повинна забезпечувати стабільність природного розвитку громадянського суспільства, цей природний розвиток суспільства повинен бути захищеним від ідеологічних розбіжностей та інтересів окремих соціальних груп [10, 37].

Політична стабільність залежить від можливостей соціальної мобільності, і повинна забезпечувати можливість для нових соціальних груп брати участь у владі. Інструментом для соціальної мобільності повинна стати освіта громадян, що має стати справою держави. Елементом стабільності та індивідуальної безпеки також є: свобода совісті, свобода слова, незалежність судової влади, розподіл повноважень між регулярною армією та внутрішніми військами.

Стабільність в державі додає впевненості індивіду та й самій державі. Однак, на початку, вказано, що свобода громадянина у безсиллі владі. За таких умов безсилля владі для Б. Константа як і для Ш.Л. де Монтск'є – поділ державної влади У своїх міркуваннях про поділ державної влади Б.Констант не зосереджувався на властивостях гілок влади, лише описав їх функціональні обов'язки. Він виділяв: владу монарха, владу уряду, владу парламенту (верхня і нижня палати), судову та локальну владу (Рис. 3).

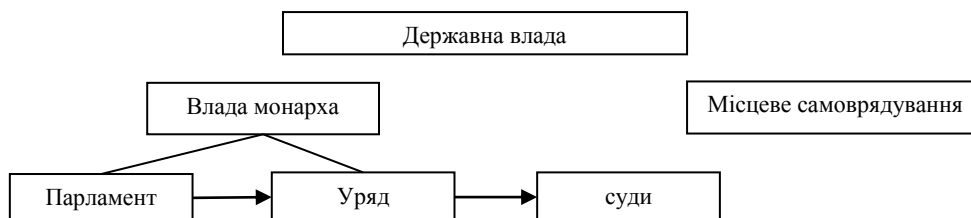

Рис. 3. Модель поділу влад Б. Константа

Незважаючи на те, що мислитель вважав себе республіканцем він виступав за владу монарха. Влада монарха – нейтральна влада, що знаходить над усіма іншими і виконує роль арбітра в разі суперечок між ними. Влада монарха дуже важлива, лише за умов її вдалого функціонування працюватиме вся модель, хоча сам монарх не здійснює врядування. Він може підписувати або ж відправляти на доопрацювання закони, прийняті парламентом, оголошувати війну і

мир. Проти короля не можна застосовувати насилля. Влада законодавча розмежована між палатами парламенту. Верхня палата, яка складається з родової аристократії, незалежних політичних еліт повинна забезпечувати тяглість та стабільність розвитку суспільства. Нижня палата обирається народом та відображає його настрої. Міністри здійснюють виконавчу владу, вони залежні від парламенту й підзвітні йому, тому існують доти, доки співпрацюють з парламентом.

Разом з тим, призначати та звільняти міністрів може монарх. Дії уряду, його структура та субординація повинні бути відкриті та публічні – найбільш оригінальна точка зору Константа. Незалежною повинна бути судова гілка влади, яку реалізують суди присяжних, з кола пересічних громадян їх призначає уряд. Влада локальна – місцева самоврядування, повинна знаходитися поза впливом центральної влади, це своєрідний форум громадських ініціатив для забезпечення прав на місцях.

Продовжуючи логіку Б. Константа, теоретики лібералізму у XX ст. підтримують важливість свободи совісті, слова, однак деякі з них, зокрема, Л. фон Мізес вважає, що найважливішою свободою для індивіда XX ст. є економічна свобода, право реалізовувати свої економічні ініціативи. Якщо держава Б. Константа повинна забезпечувати приватні свободи, то для Л. фон Мізеса, держава повинна захищати ринкову

економіку, бо вона захищає свободу: «Немає ніякої іншої свободи чи вільності окрім тих, що зумовлені функціонуванням ринку». [6, 479]. Лише в умовах ринку індивід володіє свободою водночас працювати на себе та приносити користь суспільству, свободою відмовитися від невигідних умов співпраці, свободою бути собою. Держава виступає апаратом примусу і насильства, вона є гегемоном, що постійно прагне поширити свою владу, в тому числі прагне контролювати ринок. Саме тому держава потребує обмеження – у XX ст. повторюється положення, яке пропонували і Ш.Л. де Монтеск'є і Б. Констант. Свобода накладає обмеження на державу, на здійснення нею каральних та контрольних функцій. У таб. 1 наведено головні відмінності щодо відносин людина – держава, які визначаються свободою відповідно до концепцій Б. Константа (Античність та XIX ст.) та Л. фон Мізеса (XX ст.)

Таблиця 1. Відносини людина–держава, які визначаються свободою: порівняння

Індикатори	Античність (концепція Б.Константа)	Сучасність XIX ст. (концепція Б.Константа)	Сучасність XX ст. (Концепція Л.фон Мізес)
Важливі елементи свободи	Політична свобода: колективна участь у владі	Індивідуальна свобода приватної сфери: свобода совісті, думки і слова	Економічна свобода, свобода приватної ініціативи
Суть свободи	Політична участь	Безпека	Самовизначення, свобода є наслідком конкуренції
Змагання за блага, обмін цінностями	Війна	Торгівля	Ринок
Участь в політиці	Пряма колективна	Делегована, інститути представництва	Скепсис щодо участі лише через вибори
Суверенність індивіда	Обмежена громадою	Необмежена суспільством	Обмежена неминучим праксеологічним законом – природним буттям
Небезпеки для свободи, що йдуть від держави	Поступки особистими свободами	Усунути індивіда від політики, позбавити політичної свободи	Прагнення контролювати ринок, тоталітаризм
Справедливість	Завдання громади	Завдання держави	Завдання соціальної системи та держави

Як бачимо, Б. Констант висловлюючи критику подій та теорій свого часу дав поштовх для роздумів не лише для своїх послідовників, але й для сучасних теоретиків лібералізму. Головною його заслугою є те, що до свободи, людини та держави він висуває вимогу часу та заперечує можливість становлення універсального порядку. Зважаючи на особливості суспільств свобода може бути реалізована по-різному, однак вагомим залишається інше – моральний рівень суспільства визначає рівень користування власною свободою.

Політична свобода, якою не надто дорожать індивіди сприяє моральному вдосконаленню, а тому за жодних обставин люди не повинні передавати її державі. Сміливими є вимоги Б. Константа щодо публічності діяльності урядів та політичної відповідальності. Виходячи з власної логіки, мислитель не прагнув запропонувати теоретичних конструкцій природних прав, адже вони не можуть бути впроваджені державою, суспільство надає індивіду стільки прав, скільки спроможне забезпечити.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- Habermas J. The structural transformation in the sphere of openness: the analysis of the category of civil society / Jurgen Habermas [Translated by A. Onishko]. – Lviv: Publishing House "Litopys." Centre for Humanities Research of Lviv National Ivan Franko University. – 2000. – 319 p.
- Hobbes T. Leviathan / by Thomas Hobbes [Translated from English. Dymereys R. Ermolenko V., Ivanova N., E. Miroshnichenko, Oleyunik T.]. – K.: "Duh i litera", 2000. - 606 p.
- Constant B. The comparison of freedom of ancients with the freedom of modern humans // Liberalism: an anthology / Benjamin Constant. – K. "Smoloskryp", 2002. - P. 411 - 423.
- Locke J. Two treatises of government / John Locke, [Translated from English. By A. Tereh, R. Dymereys]. – K.: "Osnovu", 2001. – 265 p.
- Manan P. An intellectual history of liberalism / Pierre Manan, [Translated by Vodianyj V., Kadenko A., S. Zheladk]. - K.: "Duh i litera", 2005. – 216 p.
- Mises L. Capitalism, Market and Freedom // Liberalism: an anthology / K. "Smoloskryp", 2002. – P. 476-482.
- Montesquieu SH.L. The Spirit of Laws / Sh. Montesquieu – M: Mysl, 1999. – 672 p.
- Rousseau J.J. About the Social Contract, or Principles of Political Rights / Jean-Jacques Rousseau, [Translated from the French by A.D. Khayutina and V.S. Alekseev-Popov]. – M.: "CANON-press", "Kuchkovo pole", 1998. – 416 p.
- Chojnicka K., Kozuba-Ciembroniewicz W. Doktryny polityczne XIX i XX wieku / Chojnicka Krystyna, Kozuba-Ciembroniewicz Wieslaw. – Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000. – 385 s.
- The political writings of Benjamin Constant / Constant: Political Writings (Cambridge Texts in the History of Political Thought) [editor Biancamaria Fontana]. – Cambridge University Press, 1988. – 368 p.

Burychko Z. The liberal conception of B. Constant: man – state, deterministic relationship freedom

Abstract. The paper presents a vision of the B. Constant's liberal conception through the prism of human – state relations. These relationships are different in different historical periods, and depend on the content of freedom. Argued that thinker made demand of time to the freedom and therefore denies the possibility of establishing the universal order. The B. Constant's position about the need of political freedoms that contribute to moral improvement of man is exposed.

Keywords: *liberalism, freedom, human, state, representative institution, justice*

Буричко З.А. Либеральная концепция Б. Константа: человек – государство, отношения, детерминированные свободой

Аннотация. В статье предложено видение либеральной концепции Б. Константа сквозь призму отношений человек – государство. Данные отношения являются разными в различные исторические эпохи, и зависят от содержания свободы. Аргументировано, что к свободе мыслитель выдвигает требование времени и как следствие отрицает возможность становления универсального порядка. Раскрыто положение Б. Константа о необходимости политических свобод, которые способствуют нравственному совершенствованию человека.

Ключевые слова: *либерализм, свобода, человек, государство, институт представительства, справедливость*

Демчишак Р.Б.

Політико-правова сутність, повноваження та розподіл державної влади у політологічній спадщині Володимира Старосольського

*Демчишак Руслан Богданович, кандидат політичних наук, доцент
кафедра політології та міжнародних відносин
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна*

Анотація. Проаналізовано політологічну спадщину представника української політичної думки соціалістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. Володимира Старосольського. Досліджено погляди мислителя на сутність, структуру, формування та повноваження інститутів державної влади. З'ясовано внесок дослідника у теорію розподілу влади.

Ключові слова: розподіл влади, народний суверенітет, гілки влад, державні інститути

Дослідження вітчизняної політичної думки і практики політичної організації набуває важливого значення у наш час не лише у плані актуалізації політологічної спадщини українських мислителів, але, передусім, оптимального використання ідейно-теоретичних напрацювань і практичного досвіду минулого. Концепція розподілу влад Володимира Старосольського потребує глибокого аналізу і осмислення для з'ясування можливостей її використання при становленні демократичної правової Української держави та розбудови громадянського суспільства.

Окремі складові політологічної спадщини В. Старосольського були предметом дослідження О. Панок [7], Ю. Древніцького [2], В. Згурської [4]. Українська політична думка Західної України соціалістичного спрямування та певні аспекти поглядів В. Старосольського побіжно висвітлювалися у загальних працях О. Гриніва [1], Ю. Левенця [6], О.Юристовського [12], Б. Кухти [5], Т. Ходак [11]. Однак питання, винесене у назву, тобто аналіз наукової спадщини В. Старосольського на предмет проблематики розподілу державної влади, у даній роботі досліджуються вперше.

Метою даної роботи є аналіз політологічної спадщини представника української політичної думки соціалістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. Володимира Старосольського на предмет дослідження політико-правової сутності, особливостей формування, структури та повноважень вищих органів державної влади модерної держави в контексті теорій народного суверенітету та розподілу влади.

Визначний представник української політичної думки соціалістичного спрямування Володимир Старосольський, досліджуючи проблематику розподілу влади, стверджував, що вищезгаданий принцип апріорно суперечить теорії народного суверенітету, згідно якої народ виступає джерелом єдиної неподільної влади. Водночас точкою примирення концепцій розподілу влад та народного суверенітету залишався той факт, що одна із гілок влади – законодавча – однозначно визнавалася за народом, що підштовхувало до висновку про те, що в демократичній державі мало панувати, бодай у сфері законодавства, безпосереднє народоправство. Однак на практиці безпосередня демократія, зазначав мислитель, у модерній конституційній державі була швидше винятком, ніж правилом. Домінуючою формою реалізації народного суверенітету у сучасній державі стала репрезентативна демократія. Практичним втіленням ідеї репрезентації, зазначав В. Старосольський, виступає існування “репрезентаційних тіл”, яким народ делегує владу, пере-

дусім законодавчу. Причому законодавчим органом – парламентом – може бути лише орган, сформований внаслідок виборів, а не в будь-який інший спосіб. Мислитель багато уваги приділяє аналізу специфіки виборчих систем та демократичних принципів виборів як необхідної умови демократичного політичного процесу, що, однак, є предметом окремого дослідження.

Виділяючи дві системи устрою законодавчої влади: однопалатний та двопалатний парламенти, В. Старосольський позиціонує себе як прихильник однопалатної системи, стверджуючи, що лише нижня палата, яка формується шляхом виборності, може бути носієм делегованого їй народом суверенітету. Практика європейських парламентів свідчила про домінування саме нижньої палати. Верхню палату мислитель вважав історичним атавізмом у державах з унітарним устроєм, водночас допускав її існування у федераціях як репрезентанта інтересів окремих територіальних одиниць.

В. Старосольський необхідною умовою ефективного функціонування парламенту вважав існування певного порядку проведення засідань, ведення протоколів, голосувань, промов, внесення запитів тощо. Очевидно, мова йшла про таку необхідну складову організації діяльності законодавчого органу, як регламент, який у сучасних парламентах визначається спеціальними правовими актами. У дослідженнях В. Старосольського зустрічаємо назви і таких елементів організаційно-фахової структуризації сучасних законодавчих органів, як “президії парламенту в складі президента, його заступників та секретарів”, а також “постійно діючих комісій по певних напрямках діяльності” [10, 193].

В контексті розподілу влад особливу роль В. Старосольський відводив верхній владі, тобто інституту глави держави, залежно від форми правління монархії чи республіки відповідно монархові або президентові. “На тлі поділу влад виникла потреба установи, що сама не охоплена “поділом” утримувала би між ними зв'язок, давала запоруку, що єдність держави не буде розбита розбіжністю в діянні трьох різних “влад”. Це верховна влада” [10, 185]. Спосіб обрання глави держави – безпосередньо народом чи законодавчим органом – залежить від форми державного правління. Всенародно обраний глава держави безумно має більш вагомий політико-правовий статус. Глава держави має особливе привілейоване становище у цивільному і кримінальному праві, яке у сучасному

конституційному праві визначається як недоторканість на час виконання повноважень.

Найвищим органом виконавчої влади в модерній державі В. Старосольський проголошував кабінет міністрів, кількісний та профільний склад якого мав визначатися конституцією. Дослідник виділяв такі міністерства: “справ закордонних, внутрішніх, правосуддя (юстиції), скарбу (фінансів), освіти (інколи одночасно й ісповідань), війни, торгівлі і промисловості, шляхів та пошти і телеграфів... народного здоров'я, соціальної опіки, публічних робіт” [10, 211]. В залежності від форми правління кабінет міністрів формувався парламентом або ж главою держави (монархом чи президентом). Аналізуючи розподіл владних повноважень у трикутнику “глава держави – парламент – уряд”, В. Старосольський стверджував, що теорія Монтеск'є щодо розподілу влад та рівноваги між гілками влади на практиці порушується. У випадку парламентської форми правління виконавча влада була залежною від законодавчої, у іншому випадку – від глави держави. Принцип незалежності гілок влади порушувався в обох випадках. Причому призначувана главою держави і незалежна від парламенту виконавча влада домінувала над законодавчою, що порушувало баланс між гілками влади і спрямовувало демократичний розвиток суспільства до парламентської системи. Останнє твердження мислителя є особливо актуальним з огляду на сучасні політико-правові реалії України.

В. Старосольський виділяв три види відповідальності міністрів: політичну, карну та цивільну. Політичну відповідальність кабінету міністрів мислитель розглядав у тісному взаємозв'язку з принципом народного суверенітету та концепцією розподілу влад. У парламентській республіці відповідальність виконавчої влади перед народом реалізується через її відповідальність перед законодавчою владою, яку наділяє суверенітетом народ внаслідок виборів, у президентській республіці – через відповідальність перед всенародно обраним президентом. У випадку призначуваності кабінету міністрів невідповідальним перед народом главою держави – монархом – виникає певна суперечність між принципом народного суверенітету та політичною відповідальністю міністрів. Ліквідувати цю невідповідність можна шляхом “контрасигнатури”, коли урядовий акт глави держави вважається чинним лише після його контрасигнації міністром. “Таким чином, – зазначав В. Старосольський, – міністерська відповідальність є “функціонально” зв'язаною з невідповідальністю глави держави” [10, 215].

Під цивільною відповідальністю міністрів дослідник розумів відповідальність за завдання матеріальної шкоди у період урядування, а під карною – відповідальність за кримінальні злочини, в тому числі і такі, яких загалом карне право не передбачає.

Судову владу В. Старосольський також аналізував в контексті сумісності концепцій розподілу влад та народного суверенітету. Перша вимагала організації судів відповідно до аристократичного принципу, друга – демократичного. Виборність суддів чи призначення їх главою держави, законодавчою або ж виконавчою владою у той чи інший спосіб реалізують принцип народного суверенітету, але не в повній мірі

принцип розподілу та незалежності влад у випадку призначення судової влади. Поряд із судами цивільного і кримінального права мислитель виділяє і так звані суди “публічного права” – адміністраційні суди, суди політичного, конституційного та виборчого права. Відповідно до вчення щодо незалежності гілок влади рішення виконавчої влади не могли розглядатися судовою. З метою захисту прав громадян та недопущення безконтрольності у діях виконавчої влади і створенні адміністраційні суди, покликани розглядати нормативно-правові акти виконавчої влади на відповідність закону. “Організація судів у найвищій інстанції “роздвоюється” – у справах безпосереднього правосуддя судочинство очолює найвищий суд, а в адміністраційних справах судову організацію – міністерство юстиції, компетенція якого поширюється виключно на адміністраційні справи” [2, 136].

Важливою умовою незалежності судової влади, на думку В. Старосольського, були певні “привілеї” судової влади: самостійність у виконанні своїх завдань, неусувальність суддів, належне матеріальне забезпечення [10, 219-220].

В. Старосольський піддавав критиці теорію Монтеск'є щодо розподілу влади, вважаючи, що такий розподіл неможливий не лише у розумінні рівноваги і незалежності гілок влади, але також у плані їх функцій і компетенцій. Так, стверджував мислитель, створений політичною теорією і прийнятий практикою термін “виконавча влада” є “помилковим і зовсім не відповідає істотному змісту тієї державної діяльності, яку ним означається” [10, 241]. Цей термін з одного боку надто широкий, тому що охоплює і судову владу, яка також виконує закони, а отже наділена частково виконавчою владою, з іншого – надто вузький, оскільки виконавча влада також приймає самостійні нормативно-правові акти, тобто володіє на практиці елементами законодавчої влади. По суті В. Старосольський, як влучно констатує Ю. Древницький, “відмовився від абсолютизації твердження про поділ влади на три гілки, мотивуючи це тим, що жодна з трьох влад не є носієм лише тієї влади, яку здійснює, як вважається, виключно вона” [2, 131]. Замість “виконавча влада” мислитель пропонує вживати термін “адміністрація”.

В. Старосольський детально аналізував компетенції гілок влади відповідно до принципу розподілу повноважень. Мислитель наголошує на залежності цих компетенцій від форми державного правління та форми держави загалом, оскільки “поділ на монархії і республіки не єдина класифікація держави” [9, 25]. Так, повноваження верховної влади (глави держави) з порівняно великих у непарламентських державах зменшуються в міру здійснення у державі принципу народного суверенітету. Очевидним є твердження мислителя про більшу відповідність принципам демократії парламентських форм правління.

Адміністраційні акти глави держави В. Старосольський класифікував на самостійні, які вважав пережитками абсолютної монархії, і погоджувани з виконавчою владою. До перших відносив призначення міністрів, компетенцію верховного головнокомандувача, право помилування та амністії, до других – різноманітні повноваження у сфері внутрішньої та зовнішньої

політики. Мислитель вважав, що верховна влада не повинна брати участь у законотворчості, але при цьому мати важелі впливу на законодавчу владу. Ця компетенція проявляється у скликанні законодавчого органу на засідання, їх закритті та праві розпуску парламенту.

Аналізуючи повноваження законодавчої влади, В. Старосольський знову концентрував увагу на суперечностях між принципами народного суверенітету та розподілу влад. Перший передбачав збереження адміністративних функцій за органом, що репрезентує народ – парламентом, другий – передачу їх виконавчій владі.

В. Старосольський виділяв наступні групи компетенцій законодавчої влади: безпосередні адміністративні функції, креаційні функції і контрольні функції. Найважливішою адміністративною компетенцією законодавчої влади мислитель вважав ухвалу державного бюджету. “Питання ухвалення бюджету віддає до рук законодавчої влади долю існуючого правительства, бо несхвалення бюджету позбавляє правительство можливості виконувати його адміністративні завдання. Через те схвалення бюджету є рішенням законодавчої влади про адміністрацію та про всі її галузі, а зараз і висловом з її боку довір’я правительству. Наслідком цього справа схвалення бюджету є основною справою у політичному житті” [10, 253]. Таким чином, функцію парламенту щодо ухвалення бюджету мислитель вважав опосередкованим способом реалізації народного суверенітету та елементом балансу між гілками влади.

До інших адміністративних функцій законодавчої влади В. Старосольський відносив: компетенцію щодо визначення чисельності армії та оголошення військового призову; компетенцію оголошення війни та укладання мирних договорів (у здійсненні цього повноваження законодавча влада конкурує з верховною); компетенцію щодо визначення громадянства. статусу мігрантів тощо.

Креаційні функції законодавчої влади В. Старосольський пов’язував з впливом парламенту на формування інших вищих органів державної влади, зокрема призначення урядовців та суддів. Участь парламенту у формуванні уряду залежала від форми правління у конкретній державі і була елементом системи стримувань і противаг між гілками влади. Дослідник стверджував, що інколи противагою до компетенції законодавчої влади відправити у відставку виконавчу є повноваження уряду щодо розпуску парламенту. Недовір’я до уряду може бути висловлене як безпосередньою ухвалою, так і вінший спосіб – шляхом несхвалення бюджету, відсутності підтримки важливому урядовому законопроекту.

Контрольні функції законодавчої влади можуть реалізовуватися через відповідальність міністрів, відмову уряду у затвердженні кредитів, контроль за виконанням державного бюджету (рахунковий контроль), здійснення “інтерпеляцій” (депутатських запитів), створення спеціальних парламентських слідчих комісій [10, 255-259].

Головним носієм адміністративних функцій влади В. Старосольський визначав виконавчу гілку влади,

виділяючи два види її діяльності – господарську та владну. До господарських компетенцій виконавчої влади мислитель відносив справи по управлінню майном, ведення статистики, утримання шляхів, засобів комунікації тощо. До владних повноважень уряду В. Старосольський відносив у першу чергу різноманітні нормативно-правові акти: розпорядки, грамоти, накази, а також конструктивні адміністративні діяння (розпорядження, що творять нові правові відносини чи ліквідовують вже існуючі) та декларативні адміністративні діяння (урядова заява про існування певних урядових відносин) [10, 260].

Адміністративні функції судової влади, на думку В. Старосольського, зумовлені необхідністю технічного забезпечення судочинства, полягають у веденні різноманітних книг та реєстрів.

Можемо констатувати, що політологічна спадщина представника української політичної думки соціалістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. Володимира Старосольського, а особливо внесок дослідника у теорію розподілу влади та системи стримувань і противаг між її гілками, не втратили своєї новизни та значення для сучасної української політичної і правової думки. В. Старосольський піддавав критиці теорію розподілу влади в її класичному варіанті, вважаючи, що такий розподіл неможливий не лише у розумінні рівноваги і незалежності гілок влади, але також у плані їх функцій і компетенцій. Адже, в залежності від форми правління кабінет міністрів формувався парламентом або ж главою держави (монархом чи президентом). У випадку парламентської форми правління виконавча влада була залежною від законодавчої, у іншому випадку – від глави держави. Принцип незалежності гілок влади порушувався в обох випадках. Причому, вважав дослідник, призначувана главою держави і незалежна від парламенту виконавча влада домінувала над законодавчою, що порушувало баланс між гілками влади і спрямовувало демократичний розвиток суспільства до парламентської системи. Останнє твердження мислителя щодо більшої відповідності принципам демократії парламентських форм правління є особливо актуальним з огляду на сучасні політико-правові реалії України. Водночас, стверджував мислитель, створений політичною практикою термін “виконавча влада” є з одного боку надто широким, тому що охоплює і судову владу, яка також виконує закони, а отже наділена частково виконавчою владою, з іншого – надто вузьким, оскільки виконавча влада також приймає самостійні нормативно-правові акти, тобто володіє на практиці елементами законодавчої влади. Фактично жодна з трьох влад не є носієм лише тієї влади, яку здійснює, як вважається, виключно вона. Замість “виконавча влада” мислитель пропонує вживати термін “адміністрація”. В. Старосольський також відповідно до концепції народного суверенітету та розподілу влади обґрунтовував незалежне становище голови кабінету міністрів, принцип “контрасигнатури”, особливий статус суддів. Політологічна спадщина В. Старосольського потребує подальших досліджень та аналізу.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Гринів О. Українська націологія між світовими війнами: історичні нариси. – Львів: Світ, 2008. – 430 с.
Hryniv O. Ukrayins'ka natsiologhiya mizh svitovymu viynamy: istorychni narysy. – L'viv: Svit, 2008. – 430 s.
2. Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878-1942). – Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 304 с.
Drevnits'kyu Yu. Volodymyr Starosol's'kyu: hromads'ko-politychna ta naukova diyal'nist' (1878-1942). – Ternopil': V-vo TNPU im. V. Hnatyuka, 2012. – 304 s.
3. Древницький Ю. Наукова діяльність Володимира Старосольського // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Українське агентство інформації та друку "Рада", 2008. – Т. XIX. – С. 138-150.
Drevnits'kyu Yu. Naukova diyal'nist' Volodymyra Starosol's'koho // Zbirnyk naukovykh prats' Naukovo-doslidnoho instytutu ukrayinoznavstva. – K.: Ukrain's'ke ahentstvo informatsiyi ta druku "Rada", 2008. – T. KhIKh. – S. 138-150.
4. Згурська В. Концепція нації і держави Володимира Старосольського. – : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.05 – етнополітологія та етнодержавознавство – Київ, 2008. – 22 с.
Zhurs'ka V. Kontseptsiya natsiyi i derzhavy Volodymyra Starosol's'koho. – : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. polit. nauk : spets. 23.00.05 – etnopolitohiia ta etnoderzhavoznavstvo – Kyiv, 2008. – 22 s.
5. Кухта Б. З історії української політичної думки першої половини ХХ ст. – Львів: ЛДУ, 1993. – 161с.
Kukhta B. Z istoriyi ukrayins'koyi politychnoyi dumky pershoyi polovyny KhKh st. – L'viv: LDU, 1993. – 161s.
6. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.): монографія. – К: Стило, 2001. – 584 с.
Levenets' Yu. Teoretyko-metodolohichni zasady ukrayins'koyi suspil'no-politychnoyi dumky: problemy stanovlennya ta rozvytku (druha polovyna KhKh – poch. XX st.): monohrafiya. – K: Stylos, 2001. – 584 s.
7. Панок О. Сутність та основні проблеми політичної концепції Володимира Старосольського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. – Київ, 1998. – 21 с.
Panok O. Sutnist' ta osnovni problemy politychnoyi kontseptsiyi Volodymyra Starosol's'koho : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. polit. nauk : spets. 23.00.01 – teoriya ta istoriya politychnoyi nauky. – Kyiv, 1998. – 21 s.
8. Політологія. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст. : Хрестоматія; за ред. О. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – 800с.
Politohiia. Kinets' KhIKh – persha polovyna KhKh st. : Khrestomatiya; za red. O. Semkiva. – L'viv: Svit, 1996. – 800s.
9. Старосольський В. До питання про форми держави. – Львів: Накладом "НТШ", 1923. – 25 с.
Starosol's'kyu V. Do pytannya pro formy derzhavy. – L'viv: Nakladom "NTSh", 1923. – 25 s.
10. Старосольський В. Політичне право: курс лекцій. – Регенсбург - Новий Ульм, 1950. – 373 с.
Starosol's'kyu V. Politychne pravo: kurs leksiy. – Rehensburh - Novyy Ul'm, 1950. – 373 s.
11. Ходак Т. Державно-правова думка в Західній Україні (1919–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права. – К, 2008. – 19 с.
Khodak T. Derzhavno-pravova dumka v Zakhidniy Ukraini (1919–1939 rr.) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.01 – teoriya ta istoriya derzhavy i prava. – K, 2008. – 19 s.
12. Юристовський О. Нарис історії політичної думки України: навч. посібник. – Львів: ОліС - плюс, 2001. – 268 с.
Yurystovs'kyu O. Narys istoriyi politychnoyi dumky Ukrainy: navch. posibnyk. – L'viv: OISS - plyus, 2001. – 268 s.

Demchyshak R.B.

Political and legal nature, authority and division of power in political science heritage of Volodymyr Starosolskiy

Political heritage of the representative of the Ukrainian political thought of socialism in the interwar period of the twentieth century has been analyzed. The researcher's views on the nature, structure, formation and powers of the institutions of government have been examined and his contribution into the theory of separation of powers has been elucidated.

Keywords: separation of powers, popular sovereignty, branches of government, public institutions

Демчишак Р.Б.

Политико-правовая сущность, полномочия и распределение государственной власти в политологическом наследии Владимира Старосольского

Аннотация. Проанализировано политологическое наследие представителя украинской политической мысли социалистического направления межвоенного периода ХХ ст. Владимира Старосольского. Исследовано взгляды мыслителя на сущность, структуру, формирование и полномочия институтов государственной власти. Выяснен внос исследователя в теорию распределения власти.

Ключевые слова: распределение власти, народный суверенитет, ветви власти, государственные институты

Кірієнко О.Д.

Феномен політичного відчуження індивіда в контексті глобалізаційних трансформацій

Кірієнко Оксана Дмитрівна, аспірантка
Кафедра теорії та історії політичної науки
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Анотація. У статті з'ясовано сутність феномену політичного відчуження, що постає внаслідок активного перебігу процесів глобалізації. Досліджено головні причини актуалізації цього явища: розмивання суверенітету національної держави, неконтрольованість інформаційних потоків, вплив недержавних акторів на міжнародній арені й внутрішньосупільні процеси. Встановлено причинно-наслідковий зв'язок між деформаціями у структурі політичної ідентичності індивіда та ступенем його відчуження, а також роль гібридних ідентичностей у цьому процесі. Проаналізовано особливості прояву кризи демократії в контексті політичного відчуження на сучасному етапі крізь призму проблем свободи та технологізації суспільно-політичних рішень. Представлено дві відмінні стратегії подолання політичного відчуження – глобалістську та антиглобалістську.

Ключові слова: глобалізація, політичне відчуження, політична ідентичність, розмивання суверенітету, криза демократії

Глобалізація – складне та багатогранне явище, що впливає на індивіда і в межах, і зовні національної держави. Відкритий інформаційний простір, бурхливий розвиток мережових взаємодій та висока мобільність радикально змінили уявлення людини про своє місце у світі. Національно-державна складова в системі ідентифікаційних орієнтирів індивіда втрачає колишнє нормативне значення для позиціонування його як повноправного члена політичної спільноти. Усе це провокує відсутність політичного мислення у більшості членів комплексних і заснованих на поділі праці суспільств, наслідком чого є поява нового виду політичного відчуження та своєрідне інсценування демократії, орієнтоване на індивіда [2; 14].

Метою цієї статті є дослідження сутності та особливостей політичного відчуження індивіда в умовах глобалізації і змін у структурі політичної ідентичності людини.

Проблематика політичного відчуження широко вивчається у працях західних науковців. Зокрема дослідження Р. Вілсона та С. Мадді значно поглибили розуміння соціальної природи феномену відчуження, Н. Аберкромбі, Б. Бакстер, З. Бауман, К. Касторіадис, А. Курелла, А. Шафф акцентують на загальноантропологічному змісті відчуження під впливами глобалізації та інформаційного суспільства. Проблематику відчуження торкаються російські вчені А. Грицанов, М. Мамардашвілі, а її політичний аспект у добу глобалізаційних трансформацій досліджується у працях українських науковців Р. Зимовця, Я. Чайковського, Л. Кучми, С. Денисюк. Проте слід зазначити, що загалом в українській політологічній літературі ця проблематика є недостатньо вивченою, відсутні комплексні роботи на дану тему. Винятком є дослідження Я. Чайковського феномену політичного відчуження людини в сучасних теоріях політичного лібералізму.

Існує ряд принципово відмінних моментів щодо сутності феномену політичного відчуження в індустріальному та постіндустріальному суспільствах. Передовсім у постіндустріальному суспільстві рівень економічного розвитку втратив статус основоположного індикатора, що впливає на ріст відчуження. Його замінив абстрактний показник солідаризації суспільства, його згуртованості, адже причиною відчуження в постіндустріальному суспільстві є неадекватність політичних інститутів новим формам суспільної солідарності. Головним носієм відчуження в індустріаль-

ну епоху є робітничий клас, у постіндустріальну – середній клас. В індустріальному суспільстві політичне відчуження мало суто екзогенний характер, тобто було результатом політики і рішень, здійснених над суб'єктом, у постіндустріальний період політичне відчуження набуває ознак ендогенності, більшою мірою будучи результатом внутрішнього вибору. На протигагу «колективній безвідповідальності» індустріальної епохи постає індивідуальна відповідальність кожного в постіндустріальний час.

Людина політична як суб'єкт опосередковує свої владні амбіції контекстом загального горизонту відкритих можливостей та правил (політично інтегрований світ). Сфера політичного, на думку Х. Арендт, – це «бажання жити разом» (фактично визнання «спільного» є передумовою індивідуального) [6]. Тут необхідно зупинитись на двох ознаках, через які постає людина політична. Перша – сфера приватної автономії, конституційована перед Іншим, тобто – визначений мінімум прав і свобод, на які не може зазіхати Інший. Ця характеристика з'являється в контексті «соціальності» людини. Друга ознака – політична автономія, на підставі якої адресат політичних рішень одночасно є автором цих рішень чи принаймні має змогу впливати на їхнє виробництво.

Політичне відчуження постає як ситуація, в якій загальний горизонт політичних можливостей не сприймається як умова закріплення індивідуальної політичної можливості чи волі. Відбувається розрив зв'язки автор-адресат політичного рішення, що приводить до фрагментації або ж повної самоліквідації політичної автономії. Проте політичне відчуження переживають не лише адресати політичного рішення, але і його автори. Для політичного відчуження принциповим є руйнування зв'язки (автор-адресат), а значить – відчуження людини політичної від власної сутності, її подвоєння. У результаті такого розриву людина стає неспроможною впливати на інституційну складову або, маючи змогу впливати на неї, не знаходить у цьому сенсу.

Політичне відчуження може виявлятися у формі ігнорування політичного як такого і відходу у неполітичні реалії. «Влада сама по собі, народ сам по собі» – формула, що виражає подібний ступінь політичного відчуження. Такий стан передбачає існування глибокого скепсису стосовно будь-якого державного устрою чи режиму і стимулює існування неформальних

інститутів. Однією із форм такого типу відчуження є ототожнення особистої і політичної автономії громадянина. Фактично здатність впливати на інституційний вимір політики та її структурованість зводиться до рівня визначеного мінімуму свобод та гарантій невтручання політичної влади в життя людини.

Ініціатива відчуження може виходити і від самої політичної влади, і зі сфери повсякденних інтеракцій громадян. Будь-яка конкретна політична влада завжди зацікавлена у самозбереженні (своєрідному увіковіченні) соціальних інститутів, на які опирається. Подібне увіковічення здійснюється шляхом максимальної реіфікації інститутів у свідомості громадян. Реіфікація (термін Ф. Джеймсона) – процес перетворення абстрактних понять у нібито реально існуючі феномени. Головний інструмент реіфікації – надання інститутам онтологічного статусу, не залежного від людської діяльності та сигніфікації, таким чином, що конкретні соціальні та політичні інститути постають як універсальні. Разом із реіфікацією інститутів онтологізуються і соціальні ролі. Будь-яка соціальна влада априорі прагне того, щоб в її інституційних рамках людина цілком ототожнювала себе з об'єктивним смислом ролі соціальної дії. Реіфікація ролей зменшує суб'єктивну дистанцію, встановлену індивідом між собою і виконанням ролі.

Проте реіфікація інститутів та пов'язаних із ними соціальних ролей не є безпосередньою передумовою політичного відчуження. Політичне відчуження розвивається в силу інших обставин. По-перше, передача інституційної структури від одного покоління до іншого, як правило, висуває необхідність її повторної легітимізації. Інститути, отримані «у спадок», не вражають очевидністю своєї ефективності чи справедливості в очах нового покоління. Виникає потреба реконструкції їхніх смислів. І подібна реконструкція розсекречує псевдоуніверсальний статус інституційної системи (виявляється, що інститути створюються людьми і можуть змінюватись у ситуації невідповідності суспільним запитам). При цьому спротив, що здійснюється «старою» політичною владою (неважливо, чи має цей спротив інерційний характер, чи здійснюється як стратегія влади, спрямована на самоконсервацію) породжує відчуження. Переважно в очевидностях функціонування інституційної складової приховуються репресивні відносини, пов'язані з нав'язуванням встановленої структури інститутів та розподілу соціальних ролей. Такий стан речей безпосередньо впливає на структуру ідентичності та процес її становлення. Адже політична ідентичність індивіда формується як певна сукупність уявлень щодо свого місця в суспільстві, цінностей та поведінкових моделей, що утверджуються на основі співвіднесення себе із суспільно значимими орієнтирами та рольовими функціями у публічній сфері, а також політичними інститутами і відносинами.

Основою ідентичності є своєрідна інтенційна спрямованість індивіда на політичний інститут чи роль. Так відбуваються незворотні зміни і в структурі політичної ідентичності, коли не просто змінюється якість об'єкта ідентифікації (політичного інституту чи ролі), а й ставиться під сумнів сама необхідність ідентифікації в принципі, що є наслідком індивідуалізму,

з одного боку, та негативної глобалізації – з іншого, що вже не дозволяють здійснити повноцінну реіфікацію інститутів у свідомості [6].

Отже, у світі спостерігається якісно нова тенденція в політичному відчуженні, що походить саме від «неелітарної» частини суспільства. Сутністю цього феномену є відчуження від політичного як такого. Серед основних причин – зміна ролі держави, адже протягом попередніх століть політичне фактично ототожнювалось зі сферою національної держави. Проте в сучасному світі держава поступається власними позиціями іншим акторам міжнародних відносин. Серед чинників послаблення національної держави та розмивання її суверенітету:

– ТНК й транснаціональні мережі, які починають відігравати щораз помітнішу роль у міжнародних відносинах і з часом можуть стати повноправними членами міжнародних організацій; відповідно корпоративна ідентичність посилюється і конкурує із політичною ідентичністю;

– міжнародні інститути, що висувають щораз більший обсяг претензій на владу та регулювання економічних і політичних процесів;

– прогресуючий мультикультуралізм сучасних держав, який ставить під сумнів поняття домінуючої національної культури; більше того сам «мультикультуралізм» як гібридна форма культури стає домінуючим;

– неконтрольованість світових інформаційних потоків [8].

Отож, ці чинники є проявами явища глобалізації, основною рисою якої є корінна трансформація просторовості життєвого світу, так зване «ущільнення мереж світових зв'язків» (Е. Гідденс) [5]. Суттєво, що життєвий світ перестає бути локальним, територіально обмеженим і перетворюється у певний комунікативний гіперпростір, що функціонує за допомогою сучасних засобів зв'язку, в першу чергу мережі Інтернет. Інформація стає основним ресурсом влади (особливо це пов'язано з посиленням впливу комунікативних мереж), вона трансформується у спільний знаменник таких класичних ресурсів влади, як «сила» і «багатство», проте, на відміну від них, володіє принципово невичерпним та неієрархічним характером, що і провокує зміну характеру розподілу знань. Знання стає об'ємнішим та «плинним». Пропускна здатність інформаційних потоків визначає успішність будь-якої форми влади.

Через послаблення національної держави та розвитку інформаційних мереж особиста автономія людини тотально зросла. Такому розширенню відповідає прогресуюча децентралізація та розширення компаній, своєрідна деколонізація корпорацій в демасифікованому суспільстві, а також розмивання масових суспільно-політичних рухів на користь різноманітних локальних тимчасових фрагментів електорату, що мають на меті конкретні й короткотривалі цілі. Замість високостратифікованого суспільства, в якому декілька частин об'єднуються для формування більшості, ми маємо справу із конфігуративним суспільством, де виокремлюються тисячі меншин із короткотривалою діяльністю (у більшості випадків) [6].

Впливи держави на сферу індивідуальної автономії стають мінімальними через втрату контролю над передумовами її розвитку – комунікативними потоками та пов'язаними з ними економічними чинниками. Через технічний прогрес й уже сформовані правила індивідуальна автономія стає самодостатньою, омиваючи політичний вимір.

Окремо підкреслимо, що вплив національної політики на трансформацію світових інститутів різко обмежується. Неможливість контролювати інформаційні потоки і формування різних трансдержавних утворень привели до того, що людина щораз більше асоціює себе саме із подібними утвореннями, аніж із власним національним громадянством. Тут варто підкреслити, що гібридні ідентичності виникають у процесі адаптації традиціоналістських структур до сучасності. Відповідно, вони можуть стати як джерелом модернізації, так і джерелом регресу та дезорганізації спільноти.

З іншого боку, світ, що постійно ускладнюється, і розширений потік рішень приводять до кризи представницької демократії та дискредитації традиційних політичних еліт, котрі вже не в стані інтегрувати різновекторні групи, об'єднані різноманітними стильовими спільнотами. У силу таких обставин влада не передається, а є хаотичною, і в кожний окремий момент нікому не відомо, хто має реальні повноваження (на відміну від номінальних), а головне – як довго ці повноваження існуватимуть. У такій своєрідній напіванархії індивіди стають озлоблено цинічними і до своїх «представників», і взагалі до можливості бути кимось «представленими». Тут маємо справу з так званим феноменом ресентименту. За Г. Шелером, ресентимент характеризується двома принциповими ознаками – почуттям безсилля й озлобленості, гальмуванням і перенесенням відповідної реакції на інший час [6].

Ціннісний ресентимент постає як нездатність індивіда активно реагувати на «несправедливість», пригальмування реакції та перенесення її із конкретного об'єкта на його ціннісні характеристики (відповідно, негатиї підлягають соціальні та політичні інститути, що їх підтримують). Характерно, що стан ціннісного ресентименту є одночасно супутньою ознакою і наслідком негативної глобалізації – розмивання державного суверенітету, вибіркового та непропорційного розвитку ринків і капіталу, загрози тероризму, погіршення стану навколишнього середовища і т.д. Знову спостерігаємо незворотні руйнівні зміни у структурі політичної ідентичності, адже саме у стані ціннісного ресентименту всі види відчуження переплітаються у єдиний елемент: екзистенційне відчуження викликає ціннісну негатию, а разом із нею і політичне відчуження, що руйнує структуру політичної ідентичності. Парадоксально, що найбільший потенціал ресентименту міститься у демократичному принципі рівності – коли з'являється можливість порівнювати себе із іншими. Стимулювання конкуренції в усіх сферах життя орієнтує людину на дії, що розгортаються на фоні постійного порівняння себе із Іншим. Подібна постійна орієнтація на порівняння породжує відчуження індивіда від самого себе, залишаючи актуаль-

ними лише співвідносні з Іншим можливості буття [3; 101-102].

Отже, політичне відчуження нового зразка є одним із наслідків кризи демократії, що лежить головню не у зовнішніх впливах, через «замахи на свободу та рівність», а в суперечності та некогерентності її структури та структури сучасного суспільства. Проблемність втілення повноцінної ідеї демократії на сучасному етапі виходить найперше із неможливості повної реалізації принципу свободи, що є невід'ємною складовою цієї ідеї. Адже для постмодерного суспільства характерною є можливість «купівлі» індивідуальності (головного засобу вираження свободи), що і перетворюється на пряму дію несвободи [10; 98]. Цю кризу можемо спостерігати на прикладах неефективності та нездатності урядів самотужки забезпечити добробут, стабільність та безпеку громадян.

Важливо врахувати такий аспект, як технологізація суспільно-політичних рішень, що приймаються глобалізованою елітою та вимагають високого професіоналізму. Подібне явище усуває громадян від процесу прийняття рішень і, відповідно, суперечить демократичному принципу більшості. Поступова професіоналізація політичної та загалом публічної сфери загострює приховану протягом ХХ ст. суперечність між демократичним та елітарним принципами політики.

Гостро для демократії в умовах глобалізації стоїть проблема «капіталізму без праці» та «капіталізму без податків», що є наслідком існування постіндустріальних суспільств і характеризується постійним зменшенням витрат праці на виробництво і відповідно збільшенням безробіття або ж поширення феномену тимчасової зайнятості, що не гарантує політичних і громадянських свобод. «Щоб наповнити життя політичними свободами, громадяни повинні тим чи іншим способом заробляти собі на життя. Праця завжди лежала не лише в основі особистого, але й політичного існування», «...політичної свободи не буває без матеріальної безпеки...», а відповідно не буває й демократії», – стверджує У. Бек. Окремий аспект кризи демократії та проблеми політичного відчуження складає криза традиційних колективних форм самоорганізації [4; 72].

Знаковим у площині політичного відчуження є питання безпеки. Базуючись на міцному екзистенційному фундаменті – людських страхах, безпекова політика породжує ряд технологій, що сприяють імітуванню реалізації політичного інтересу громадян, а відповідно і їх залученості. Підкреслимо, що сучасна людина не здатна оцінити потенціал ризику, опираючись лише на власний досвід. Через тиск інформаційного простору індивіду залишається лише вірити посадовцям та експертам, думку яких він не здатний цілком верифікувати. У публічному просторі існує стійка тенденція применшення реальних ризиків та перебільшення міфічних (так звана сек'юритизація безпеки). Вона демонструє, що влада не сидить склавши руки, а вирішує проблеми, пов'язані із ризиком (безвідносно, наскільки констатація подібної ситуації як ризикової є виправданою). Така активність є своєрідним ефектом показової вистави. Найкраще ілюструє її війна з тероризмом, що формує новий спосіб управління через доведення необхідності посилення влади для забезпе-

чення особистої безпеки громадян, а часто й обмеження їх свободи [3; 28-34]. Стимулювання страху нових і незрозумілих ризиків є чинником накопичення політичного капіталу.

Отже, індивідуалізація, розмивання суверенітету національної держави в комплексі з кризою демократії – основні причини політичного відчуження громадян. Одночасно сфера політичної публічності необхідна, оскільки лише в ній залишається можливість формування комплексу універсалістських цінностей, що є відмінними від будь-якого горизонту індивідуальних. Даний комплекс є ефективним для запобігання розпаду світу, що «сповзає» у гоббсівський стан «війни всіх проти всіх» з тією лише різницею, що тепер ця війна буде розгортатися не між індивідами, а між транснаціональними спільнотами.

Відповідно існує і дві головні стратегії боротьби з політичним відчуженням у глобалізованому світі. Перший – глобалістський – базується на переконанні, що глобальному комунікативному, економічному й технологічному світу повинні відповідати (а часом і протистояти) інститути, котрі будуть використовувати сучасні засоби комунікації, сприяти економічній інтеграції, а також контролювати технологічний прогрес.

Такий план розвитку політичних інститутів має на меті, з одного боку, делегування частини повноважень національних держав новим наднаціональним інститутам, а з другого боку – формування у громадян нової ідентичності, наприклад, європейця чи громадянина демократичної держави загалом. Таким чином політика долає свій локально-національний характер і має змогу адекватно вписатися в сучасні міжнародні тенденції, спровоковані глобалізацією. Глобальні політичні інститути встановлюють певний контроль над інформаційними потоками, виробляють ефективніші форми прийняття рішень і регламентують функціонування політичної влади. Таким чином, участь у політиці знову стає актуальною та ефективною.

Основним недоліком такого підходу є неврахування ряду принципових моментів, адже сам факт створення нових міжнародно-представницьких інститутів на основі уже чинних може привести до повного політичного відчуження. У результаті між громадянином та органом, що приймає рішення, встановлюється більше представницьких ланок і зворотній зв'язок ще більше утруднюється. Тому, враховуючи сучасну структурну строкатість європейського суспільства і різноманіття його інтересів, питання, хто представляє дане суспільство в Європарламенті, а тим паче в уряді, стає більш ніж актуальним. Важливо врахувати те, що створення наднаціональних інститутів повинно спиратися на впровадження нових форм участі громадян в політичному житті, включаючи електронні плебісцити, надання великих повноважень місцевій владі та голосування випадковою вибіркою. Без застосування подібних форм участі політичне відчуження тільки поглибитися. Гіпотетично допускаючи максимально ефективне й оперативне прийняття рішень подібними наднаціональними структурами, що володіють легітимною владою і можуть приймати загальнообов'язкові рішення, питання про можливість їх існування та високу ефективність залишається вкрай

складним в силу внутрішньої суперечливості самого процесу глобалізації, адже цей феномен, будучи універсалізацією каналів комунікації, інтенсифікує процес сегментації та атомізації суспільства.

Антиглобалістський підхід до вирішення проблеми політичного відчуження виходить з того, що індивідуальна автономія громадян поширюється далеко за рамки, обумовлені національною державою, отримавши канали комунікації, які не контролюються інституційною владою. Традиційний світ національних суспільств поступається місцем величезній кількості індивідуальних світів, що структуровані не національною мовою і традиційним алгоритмом знань, а стилями життя, які сформовані на основі глобальних комунікацій. Ці світи є різноманітними, транснаціональними та недовговічними. Така ситуація дещо подібна до економічних реалій, де також функціонують й переважають автономні «центри прибутку», з яких створюються потужні міжнародні корпорації. Новими важливими ознаками сучасності стають транснаціональний комунікативний характер, рефлексивність, тісний взаємозв'язок етичного та економічного аспектів (здатність послідовно матеріалізувати власну етичну установку). Розсіювання суспільства на локальні групи, об'єднані стилем життя, зумовлене ущільненням комунікативних зв'язків. Стиль життя виступає новою екзистенційною парадигмою, котра включає в себе не тільки автентичне самоусвідомлення, але й автентичність відносин з іншими та автентичність самоактуалізації в локальних і глобальних соціально-політичних контекстах [6].

Отже, трансформація «політики емансипації» у політику стилів життя, на яку вказував Е. Гід-денс, включає максимальну децентралізацію влади та можливість артикуляції будь-якої теми в рамках принципово необмеженого комунікативного поля. Саме в такому двосторонньому русі можна подолати політичне відчуження, характерне для споживацького суспільства. Незважаючи на те що подібне зміщення в політиці залишає певне місце для політичної автономії, воно не вирішує більшості проблем, пов'язаних із викликами глобалізації.

Питання самоактуалізації індивідів та груп у глобальному світі так чи інакше передбачає глобальну політику. Специфічна політизація самості, а також політизація малих груп, що є характерними для політики «стилю життя», відсилається до сфери глобального політичного дискурсу, в якій можуть включатися нові найрізноманітніші теми. Без такого дискурсу залишається пряма загроза політичного відчуження як відходу в «дополітичний» стан. Залишається відкритим питання про формування універсальних політичних цінностей, за допомогою яких здійснювався б легітимний контроль над різноманітними сферами діяльності, передовсім над розвитком сучасної техніки [7, 115–116].

Не дивлячись на кардинальні протиріччя, глобалісти та антиглобалісти погоджуються принаймні у двох питаннях. Світ повинен залишатися політичним, тобто таким, у якому люди наділені, крім індивідуальної автономії, ще й політичною ідентичністю. В іншому випадку політична влада може бути узурпована відокремленою елітою чи недоступна внаслідок

втрата контролю над власними умовами відтворення. По-друге, феномен політичного відчуження має нормативний сенс і стикається із проблемою відтворення політичних інститутів суспільства в епоху глобалізації. Це проблема неадекватності політичних інститутів новій, ще не до кінця сформованій, проте уже досить вираженій структурі глобального мозаїчного суспільства. Тому подолання політичного відчуження сучасної епохи може бути пов'язане лише з радикальною перебудовою сучасних політичних інститутів.

Отже, проблеми політичного відчуження зумовлені дисбалансом між усе ще масовою по своїй суті демократичною політичною системою (вибори, «масові» політичні рухи) і вже не масовим, а дедалі дискретнішим суспільством. Породжені глобалізацією, такі тенденції, як індивідуалізм, плюралізм стилів життя і переконань, соціальна та політична мобільність суб'єктів (котрі майже не приймають звичних форм) зумовлюють несприйняття політичної сфери як важливого механізму для закріплення індивідуального буття-у-світі. Основні причини – в послабленні ролі держави внаслідок розмивання суверенітету, впливі кризи ідентичності, прогресуючого мультикультуралізму та неконтрольованих інформаційних потоків. У фундаменті сучасної держави відбулося своєрідне роздвоєння – чимала частка влади відійшла до політично некерованого глобального простору, проте політика – спроможність задавати мету і напрямок

руху – не здатна дієво функціонувати на планетарному рівні і, як раніше, залишається локальною. Брак влади призводить до того, що наявні політичні інституції, їхні ініціативи стають дедалі менше пов'язаними із життєвими проблемами громадян національних держав. Отже, роз'єднання влади і політики у рамках державного утворення призводить до контрактації щоразу більшого обсягу ринкової сили, приватної ініціативи або індивідуальної опіки. Власне, такий стан є прямим наслідком політичного відчуження, адже яскраво демонструє неможливість існування політичної автономії на глобальному рівні – де автор політичного рішення є нечітким (переважно анонімним), а хоч якийсь вплив адресата на нього повністю виключається об'єктивними обставинами роз'єднаності в часі та просторі. Додатково такі обставини унеможливили повноцінну реіфікацію інститутів у свідомості індивіда, що призводить до руйнування структури його політичної ідентичності.

Таким чином, у національній державі з'являються впливові конкуренти в боротьбі за право будувати політичну ідентичність – мережеві спільноти, транснаціональний корпоративний бізнес, діаспоральні світи та наднаціональні структури. Разом з тим сфера політичної публічності необхідна, так як лише в ній залишається можливість формування комплексу універсалістських цінностей, що є ефективним інструментом інтеграції суспільства.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Зигмунт Бауман; пер. с англ. – М.: Весь Мир, 2004. – 188 с.
Z. Bauman, Globalization. Consequences for the individual and society / Zygmunt Bauman; transl. from English. – M.: Ves' Mir, 2004. – 188 c.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман; пер. с англ. – М.: «Логос», 2005. – 390 с.
Z. Bauman, The Individualized Society / Zygmunt Bauman; transl. from English. – M.: "Logos", 2005. – 390.
3. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності / Зигмунт Бауман; пер. з англ. – К.: «Критика», 2013. – 176 с.
Z. Bauman Liquid Times. Living in the age of uncertainty / Zygmunt Bauman; transl. from English. – K.: "Critica", 2013. – 176 p.
4. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек; пер. с нем. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
Beck U. Risk Society. On the way to another modernity / Ulrich Beck; transl. with it. – M.: Prohress-Traditsyya, 2000. – 384.
5. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность [Електронний ресурс] / Энтони Гидденс // THESIS. – 1994. – № 5. – Режим доступу: http://igiti.hse.ru/data/417/313/1234/5_2_1Gidd.pdf – Назва з екрану
Giddens, A. Fate, risk and safety [E resource] / Anthony Giddens // THESIS. – 1994. – № 5. – Mode of access: http://igiti.hse.ru/data/417/313/1234/5_2_1Gidd.pdf
6. Зимовец Р. Феноменология политического отчуждения [Електронний ресурс] / Р. Зимовец – Режим доступу: http://www.raskopki1.kod.kiev.ua/new_page_5.htm
Zimovets R. Phenomenology of political alienation [E resource] / R. Zimovets – Mode of access: http://www.raskopki1.kod.kiev.ua/new_page_5.htm
7. Коноплин Ю.С. Проблемы индивида как актора мировой политики в условиях развития процессов глобализации / Ю.С. Коноплин, О.В. Красина // Вестник Российского университета дружбы народов. – Сер.: Политология. – 2001. – № 3. – С. 111–123.
Konoplin YS Problems of the individual as an actor in world politics in terms of development of processes of globalization / Y.S. Konoplin, O.V. Krasin // Vestnyk Rossyyskoho unyversyteta druzhby narodov. – Ser.: Polytolohyya. – 2001. – № 3. – S. 111–123.
8. Отчуждение человека в перспективе глобализации мира [Е-ресурс] / Под ред. Маркова Б.В., Солонина Ю.Н., Парцвания В.В. // Сборник философских статей. – 2001. – Выпуск I. – Режим доступу: <http://anthropology.ru/ru/texts/gathered/global/index.html>
Alienation person perspective of globalization of the world [E-source] / Ed. Markov B.V., Corned Y.N., Partsvaniya V.V. // Sbornyk fylosofskykh statey. – 2001. – Vypusk I. – Acces mode: http://anthropology.ru/ru/texts/gathered/global/index.html
9. Фененко Ю. Безопасность личности как научная проблема [Е-ресурс] / Ю.В. Фененко // Обозреватель – Observer. – 2008. – № 2. – Режим доступу: <http://www.portal.mgimo.ru/publish/document8173.phtml>
Fenenko Y. Bezopasnost personality as a scientific problem [E resource] / V. Fenenko // – Observer. – 2008. – № 2. – Mode of access: http:// www.portal.mgimo.ru/publish/document8173.phtml
10. The sociology of Zygmunt Bauman: challenges and critique / ed. by Michael Hviid Jacobsen and Poul Poder. – Cornwall: Ahgate, 2008. – С. 32–163.
The sociology of Zygmunt Bauman: challenges and critique / ed. by Michael Hviid Jacobsen and Poul Poder. – Cornwall: Ahgate, 2008. – С. 32–163.

Kiriienko O.D.

The phenomenon of political alienation of the individual in the context of globalization transformations

Abstract. The article deals with the specific phenomenon of modern political alienation that arises as a result of active processes of globalization. The main reasons for updating this phenomenon - the erosion of the sovereignty of the nation state, uncontrolled information flow, strengthening the role of non-state actors in the international arena have been investigated. Special attention was paid to causal link between the deformations in the structure of the political identity of the individual and the degree of alienation and the role of hybrid identities in the process. The features of the manifestation of the crisis of democracy in the context of political alienation at this stage - in the light of the problems of freedom and technologizing public policy decisions have been researched also. Two different strategies to overcome political alienation - the globalist and anti-globalization have been presented.

Keywords : *globalization, political alienation, political identity, erosion of sovereignty, the crisis of democracy*

Кириенко О.Д.

Феномен политического отчуждения индивида в контексте глобализационных трансформаций

Аннотация. В статье исследована сущность нового феномена политического отчуждения, что появляется в результате активного протекания процессов глобализации. Выявлены основные причины актуализации этого явления – размывание суверенитета национального государства, бесконтрольность информационных потоков, утверждение роли негосударственных акторов на международной арене. Установлена причинно-следственная связь между деформациями в структуре политической идентичности индивида и степенью его отчуждения, а также роль гибридных идентичностей в данном процессе. Проанализированы особенности проявления кризиса демократии в контексте политического отчуждения – через призму проблем свободы и технологизации общественно-политических решений. Представлено два противоположных проекта преодоления политического отчуждения .

Ключевые слова: *глобализация, политическое отчуждение, политическая идентичность, размывание суверенитета, кризис демократии*

Майор О.А.

Перетворення у системі федеративного устрою ФРН

Майор Оксана Андріївна, викладач кафедри політології та державного управління
Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна

Анотація. У даній статті встановлено та розглянуто основні напрями реформування федеративного устрою Німеччини. З часу створення ФРН наростали централізаційні та уніфікаційні тенденції. На необхідність реформування німецького федералізму вплинули фактори як внутріполітичного (об'єднання німецьких земель), так і зовнішньополітичного (європейська інтеграція).

Ключові слова: федералізм, федеральна реформа, Бундесрат, політична система

В сучасній Німеччині проблема реформування федералізму набула широкого резонансу, усвідомлена на федеральному і земельному рівнях, і є предметом обговорення, як серед німецьких політиків, науковців, так і серед широкої громадськості. Дискусія щодо реформування федерального устрою ФРН розпочалася, по-суті, ще з часу ухвалення Основного закону (1949 р.), але гостроти набула у зв'язку з приєднанням нових земель у 1990 р. Німеччина – одна з провідних соціальних і правових держав світу, в плані розвитку федеративних відносин в кін. ХХ- поч. ХХІ ст. практично зайшла в конституційно-політичний тупик. Однак не можна однозначно стверджувати, що проблеми функціонування федеративної системи породжені суто об'єднанням. На необхідність реформування німецького федералізму вплинули фактори, як внутрішньополітичного (об'єднання німецьких земель, державно-управлінські та фінансово-економічні проблеми), так зовнішньополітичного характеру (європейська інтеграція).

Зважаючи на проблеми у функціонуванні федеративної системи об'єднаної Німеччини, тема реформування федералізму є під пильною увагою німецької науки. Німецькі вчені В. Клот [9], Г. Лауфер, У. Мюнх [10], В. Рудціо [11], Р.-О. Шульце [6] акцентують дослідницьку увагу на структурних проблемах федералізму, взаємовідносинах центру і суб'єктів федерації, трансформації інституційних основ федеративного устрою ФРН та ін. Політико-правова та історична природа німецького федералізму розглянута в працях російських дослідників І. Бусигіної [1], Є. Казак [2], І. Лексина [4]. Основні проблеми федеративної системи ФРН, функціонування владних органів федерального та земельного рівнів висвітлено в дослідженнях українських науковців А. Ключковича [3], О. Нойманн [5]. Слід відмітити, що попри значний інтерес вітчизняної науки до всього спектру проблем пов'язаних з модернізацією державно-владної системи, реформуванням адміністративно-територіального устрою, взаємодії центру і регіонів, ступінь вивчення проблематики німецького федералізму, його реформування є недостатнім і потребує всебічного аналізу.

Метою даної статті є висвітлення основних структурних проблем федеративної системи ФРН, з'ясування перспективних напрямків та основних етапів реформування німецького федералізму.

Впродовж усієї історії ФРН західнонімецька модель федералізму доводила свою ефективність і дієздатність, оскільки її основи були розроблені понад 60 років тому і піддалися незначному реформуванню. Однак, на думку Р.-О. Шульце, всередині федератив-

ної системи ФРН, з самого початку, існували щонайменше чотири структурні проблеми [6, с.13]:

1. Протидіючі сили. В основі централізованої федеративної системи Західної Німеччини два суперечливих політичних принципи: в горизонтальному зрізі (всередині федерації і земель) політичні сили в федеральному та земельних урядах діють відповідно до законів конкуренції і ринку, а по вертикалі (федерація-земля) вони дотримуються політики примирення і згоди.

2. Адміністративний федералізм, що ґрунтується на взаємопов'язаності і взаємозалежності елементів системи державного управління, є недостатньо прозорий і підкреслює втрату впливу федеральним і земельними парламентами.

3. Занадто багато політичних суб'єктів володіють широкими повноваженнями «вето». Як наслідок – гальмування процесу прийняття політичних рішень.

4. Неузгодженості в прийнятті рішень між федеральною законодавчою владою і виконавчою владою земель та муніципалітетів.

Сама ідея федеративних відносин потребувала перегляду, оскільки при створенні німецької федерації в сер. ХХ ст. вертикальний розподіл влади розглядався як другорядне завдання. Головною ціллю було недопущення узурпації влади, як це засвідчив сумний досвід Веймарської республіки, та дотримання балансу між гілками влади, рівності і взаємопов'язаності федеральних земель.

З часу створення ФРН, хоч і задля благих цілей, все більше наростали централізаційні та уніфікаційні тенденції, і на кінець 1980-х рр. ФРН, на думку самих німецьких вчених, перетворилася в своєрідну «унітарну федерацію» [9, с. 49-50].

Впродовж 1950-80-х рр. моделі «унітарної федерації» і «кооперативного федералізму» спочатку добре виконували свої завдання щодо розширення законодавчої компетенції федерації, залучення земель до прийняття федеральних рішень, створення спільних інститутів, надання федеральної допомоги землям і вирівнювання соціально-економічної асиметрії, але згодом рівні влади стали занадто залежними один від одного в прийнятті рішень, що в кінцевому рахунку майже паралізувало механізм «конституційної регенерації» [4, с. 122]. В результаті втрачалася чіткість і розмежованість компетенції між рівнями влади.

Федерація стримувала політичну свободу земель шляхом широкої законодавчої компетенції і змішаного фінансування, а землі мали можливість через орган земельного представництва (Бундесрат) блокувати рішення федерації. В політичному розрізі негативним було те, що відбувалося розмивання відповідальності

рівнів публічної влади і їх політиків, зокрема, перед виборцями.

Процес прийняття рішень потрапляє у т. зв. «пастку політичної взаємозалежності» (Politikverflechtungsfalle), внаслідок якої дієздатність як федерації, так і земель, знижується або паралізується через необхідність узгоджень рішень між рівнями влади, насамперед в сфері законодавства. Процес прийняття спільних рішень в сфері законодавства ускладнюється партійно-політичними суперечностями, що проявляються між владними суб'єктами федерального та земельного рівнів щодо конкретних питань [11, с. 327-328].

З приєднанням нових земель старі суперечності поглибилися, а також проявилися нові проблеми в структурі німецького федералізму. Насамперед, збільшилася кількість коаліцій, гравців з правом «вето», гостро проявилися економічні і соціальні відмінності між східними і західними землями.

Таким чином, чимало практичних проблем і дисфункцій німецького кооперативного федералізму не знаходили свого вирішення через складність і непрозорість політико-правових відносин, різних цілей федерації та земель, політичну пов'язаність рівнів влади.

Всі ці труднощі викликали необхідність структурного реформування політичної системи, але довгий час Німеччина не була готова до реформ. І винні в цьому не тільки державні структури. Р.-О. Шульце, серед основних причин гальмування процесу реформування німецького федералізму, виокремлює: колишні успіхи федеративної моделі ФРН; консервативний шок нововведень електорат; політична культура, яка сфокусована на інститутах влади і орієнтована на принципи загальної згоди; політичні партії та політичні діячі, що уникають нововведень [6, с. 13].

Після десятиліття критики спеціалістами, окремими державними діячами, до владної еліти дійшло розуміння необхідності змін. Центральним пунктом реформування федеративних відносин було розмежування компетенції і взаємовідносин між рівнями влади в державі в нових умовах ХХІ ст.

Серед найбільш дискутованих і перспективних напрямків реформи федералізму варто виокремити:

1. Реформування територіального устрою. У зв'язку з об'єднанням Німеччини, усунення конфліктності, вирівнювання економічних диспропорцій між землями, на початку 1990-х рр. була висунута ідея об'єднати західні і східні землі таким чином, щоб вони закрили колишній кордон між двома державами.

2. Реформа компетенції між федерацією і землями. Постає необхідність чітко розмежувати компетенції земель і федерації, відмовитися від рамкового законодавства, розширити компетенцію земель та ін.

3. Відновлення балансу поділу влади між виконавчою та законодавчою органами на земельному рівні. Оскільки в центрі політичного процесу є саме земельний уряд з його реальними управлінськими функціями на протипагу обмеженим законодавчим повноваженням ландтагу, це спричинює ряд сумнівних наслідків. По-перше, знижується значення і роль ландтагів, які на практиці мають дуже обмежену сферу діяльності. По-друге, депутати Бундесрату, який склада-

ється з представників земельних урядів, неохоче використовують своє право «вето» при «наступі» федерації на компетенції федеральних земель. По-третє, федеративна система, що склалась у Німеччині, веде до мінімізації політичної автономії окремих земель і посилення колективного впливу земельних урядів на політику держави [1]. В реформних проектах йдеться про необхідність послаблення невиправдано гіпертрофованої політичної ролі земельних урядів і посилення значення ландтагів, їх контролюючих функцій та вплив на законодавство федерального рівня.

4. Участь Бундесрату в федеральному законодавстві. Внаслідок послідовної позиції Бундесрату і Федерального конституційного суду (ФКС) щодо інтерпретації впливу федерального законодавства на інтереси земель, доля федеральних законів, стосовно яких Бундесрат володіє правом вето, в 1949-1993 рр. зростає приблизно з 10 до 55-60% [4, с. 130]. Оскільки вибори до Бундестагу і ландтагів відбуваються в різний час, Бундесрат інколи ставав форумом для опозиційних партій, блокуючи федеральне законодавство. Тому скорочення частки законів, що потребують схвалення Бундесратом, стало одним з важливих завдань реформи.

Також пропонуються різні варіанти стосовно зміни способу формування Бундесрату з метою подолання бюрократизму та підвищення прозорості законодавчого процесу: приміром запровадження прямих виборів представників до Бундесрату; включення в склад Бундесрату депутатів ландтагу з метою подолання «засилля» чиновництва в державному органі.

5. Реформа фінансово-бюджетних відносин між федерацією і землями. Серед основних пропозицій: чіткий розподіл податкової бази між федерацією, землями; скорочення фінансового вирівнювання між землями; скасування спільного фінансування федерацією і землями та ін.

В 2003 р. була утворена Комісія Бундестагу і Бундесрату з реформування федеративного устрою. Діяльність комісії з реформування була невдалою, вона не змогла запропонувати такий законопроект, який би влаштував федерацію і всі землі. Серед основних причин, слід назвати, насамперед, відсутність політичної волі та небажання йти на компроміси в питаннях реформування з боку основних політичних сил федерації та земель. Міркування партійно-політичного характеру стали на заваді інституційним реформам та підвищенню адаптивності політичної системи в цілому.

Процес підготовки реформи розпочався лише після виборів до Бундестагу восени 2005 р., в результаті яких була створена «велика коаліція» (Християнсько-демократичного союзу, Християнсько-соціального союзу та Соціал-демократичної партії Німеччини) і досягнуто політичний компроміс з ряду питань реформування. При цьому уряд А.Меркель декларував неодноразово необхідність реформаційних заходів щодо чіткого розмежування компетенції між федерацією і землями, перегляд їх фінансово-бюджетних відносин, розширення повноважень земель та ін.

В травні-червні 2006 р. вперше в історії ФРН були проведені спільні слухання Бундестагу і Бундесрату, присвячені реформі федеративних відносин. Серед

цілей, які ставилися на першому етапі реформування, варто виокремити: чітке розмежування компетенції між федерацією і землями; зменшення категорії законів, які потребують схвалення Бундесратом; скорочення змішаного фінансування та ін.

30 червня 2006 р. було ухвалено пакет змін, які вважають наймасштабнішими реформними заходами щодо федеративного устрою з часу прийняття Конституції 1949 р. Закон про зміни до конституції ФРН вступив в дію з 1 вересня 2006 р. [7], означивши перший етап реформи федеративних відносин.

Закон, зокрема, зафіксував наступні основні зміни: скасовано цілий блок т.зв. «рамкових» компетенцій (ст. 75 Основного закону – ОЗ), які перерозподілені між федерацією і землями; конкуруюче законодавство було скорочено і врегульовано по-новому, взамін розширено виключні компетенції федерації та земель; у окремих випадках землі отримали право відступу від регулювання федеральних законів, ухвалюючи т.зв. «відступне законодавство»; скорочено змішане фінансування і спільні цілі федерації і земель; відбулося скорочення ряду законів, які повинні ухвалюватися Бундесратом; змінено конституційні положення, що стосуються участі земель у політиці Європейсько-Союзу.

Попри суттєві конституційні зміни перший етап реформування зазнав значної критики з боку дослідників, політиків, громадськості. Ряд критиків вказували, що зміни не були настільки кардинальними і послідовними, як очікувалося. Ряд цілей реформування федеративних відносин не було досягнуто або втілено не повністю. Наприклад, кількість законів, що потребують схвалення Бундесрату скоротилася, але значно менше, ніж очікувалося. Також ставиться під сумнів сприятливість для земель змін щодо скорочення змішаного фінансування і нового регулювання в сфері європейської інтеграції.

Деякі реформні кроки можуть розглядатися як суперечливі із неоднозначними наслідками. Наприклад, на думку О. Нойманн, реформа 2006 р., «надавши значні законодавчі повноваження землям, разом з таким нововведенням, як право відступу, з одного боку, сприяла посиленню ролі ландтагів як форумів здійснення земельної політики і разом з цим надала більше можливостей мешканцям земель впливати на ухвалення земельних рішень; а з іншого – через Бундесрат послабила роль земель в управлінні федерацією» [5, с. 11]. Також із запровадженням права відступу може виникнути небезпека т.зв. «законодавчої конкуренції» між федерацією й землями, що може в перспективі стати новим полем для земельних законодавчих зловживань.

Інший важливий напрямок реформування, що не включив перший етап і став на порядку денному після 2006 р., – це реформа фінансово-бюджетних федеральних відносин. Зокрема передбачалися наступні цілі: скорочення і запобігання державній заборгованості; посилення податкової автономії земель; перегляд горизонтальної системи фінансового вирівнювання та ін.

Другий етап реформування розпочався у 2009 р. Політично рішення про подальше реформування було прийнято в рамках великої коаліції з метою здійснити

реформи до кінця її строку повноважень в 2009 р. Підготовкою реформи з 2006 р. впродовж двох років займалися представники федеральних та земельних структур в рамках Комісії з модернізації фінансових відносин між федерацією і землями. Комісії вдалося запропонувати компромісний варіант реформи фінансових відносин між федерацією і землями, який отримав підтримку на законодавчому рівні.

В Законі про зміну Основного закону 2009 р. [8] було зафіксовано наступні нововведення федеральної реформи: конституційне закріплення для федерації та земель заборони покриття бюджетного дефіциту за допомогою кредитів; надання «землям-боржникам» консолідованої допомоги; створення інституту для контролю за федеральним та земельними бюджетами.

Другий етап реформування також піддався значній критиці за поверхневості і звуженості перетворень. Як і в рамках першого етапу, прийняті нововведення відрізняються від запланованих масштабних цілей, оскільки початкова мета модернізації і реформування фінансово-економічних відносин і земель була замінена ціллю скорочення і запобігання росту державної заборгованості. Оцінка фінансово-бюджетних реформ має суперечливі відгуки і ускладнюється тим, що деякі зміни вступають в дію тільки в 2016-2020 рр.

Даючи оцінку федеральним реформам 2006-2009 рр., слід взяти уваги ряд факторів, які впливали на їх результативність. Ініціаторами реформ були федеральні землі, які різняться за своїм потенціалом: бідні і багаті, відносно невеликі землі-міста і землі з великою територією та ін. Жоден з суб'єктів федеративних відносин, не бажав відмовлятися від власних інтересів і прав на користь спільного інтересу – усунення проблем і підвищення ефективності системи федералізму, що ускладнювало перспективи реформ. У процесі обговорення запланованих змін стало зрозуміло, що в учасників різні інтереси і цілі, які важко узгодити. Ця обставина ставила під загрозу майбутні перетворення, тому лише завдяки партійно-політичному фактору – зусиллям великої коаліції (ХДС/ХСС-СДПН) було досягнуто компромісу, який задовольнив усіх учасників і дозволив здійснити заплановані перетворення, хоч і в меншому обсязі, ніж потрібно для перебудови федеративної системи.

Окрім протиріч інтересів учасників, на масштабах і результатах реформи позначився сам механізм прийняття рішень, який сформувався в Німеччині. В умовах завищених вимог і правил стосовно досягнення консенсусу і солідарності між учасниками в прийнятті рішень, а також способів блокування колективних рішень, здійснити радикальні перетворення надзвичайно складно.

Також слід наголосити на тих перешкодах реформування системи федеративних відносин, що створюються самими елементами цієї системи, тобто тими суб'єктами та інститутами, які повинні бути реформовані. Складність самореформування є особливістю німецької моделі федерації.

Таким чином труднощі реформування системи федералізму обумовлена різними інтересами учасників федеративних відносин, механізмом прийняття рішень, що визначило компромісний і не достатньо глибокий характер перетворень.

Незважаючи на критику, не заперечується й позитивне значення реформ. Є. Казак, оцінюючи реформаційні кроки 2006-2009 рр., вказує, що реформа нормалізувала політико-правові відносини між рівнями влади, зачепила інституційні основи німецької федеративної системи, змінивши не тільки компетенційні сфери федерації і земель, але й німецьку модель федерації в цілому [2, с. 24]. Німецька кооперативна модель трансформується в дуалістичну з чітко розмежованою компетенцією і відповідальністю федерації і земель, і доповнюється елементами конкурентного федералізму (шляхом відступного законодавства земель).

Всередині федеративної системи об'єднаної Німеччини окреслилися ряд напрямків з вирішення кола проблем, пов'язаних з прийняттям рішень суб'єктами федерації, їх фінансування, розподілом компетенції

між центром і землями, діяльності Бундесрату та ін. Впродовж 2006-2009 рр. були в Німеччині були проведені наймасштабніші федеральні реформи з часу заснування ФРН. Реформи сприяли нормалізації політико-правові відносин між рівнями влади в структурі федералізму, оптимізації фінансово-бюджетних відносин між федерацією і землями. Однак ці реформи в своїй основі мали складний компромісний характер і не вирішили всіх проблем. Необхідність подальшого реформування в системі федералізму усвідомлюється управліннями, політиками, науковцями, громадськістю. Політична система ФРН не консервується, не перебуває в стані стагнації, а робить спроби подолати проблеми та дисфункції і здатна, на нашу думку, на адекватну трансформацію для забезпечення власної ефективності та дієздатності.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бусыгина И.М. Германский федерализм: история, современное состояние, потенциал реформирования / И.М. Бусыгина // Полис. – 2000. – № 5. – С. 110-120.
Busygina, I.M. German federalism: history, modern condition, potential of reforming. Polis, 2000, no. 5, pp. 110-120.
2. Казак Е.С. Конституционно-правовые реформы федеративных отношений в России и Германии: автореф. дис. канд. юр.наук: специальность 12.00.02 / Казак Елена Сергеевна; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Москва, 2011. – 29 с.
Kazak, E.S. Constitutional law reforms of federal relations in Russia and Germany: awtoref. dis. kand. jurid. nauk: 12.00.02. Moskow. gos. univ. im. M. W. Lomonosowa. Moskwa, 2011. 29 p.
3. Ключкович А. Федеральна рада Німеччини між представництвом партійних та земельних інтересів / А. Ключкович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія, Соціологія, Філософія. Ви-пуск 4. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. – С. 181-188.
Kluchkovych, A. Federal Council of Germany between representatives of party and land interests. Naukowyj wisnyk Uzhorodskoho uniwersytetu. Serija : Politologija, Sociologija, Filosofija, 2006, no. 4, pp. 181-188.
4. Лексин И.В. Федеративное устройство современной Германии: проблемы и направления преобразований / И.В. Лексин // Российский юридический журнал. – 2009. – №5(68). – С.121–133.
Leksin, I.W. Federal system of modern Germany: problems and tendencies of reforming. Rossijskij juridiceskij zurnal, 2009, no. 5(68), pp.121–133.
5. Нойманн О.Ю. Федеральна та земельна законодавча влада

- та їх вплив на місцеве самоврядування в об'єднаній Німеччині: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / О.Ю. Нойманн ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса . – К., 2011. – 16 с.
Nojmann, O. Ju. Federal and Land legislation and their impact on local self-governing in united Germany: awtoref. dys. kand. polit. nauk: 23.00.02. NAN Ukrainy, Inst. polit. i etnonac. doslidz. im. I.F. Kurasa. Kyiw, 2011. 16 p.
6. Шульце Р.-О. Германский федерализм на перепутье / Райнер-Олаф Шульце // Федерация. – 2003. – Выпуск 3 (№3). – С.13-16.
Shulce, R.-O. German federalism on cross-roads. Federacii, 2003, no. 3, pp.13-16.
7. Gesetz zur Änderung des Grundgesetzes vom 28. August 2006 [Text] // Bundesgesetzblatt. – 2006. – Teil I. – Nr. 41. – S. 2034-2038.
8. Gesetz zur Änderung des Grundgesetzes vom 29. Juli 2009 [Text] // Bundesgesetzblatt. – Teil I. – Nr. 48. – 2009. – S. 2248-2250.
9. Kluth W. Föderalismusreformgesetz. Einführung und Kommentierung [Text] / Winfried Kluth. – Baden-Baden: Nomos, 2007. – 296 S.
10. Laufer H. Das föderale System der Bundesrepublik Deutschland (8. Auflage) [Text] / Heinz Laufer, Ursula Münch. – München: Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, 2010. – 327 S.
11. Rudzio W. Das Politische System der Bundesrepublik Deutschland [Text] / Wolfgang Rudzio. 7. aktualisierte und erweiterte Auflage. – Wiesbaden: VS Verlag für Sozialw., 2006. – 527 S.

Mayor O. Federative Systems Transformation in the Federal Republic of Germany

Annotation: In the given article are devoted and defined the stages of the reforming of the federal system of Germany. Since the formation of the Federal Republic of Germany though for positive purposes the tendencies of centralization and unification bare been gowing. Several factors influenced the necessity of reforming of the German federalism, both internal (uniting of German lands) and external(European integration).

Keywords : *federalism, federal reform, Bundesrat, political system*

Майор О.А. Трансформация в системе федеративного устройства ФРГ

Аннотация. В данной статье установлено и рассмотрено главные направления реформирования федеративного устройства Германии. Со времени создания ФРГ нарастали централизационные и унификационные тенденции. На необходимость реформирования немецкого федерализма повлияли факторы как внутривнутриполитического (объединение немецких земель), так и внешнеполитического характера (европейская интеграция).

Ключевые слова: *федерализм, федеральная реформа, Бундэсрат, политическая система*

Погорелова А.І.

Український парламентаризм в контексті сучасних політичних трансформацій

*Погорелова Ала Іванівна, кандидат філософських наук, доцент, головний консультант
Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ, Україна*

Анотація. Йдеться щодо актуальності для України проблеми забезпечення ефективної внутрішньої політики демократичних трансформацій. Розглядається розвиток культури парламентаризму в якості механізму збереження відносин солідарності і довіри в суспільстві. Розкривається значення для України створення системи дієвого співробітництва професійного парламенту і громадськості.

Ключові слова: парламентаризм, геополітика, культура, громадськість

Для визначення геополітичних орієнтацій, як відомо, важливим є урахування як рівня розвитку своєї країни на підставі системного аналізу, так і світових змін глобального характеру. Для України, що зробила вибір демократичного шляху розвитку, стає все більш очевидним, що забезпечити зазначений вибір значно складніше, ніж його проголосити, що демократія – справа не проста, що багато чому треба вчитися і владі, і суспільству.

На наш погляд, це особливо стосується Верховної Ради України, яку вперше в історії вітчизняної конституційної правотворчості Конституція України 1996 року (стаття 75) інституалізувала як парламент, що працює на постійній основі, тобто професійний парламент.

Еволюція Верховної Ради України як парламенту пов'язана, з нашої точки зору, насамперед з її професійним зростанням, зміцненням парламентаризму в країні, усвідомленням парламентаризму як явища, «котре не вміщується в рамки парламенту, а поширюється на незрівнянно більший простір» [2, 23], усвідомленням його системного характеру, розумінням необхідності турботи про розвиток парламентаризму спільними зусиллями держави і суспільства. Виходячи з доробку вітчизняних науковців щодо дослідження проблем сучасного українського парламентаризму й одночасно міркуючи над роботою Верховної Ради України в часових межах 1996–2012 років, ми дійшли висновку, що в науковому і практичному сенсі трактувати є перспективним парламентаризм як співтворчість держави і суспільства на шляху демократичного розвитку України, що вимагає прийняття морального імперативу [4, 305], що віддзеркалює певний рівень їх культури, за провідної ролі парламенту. Така співтворчість об'єктивно може бути позитивно результативною в разі постійного відчуття державою і суспільством одне одного, усвідомлення партнерами важливості діалогу влади і суспільства, всіх його громадян, готовності до такого діалогу, вироблення механізмів, результатів співтворчості на базі зазначеного діалогу, що й свідчить про культуру парламентаризму. Забезпечення правових передумов та ефективних форм діалогізації парламентської комунікації визначає сам зміст запропонованого поняття «культура парламентаризму». Розвиток культури парламентаризму виступає як надійний механізм збереження відносин солідарності й довіри в суспільстві. Це поняття виводить розгляд проблем розвитку самого парламентаризму і проблем розвитку суспільства за межі їх нібито окремішності. Нехтування принципом діалогізації в стосунках влади і суспільства, неповага до громадян з

боку влади, цинічне небажання помічати гострі проблеми в житті людей і рахуватися з їх інтересами і турботами врешті-решт виливаються в гострі протестні прояви, уособленням яких став київський Майдан 2013–2014 років.

Суспільна свідомість в Україні переживала і переживає стрес за стресом, розчаровується у реформах, політиках, взагалі в політиці. Звернемося до унікального проекту соціологічного моніторингу «Європейське соціальне дослідження» (ESS), в якому брав участь Інститут соціології НАН України, що отримувач у 2005–2011 рр. грант на організацію та проведення опитування від Міжнародного фонду «Відродження» [1]. Його результати свідчать про те, що в Україні у зазначеному періоді знижувався інтерес громадян до політики [1, 18], а низький рівень громадянської активності супроводжувався найгіршими в Європі показниками довіри до вітчизняних державно-політичних інститутів.

Щодо довіри до політиків та політичних партій Україна випереджала лише Грецію і знаходилася на одному рівні довіри з Хорватією, Португалією та Болгарією [1, 114–115]. Соціологи дійшли висновку, що причини багатьох проблем суперечливого, дуже некавалірного та непослідовного процесу реформування політичної системи й економіки України багато в чому зумовлені консерватизмом масової ціннісної свідомості [1, 116].

Роль і значення ціннісних доміант у розвитку держави і суспільства, як відомо, важко переоцінити. Слід погодитися, що саме держава, яка займає центральне місце у сукупності політичних інститутів влади, володіє значними можливостями для масового впливу на свідомість громадян з метою змін у позитивному напрямі навіть менталітету, консервативних традицій народу.

На жаль, слід констатувати, що масований вплив почав здійснюватися після 1991 р. прямо в протилежному, негативному напрямі. Головною цінністю почали називати, зокрема особливо гучно, навіть талановито через продукцію засобів масової інформації, гроші, символічне споживання, владу. Така орієнтація в Україні дійшла до ряду масштабних абсурдних проявів, наприклад, у гонитві за придбанням автомобілів, що перетворило зелений Київ на стоянку для машин, забруднило повітря міста, створило небезпеку на вулицях. Бажання похизуватися перед сусідом або знайомими штовхає на придбання автівок нерідко навіть тих, у кого немає пристойного житла, кому зручніше було б діставатися до роботи громадським транспортом. Водночас відсутність можливості для молодих

людей одержати гарантовану роботу після закінчення навчальних закладів підштовхує їх до прояву і виправдовування своїх негативних якостей.

Парламенту не вдалося забезпечити позитивний потужний консолідований інформаційний вплив, зокрема засобами масової інформації, на вирішення завдань держави і суспільства по здійсненню демократичних трансформацій. Не вдалося подолати серйозний, з нашої точки зору, недолік української політики, який полягає у надмірному акцентуванні на зовнішніх факторах нашого розвитку, а не на активізації зусиль щодо проведення ефективної внутрішньої політики. На підставі, наприклад, сумнівного підрахунку відсотку прихильників євроінтеграції або прибічників встановлення тісних економічних стосунків з країнами Митного союзу – Білоруссю, Казахстаном, Росією – нагнітаються настрої розколу в суспільстві замість спокійного серйозного обговорення переваг для України як позаблокової країни від використання всіх можливостей співпраці на економічному напрямку, не виключаючи жодної країни.

Ю. Щербак писав ще 2003 року: «Все вирішується всередині України. І всі це знають. Врешті-решт, все залежить не лише від рішень керівництва... – але, насамперед, від нас самих, від нашої волі, енергії, бажання. Не виключено, що народ... не схоче брати на себе додатковий тягар, як-от: ...дотримуватися європейських стандартів чистоти повітря і води; навчитися проводити чесні вибори, а не продавати свої голоси за пайку гречки чи під тиском начальства; перестати пити горілку в неймовірних кількостях на кожному кроці з приводу і без приводу; підвищувати продуктивність праці – тобто тяжко і чесно працювати; навчитися привітно посміхатися до кожного відвідувача в аеропортах, готелях, офісах, магазинах, не бензоколонках і т. д.; відмовитись від вимагання хабарів за будь-яку послугу, від українсько-слов'янської лінкуватої млявості, необов'язковості, повільності; змінити багато звичок і традицій, з якими не можна пхатися до швидкого світу євроінтеграції; розпочати серйозну боротьбу з туберкульозом, іншими інфекційними хворобами, СНІДом та іншими соціальними і медичними недугами; засісти за комп'ютери і здійснити інтернетизацію країни; запропонувати нову культуру праці; стати більш ощадними; покінчити з провінційністю і хуторянством, усвідомити себе невід'ємною часткою великого європейського цивілізаційного простору, до якого колись належала Русь-Україна» [5, 352–353]. Доречно згадати тут і думку автора української геополітичної концепції Ю. Липи, яку наводить у своїй книзі Ю. Щербак: «Призначення України є тільки в ній самій, її доля є в її людях та в їх моральних та матеріальних засобах» [5, 352–353].

Але готовність слідувати такій позиції має демонструвати, перш за все, політична еліта. В нашому випадку, тобто коли інтелектуально-моральна домінанта, яку уособлюють представники влади, викликає або іронічну посмішку, здивування або обурення, протест, ми маємо звернути увагу на небезпеку таких наслідків: 1) перетворення локальних протестних настроїв на масові; 2) небажання кращих, талановитих особистостей поповнювати лави такої влади, що сприятиме ще більшому зниженню її якості.

Для України характерними є конфліктні відносини всередині самих владних структур з приводу обсягу владних повноважень. За розширення свого впливу в політичному просторі по суті не припиняється боротьба законодавчої і виконавчої гілок влади, що свідчить про відсутність консенсусних уявлень щодо майбутнього країни як у середовищі політичної еліти, в цілому у владі, так і в суспільстві.

Йдеться про конституційний процес, приватизацію, співвідношення регіональних і загальнодержавних інтересів, входження до світової цивілізації. Що є небезпечним у такій ситуації? На наш погляд, у зв'язку з тим, що така політична боротьба ведеться за умов, коли в Україні, на відміну від, зокрема, європейських країн, де існують її чіткі правила (писані або неписані, що визнаються суспільством), вона нерідко створює тривалі ситуації «глухого кута», як, наприклад, у випадку відомих блокувань трибуни Верховної Ради України, особливо у 7-му скликанні парламенту. Можна було б заспокоювати себе тим, що в умовах такого серйозного соціокультурного зсуву, який ми переживаємо з 1991 року, без перманентних потрясінь не обійтися. Проте аналіз конфліктних ситуацій показує, що вони можуть бути не руйнівними, а повчальними, але за умов свідомої націленості політиків на іншу, ніж є зараз, політику. Йдеться про політику спільного успіху країни, а не часткової тимчасової перемоги однієї політичної сили над іншою.

Така політика має вироблятися і здійснюватися, на наше переконання, саме парламентом, якому належить забезпечити довіру громадян, довести, що він може бути зібранням не носіїв вузькогосподарських інтересів, а відповідальних політиків.

Для неконфронтаційної політики, на нашу думку, необхідні такі передумови: 1. Вміння і звичка аналізувати власний досвід, власні помилки, невдачі, прорахунки, сміливо виносити їх на публічне обговорення за участю науковців, експертів, активних громадян. 2. Відмова від ставлення до опонентів як до ворогів, від недооцінки їх можливих контрдій, повага до особистості громадянина, виборця, політичного діяча. 3. Звичка шукати взаємовигідні рішення, що мало би свідчити про високу політичну культуру, в нашому випадку – про високу культуру парламентаризму.

Завдання розвитку культури парламентаризму в такому разі означає просування до неконфронтаційної системи влади, неконфронтаційної політики, воно є вельми складним, його вирішення – тривалим у часі.

Законодавчі органи влади – парламенти – є тепер як ніколи життєво необхідними, про що засвідчило світове дослідження, проведене з ініціативи Міжпарламентського Союзу та Програми розвитку ООН, основні результати якого були опубліковані у квітні 2012 року [3].

У сучасному світі у 190 із 193 країн діють парламенти, які значно різняться за впливом, повноваженнями, функціями. Звісно, існування парламенту не вичерпує всіх ознак демократії, але демократія не може існувати без парламенту. Адже саме парламент залишається єдиним органом, який призначений для формування інтересів усієї нації, для її консолідації при вирішенні найскладніших завдань розвитку в умовах викликів XXI століття. Саме парламенти покликані

виконувати такі стратегічні ролі, як прийняття і скасування законів, здійснення контролю за виконавчою гілкою влади.

Нині зростають вимоги громадськості до представництва її інтересів, актуалізується необхідність еволюції самих парламентів у бік забезпечення підвищення ефективності їхньої роботи, здатності відповідати зростаючим громадським очікуванням стосовно того, що парламенти можуть і повинні робити.

Український парламент, як ми вже зазначили, має повернути собі довіру суспільства, але парадокс полягає у тому, що вирішення цього завдання діалектично пов'язане із розвитком самого суспільства, параметри якого значною мірою визначають діяльність усіх гілок демократичної влади, залежить від рівня загальної, політичної, правової, професійної культури всіх акторів зазначеного процесу.

У політиці, як ми переконалися за 22 роки, небезпечно захоплюватися гучними акціями замість систематичного наполегливого вирішення існуючих проблем. Перспективи розвитку культури парламентаризму в Україні пов'язані із реалізацією заходів з розв'язання протиріччя між вимогами демократичних трансформацій, що обумовлені демократичним вибором України, і практичною готовністю до їх здійснення з боку як органів державної влади, так і суспільства, враховуючи рівень їх професіоналізму, рівень політичної культури громадян. Професійне становлення парламенту України відбувається у складний історичний час глобальних викликів, коли об'єктивно гостро постає потреба нового осмислення понять соціального і політичного простору, відносин між групами і загальнодержавними інтересами, взаємодії держави і суспільства.

Враховуючи, що якість еліт свідчить, з одного боку, про стан усього соціуму, виступає його інтегральним показником, а з іншого – впливає на загальний настрій суспільства, викликає ті чи інші соціальні зміни, стає очевидним значення відкритості влади, його готовності до діалогу із суспільством, вміння вести такий діалог, здійснювати, зокрема, законотворчу роботу у співтворчості із суспільством.

Доля демократичних трансформацій в країні вирішальною мірою залежить від націленості всіх гілок влади і в першу чергу парламенту, кожного його комітету на систематичну взаємодію із структурами громадянського суспільства, досягнення розумних

компромисів у середовищі як влади, так і різних соціальних верств, вміння приймати консенсусні рішення. Саме культура здатна приносити в суспільство стабільність і наступність, без яких не може успішно відбуватися процес розвитку, вона позначається на характері не лише парламентських дебатів, а й всіх видів лобювання, медійних акцій, поведінці громадян різного віку. Зростає значення інтелектуально-моральної домінанти як владної еліти, так і її партнерів з боку структури громадянського суспільства. Головним критерієм розвиненості культури парламентаризму має виступати здатність влади реалізовувати завдання демократичного реформування на основі високої соціальної відповідальності професійних управлінських кадрів, активної практики політичного виховання студентської і учнівської молоді.

Особливого значення набуває здатність парламенту конструювати консенсусні соціальні відносини через законотворчу діяльність, що ґрунтується на практиці демократичного розвитку, доланні розриву політики і моралі.

У контексті законотворчої діяльності парламенту потребують особливої уваги ті законопроекти, які спрямовані на скорочення дефіциту солідарності й співчуття в суспільстві, обмеження і врівноваження негативних індивідуалістичних установок і проявів, які особливо спостерігаються в останні десятиліття і є небажаними нашаруваннями у національному житті України.

Удосконалення роботи з формування нової політичної культури доби глобалізації інформаційного простору вимагає активного залучення до зазначеного процесу висококваліфікованих фахівців, які мають змогу творчо працювати у віці, що перевищує пенсійний, зокрема й народних депутатів попередніх скликань, які виявили себе справжніми професіоналами в галузі парламентаризму, є авторами важливих парламентських документів. Для людей, що досягли високого рівня професійної компетентності, мають передбачатися відповідні можливості для реалізації творчого потенціалу в інтересах суспільства.

Перспективи розвитку культури парламентаризму, в цілому українського парламентаризму залежать від усвідомлення зазначених проблем і від здатності всіх гілок влади і суспільства консолідуватися у своїй прихильності до демократії не на словах, а на ділі.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Головаха С. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2007–2009–2011 / С. Головаха, А. Горбачик. – К.: ТОВ «РПФ «Азбука»», 2012. – 119 с.
Holovaha E. Tendentsii sotsialnyh zmin v Ukraini ta Evropi: za rezultatami «Evropeyskoho sotsialnoho doslidzhennya» 2005–2009–2011 / E. Holovaha, A. Horbachik. – K.: TOV «RPF «Azбуka»», 2012. – 119 s.
2. Кривенко Л. Парламент без парламентаризму? / Кривенко Л. // Віче. – 1997. – № 4. – С. 23.
Krivenko L. Parlament bez parlamentarizmu? / Krivenko L. // Viche. – 1997. – № 4. – S. 23.
3. Парламенти світу: порівняльний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/ipu/org/gpr>.

- Parlamenti svitu: porivnyalnyi analiz [Elektronnyi resurs]. – Razhim dostupu: <http://www/ipu/org/gpr>.*
4. Погорелова А. І. Парламентаризм у контексті культури / Погорелова А. І. // Парламентаризм в Україні: теорія і практика: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2001. – С. 305.
Pogorelova A.I. Parlamentarizm u konteksti kultury / Pogorelova A.I. // Parlamentarizm v Ukraini: teoriya i praktyka: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – K., 2001. – S. 305.
5. Щербак Ю. Україна: Виклик і Вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття / Щербак Ю. – К.: Дух і Літера, 2003. – С. 352–353.
Stcherbak Yu. Ukraina: Vyklyk i Vybir. Perspektivy Ukraini v globalizovanomu sviti XXI stolittya / Stcherbak Yu. – K.: Dukh i Litera, 2003. – S. 352–353.

Pogorelova A.I. Ukrainian parliamentarism in the context of modern political transformation

Abstract. It is about the relevance for the understanding of problem of effective internal politics of democratic transformation. We consider the culture of parliamentarism as a mechanism maintaining relationships of trust and solidarity in society. It reveals importance for Ukraine establishment of effective professional collaboration Parliament and the public.

Keywords: *parliamentarism, culture, public*

Погорелова А.И. Украинский парламентаризм в контексте современных политических трансформаций

Аннотация. Анализируется актуальность для Украины понимания проблемы обеспечения эффективной внутренней политики демократических трансформаций. Рассматривается развитие культуры парламентаризма в качестве механизма сохранения отношений солидарности и доверия в обществе. Раскрывается значение для Украины создания системы действенного сотрудничества профессионального парламента и общественности.

Ключевые слова: *парламентаризм, культура, общественность*

Пономаренко Л.В.

Засоби безпосередньої демократії у формуванні інноваційної культури суспільства

*Пономаренко Людмила Володимирівна, аспірантка кафедри політичних наук
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна*

Анотація. Розглянуто основні засоби, форми та прояви безпосередньої демократії в контексті формування інноваційної культури суспільства та реалізації державної інноваційної політики. Окреслено основні проблеми підвищення їх ефективності.

Ключові слова: безпосередня демократія, інститут референдуму, звернення громадян, збори громадян, інноваційна культура, інноваційна політика

Як відомо, громадяни можуть залучатися до прийняття суспільнозначущих рішень та здійснювати громадський контроль за діяльністю органів влади через різноманітні форми та прояви безпосередньої демократії – вибори, референдуми, громадські ініціативи, звернення до органів влади, збори громадян, мітинги, демонстрації тощо, а також деякі прями дії, які з певною долею умовності можна вважати проявами безпосередньої демократії – несанкціоновані політичні страйки, бойкоту, пікети, захоплення адміністративних будівель тощо, які часто набувають проявів неконвенційної (незаконної) політичної участі [9, 271].

Звертаючись до українських реалій, важливо зазначити, що переважна більшість форм і методів залучення громадян у вирішення суспільних справ, які спрямовані на реалізацію їх прав і свобод, передбачена Конституцією України – «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами...» (ст. 38) [1] та законами України «Про громадські об'єднання» (2013), «Про звернення громадян» (1996), «Про політичні партії в Україні» (2001), «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997), «Про органи самоорганізації населення» (2001).

Законодавча база в Україні вказує на те, що суб'єктами громадського контролю в державі виступають як громадські організації, політичні партії, профспілкові комітети, органи самоорганізації населення, засоби масової інформації, так і безпосередньо громадяни України. Однак відсутність кодифікації, різноманітність і розрізненість законодавчої бази (в Україні досі немає Закону України «Про громадський контроль», хоча були спроби його розробки) є однією з причин неефективної реалізації інклюзивності, транспарентності та громадського контролю. Водночас власне форми залучення громадян до формування та реалізації політики деталізуються в багатьох нормативно-правових актах, а також роботах відомих як українських, так і зарубіжних науковців.

Слід відзначити, що дослідженням проблем безпосередньої демократії, її окремих форм і способів реалізації, а також критеріїв її ефективності займалися такі видатні вчені як: В. Авер'янов, В. Бабкін, О. Бабкіна, Я. Бадж, В. Бебик, І. Бідзюра, І. Варзар, К. Ващенко, Е. Гербер, М. Головатий, В. Горбатенко, М. Дмитренко, С. Дністрянський, І. Дрейслер, В. Євтух, Г. Зеленько, І. Ільїн, О. Картунов, М. Кельман, А. Ковлер, А. Колодій, В. Корнієнко, В. Кремень, Н. Латигіна, А. Лейпхарт, Д. Маглебі, М. Михальченко, Л. Нагорна, Н. Оніщенко, М. Онішук, М. Остапенко, Т. Панченко, Г. Почепцов, О. Радченко, Ф. Рудич, С. Рябов, М. Савард, В. Савельєв, Дж. Сарторі, В. Селіванов, В. Соловійов, О. Скрипнюк, М. Ставнічук,

С. Телешун, Дж. Ухр, О. Фісун, Б. Фрей, С. Хаг, Ю. Шайгородський, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, К. Шеремет П. Шляхтун, В. Якушик та інші.

Попри значну кількість досліджень, в Україні донині фундаментально не досліджено з політологічної точки зору можливість засобів безпосередньої демократії у формуванні інноваційної культури суспільства в контексті реалізації державної інноваційної політики, що й обумовлює актуальність теми даного дослідження.

У сучасному світі, де домінує представницька демократія з окремими проявами безпосередньої демократії, **політичні вибори** вважаються найбільш поширеним, доступним і прийнятним способом участі громадян у формуванні та періодичному оновленні інституцій влади будь-якого рівня. Окрім того, періодичні та не сфальсифіковані вибори традиційно визнаються найважливішою формою контролю населення над діяльністю виборних органів усіх рівнів. [8, 208].

Європейські тенденції електоральної активності в основному властиві й для українських виборів, передусім тенденція залежності впливовості виборного органу й електоральної активності. В Україні рівень електоральної активності традиційно найвищий на президентських виборах, дещо нижчий на парламентських і найнижчий – на місцевих.

Досвід президентських виборів демонструє певні коливання електоральної активності від 84% у 1991 р. до 69% у 2010 р. [9, 273]. На доленосних для України позачергових президентських виборах, що відбулися 25 травня 2014 року реальна явка склала 60 % [10]. Порівняно низька, на перший погляд, активність на останніх виборах пояснюється анексією Криму та напруженою безпековою ситуацією у двох східних регіонах держави, де проживає близько 20% виборців України. Зокрема, голосування не відбулося в 10 з 12 виборчих округів у Луганській області та в 14 з 22 округів Донецької області.

Парламентські вибори в Україні характеризуються поступовим зменшенням явки виборців (1994 р. – 75,6%, 1998 р. – 69,64%, 2002 р. – 65,22%, 2006 р. – 58,97%, 2007 р. – 57,94% [9, 357], 2012 - 57,9 %, що лише на 0,039% вище за попередній результат) [2, 36].

Місцеві ж вибори в Україні з самого початку мало привертати увагу виборців. Очевидно, причиною низької електоральної активності на місцевих виборах є те, що місцеве самоврядування в Україні й досі залишається інститутом, що мало впливає на життя українців. Лише надання органам місцевого самоврядування реальних повноважень, а також розширення їх можливостей, здатні підвищити інтерес і до місцевих виборів зокрема, і до місцевої політики загалом,

що, у свою чергу, відіграватиме вирішальну роль для утвердження інноваційної культури в українському суспільстві та впровадження ефективної державної інноваційної політики в цілому.

Наряду з такою формою прямого народовладдя як вибори, набувають поширення інституції громадянських ініціатив і *референдуми*. Останні є однією з форм громадянської залученості як доволі розповсюджена форма безпосереднього волевиявлення громадян.

Конституцією України передбачено, що всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області [1]. Закон про всеукраїнський та місцеві референдуми (1991), який унормовував предмет, підстави та юридичні наслідки референдуму втратив чинність на підставі закону України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року, внаслідок чого, провести місцевий референдум через суттєві колізії між цим законом і Конституцією не представляється можливим. До того ж у старій редакції закону визначалися предмет місцевого референдуму, питання, що могли виноситись на місцевий референдум, обмеження на проведення референдуму, принципи участі громадян у референдумі, порядок призначення, фінансування, голосування й визначення підсумків місцевих референдумів, а також можливість проведення місцевих дорадчих опитувань громадян України (консультативних референдумів). Новий же закон регулює питання, що пов'язані лише з проведенням всеукраїнського референдуму, а що стосується місцевих референдумів, то ніяких вказівок на можливість їх проведення немає, тобто в правовому полі України утворився вакуум у питанні проведення місцевих референдумів. Також треба зазначити, що хоча з 1991 року по 2009 рік у 19 регіонах України було проведено 151 місцевий референдум, проте, прийняті рішення не завжди були реалізовані [5, 27-55].

Як бачимо, правові вказівки для ініціювання та проведення місцевих референдумів в Україні є, але закону, що гарантує цю можливість немає. Спроби заповнити цю правову прогалину шляхом прийняття законопроекту № 7082 «Про місцевий референдум», внесеного на розгляд парламенту Кабінетом Міністрів України 3 вересня 2010 року, не увінчалися успіхом.

Якщо процедури загальнонаціонального та місцевого референдуму мало відрізняється, то практика *громадських ініціатив*, яка не дуже розповсюджена на загальнонаціональному рівні, набуває різноманітних форм на місцевому рівні та поширюється на наднаціональний. Громадську ініціативу на місцевому рівні називають місцевою ініціативою. Лише в окремих країнах (Швейцарії, деяких штатах США та ін.) вона є актом прямої нормотворчості, тобто передбачає прийняття правових актів голосуванням членів місцевої спільноти та є одним із різновидів місцевих референдумів. В інших країнах (у тому числі в Україні) місцева ініціатива є формою волевиявлення членів територіальної громади шляхом ініціювання розгляду

відповідною радою будь-якого питання місцевого значення [9, 280].

Наряду з ініціативами громадян, які вимагають значної організаційної підготовки, не менш важливою формою залучення громадськості в контексті утвердження інноваційної культури є індивідуальні та колективні *звернення громадян* в органи державної влади та місцевого самоврядування або до їх посадових осіб (колективні звернення часто називають петиціями). Право громадян на звернення в усьому світі є важливим конституційно-правовим засобом захисту та однією з організаційно-правових гарантій дотримання прав і свобод громадян.

У деяких країнах законодавством передбачені певні процедури реагування органів влади та місцевого самоврядування на подані громадянами петиції. Так, наприклад, проводяться обговорення на засіданнях органів з обов'язковим запрошенням представників ініціативної групи, приймаються відповідні рішення за результатами проведених обговорень, а у разі необхідності – питання виносяться на місцевий референдум тощо. У багатьох країнах колективні звернення громадян (петиції) є першим етапом громадянської ініціативи або референдуму громадянської ініціативи, коли громадяни самостійно виносять на голосування публічні питання шляхом збору необхідного мінімуму підписів під поданням. Більш того, у багатьох країнах світу запроваджуються заходи роботи зі зверненнями громадян через електронні системи [9, 281].

Так, у ряді законодавчих органів існують прикладів використання електронних петицій (е-петицій), що у свою чергу спрощує та полегшує процес їх подачі та збору необхідної кількості підписів. До того ж поєднання різноманітних демократичних інновацій, у даному випадку мова йде про поєднання процесу подачі е-петиції з веб-форумами, на яких петиція й пов'язані з нею питання обговорюються та зважуються, також збільшує можливість структурувати обговорення в даному процесі та сприяє прийняттю зваженого судження.

Звернення громадян, як й інші форми безпосередньої демократії, дають можливість населенню брати участь у державному управлінні, у вирішенні державних і суспільних справ, активно впливати на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, контролювати діяльність посадових осіб, приводячи їх до відповідальності (підзвітності) за свою діяльність.

Організація роботи зі зверненнями громадян є одним з найрозвинутіших напрямків взаємодії влади з населенням в Україні, однак, як показує практика, ця сфера потребує суттєвого вдосконалення, яке стосується посилення відповідальності посадових та службових осіб, а також надання громадянам реальних органів державної влади, особливо шляхом звернень, поданих у формі пропозицій. З огляду на це важливим є запозичення зарубіжного досвіду функціонування конкретних демократичних інновацій, що сприятиме активізації участі громадян у прийнятті політичних рішень та зможе реалізувати значущі блага, які ми асоціюємо з демократичними інститутами.

Окрім звернень громадян (підписування петицій) виділяється ще одна форма колективної політичної поведінки – *збори громадян*, які націлені на реалізацію права громадян на мирні зібрання, що гарантовано Загальною декларацією Прав людини (ст. 20), Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (ст. 21), Конвенцією про захист прав людини і основних свобод (ст. 11).

Новітній історії відомі різноманітні мирні публічні заходи політичного характеру, які набули різноманітних форм колективного масового обговорення питань державного та громадського життя – мітинги та демонстрації, кампанії пасивної непокори, міжнародні саміти, громадські слухання, збори громадян за місцем проживання тощо. Виключно на громадський контроль орієнтовані *збори, мітинги, демонстрації, пікетування*, які використовуються або як засоби підтримки, або як засоби тиску на органи влади [9, 285].

Мітинг (від англ. meeting – збори) розуміється як зібрання, сходка, публічні збори з метою обговорення нагальних проблем суспільно-політичного життя. Однак, як правило, мітинг скликається не задля ведення дискусій та з'ясування проблем, а для здобуття прихильності населення до певної ідеї, яка на мітингу перетворюється на вимогу (заборонити або дозволити щось, засудити або підтримати якесь рішення) [11, 360]. Тому не дивно, що мітинги досить часто розглядають як прояв протестної поведінки.

Найчастіше *протестна поведінка* виявляється в демонстраціях, страйках, бойкотах, пікетуваннях та інших формах прямої дії. Аналіз історичних подій переконує, що ці форми прояву протестної поведінки були невід'ємною частиною демократичних суспільств. У сучасному світі протестні дії набувають усе більшого поширення на всіх рівнях й охоплюють все ширше коло питань – від незадоволення наслідками тих чи інших рішень місцевої влади до висування альтернативних способів вирішення глобальних проблем сучасності.

Для демократії протести виступають своєрідним випробуванням, оскільки у випадках загострення протистояння вони часто призводять до насильства, руйнівних наслідків і людських жертв. Хоча прямі дії, що виходять з-під контролю, ведуть до хаосу, порушення громадського порядку, до занепаду демократичного процесу, новітній досвід українських революцій демонструє, що саме протести виступають головним засобом у боротьбі за досягнення демократії. Розглянемо деякі особливості протестної поведінки, що мала місце в Україні протягом останнього часу.

В Україні, за даними міжнародного порівняльного соціологічного дослідження «Європейське соціальне дослідження» (ЄСД) 2009 року, у мітингах і демонстраціях брали участь 4,5 % опитуваних, що майже в чотири рази менше, ніж за даними попередньої хвилі ЄСД 2005 року. Тоді після подій помаранчевої революції ствердно відповідь на запитання про участь у санкціонованих мітингах і демонстраціях дали 21,6% опитаних, й Україна за даним показником посіла друге місце після Іспанії (33,9%) [4]. Це свідчить про наявність протестного потенціалу в українському суспільстві, однак, попри прогнози зростання протес-

тних дій населення, у зв'язку з фінансово-економічною кризою зазначеного періоду, соціальна напруженість так і не вилілася у конкретні дії.

Нині ми є свідками кардинально протилежної ситуації в Україні. Після відмови уряду М. Азарова від підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, яка передбачала політичну інтеграцію та зміцнення торгово-економічної співпраці, вагома частина громадян України виразила свій протест через акції масової непокори. Непідписання 28 листопада 2013 року Угоди, що готувалася з 2007 року (було проведено 21 раунд переговорів) і яка була парафрована 31.03.2012 р. – викликало широке суспільне обурення, яке поширилося на більшість областей нашої країни. Так, 24 листопада 2013 року у м. Київ відбувся найбільший за чисельністю мітинг з часів 2004 року, в якому прийняло участь близько 100 тисяч осіб. Після розгону мирного страйку 30 листопада, протести зазнали нового витка загострення і вже 1 грудня на Майдан міста Києва вийшло кількості тисяч осіб, 8 грудня – близько мільйона [7].

Протягом усієї зими – початку весни 2014 року тривали акції протесту населення України. За цей час відбулося чимало важливих суспільно-політичних подій. Сформований Майдан (Євромайдан), як прояв народного протесту, пережив кілька етапів трансформації як структурно, так і світоглядно.

З початку існування Євромайдану, як центру протестного руху в Україні, мільйони громадян мали змогу до нього долучитися. Акції протесту набували більшого поширення та різноманіття: з листопада 2013 р. сформувалася розгалужена динамічна мережа самоорганізованих спільнот різного напрямлення, серед яких Автомайдан, Євромайдан SOS, «Народний госпіталь», «Народні дружини» та ін.; через ухвалення сумнозвісних законів 16 січня 2014 р. розпочалося протистояння на вул. Грушевського; а 23 січня 2014 р. протестуючими були зайняті перші приміщення ОДА в Львівській та Рівненській областях. Блокування органів виконавчої влади за кілька днів поширилося на переважну більшість областей України.

Вагомим також є використання до цього часу маловідомого в Україні способу політичної та економічної боротьби – бойкотування промислових або сільськогосподарських продуктів, що припускає повне або часткове припинення стосунків з якою-небудь організацією, установою або окремою особою (у даному випадку мова йде про відмову купувати продукцію спочатку торгових марок представників провладної партії, надалі – російського виробництва). Така форма протестних дій є напевно одним із небагатьох мирних способів протесту, який потенційно не здатний призвести до насилля чи руйнівних наслідків. Варто відмітити, що до такого роду протестних дій доволі активно залучається населення таких країн Європи, як: Швеція – 37,3%, Фінляндія – 30,3%, Німеччина – 28,7%, Франція – 27,7%, Швейцарія – 25,8%, Велика Британія – 24,4%, Норвегія – 22,5%, Данія – 21,5% та ін. [9, 286].

Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» разом із Київським міжнародним Інститутом соціології здійснив ряд соціологічних замірів серед учасників Майдану в Києві у грудні, січні та на поча-

тку лютого. Автори дослідження умовно розділили існування Майдану на три етапи, серед яких: Майдан-мітинг – багатолюдний широкий громадський виступ, Майдан-табір – насичення стаціонарними палатками, обнесення території барикадами та Майдан-Січ – територія, яка постійно очікувала нападу, на якій діяли чіткі правила та були розподілені обов'язки між постійними учасниками [12].

Результатами дослідження встановлено постійну радикалізацію учасників – зростання кількості учасників Майдану, які були ладні вдатися до радикальних методів протесту. На Майдані-мітингу в санкціонованих мітингах та демонстраціях готові були взяти участь 70,7% опитаних, а на Майдані-Січі – 56,3%; натомість суттєво зросла частка готових до не санкціонованих мітингів (з 27,8% до 45,5%), бойкотів, відмов виконувати рішення органів влади (з 35,8% до 40,2%), страйків (з 42,7% до 46,6%). Також зросла частка осіб, які здатні до пікетування державних установ (з 35,4% до 56%), а найбільших темпів поширення набули: створення незалежних збройних формувань (з 15% до 50,4%), захоплення будівель та споруд (з 13,8% до 41%) [3].

Наведені дані демонструють, що населення країни доволі активно, порівняно з минулими роками, вдається до самоорганізації, почало залучатися до протестних дій, що, у свою чергу, є проявом підвищення загальної активності суспільства, зацікавленості громадян суспільно-політичними процесами, які відбуваються в країні та формування в них більш свідомої громадянської позиції.

Завершуючи аналіз окремих форм і методів прямого волевиявлення та громадської залученості, важливо не оминувати увагою *засоби електронної демократії (е-демократії)*, які потенційно можуть бути застосовані для реалізації більшості її форм. Враховуючи різноманітність технологічних можливостей, не дивно, що ми знаходимо широкий спектр експериментів, які надають можливість виробити нові (інноваційні) форми взаємодії. Йдеться про всі наявні електронні засоби комунікації, що дають громадянам можливість ініціювати, контролювати та впливати на вироблення та реалізацію найважливіших державно-управлінських рішень.

Засоби е-демократії сьогодні в різній мірі застосовуються на всіх рівнях урядування. Однак практики, коли рішення приймають безпосередньо громадяни шляхом проведення референдумів за допомогою ІКТ на сьогодні поодинокі й носять переважно експериментальний характер.

Більш продуктивно засобами е-демократії забезпечуються право громадян на звернення, у меншій мірі право законодавчої ініціативи та контролю за дотриманням законності. Однак, електронні мережі досить вдало застосовуються для інформування громадськості, організації публічних обговорень і консультацій. Значний досвід у цьому напрямку напрацьовано у Великобританії та США, які визнаються світовими лідерами е-участі [9, 289-290]. Найбільш інтерактивні можливості для консультацій, на думку американського фахівця в цій галузі С.Кліфта, демонструють он-лайн опитування та дослідження, форми для коментарів, он-лайн петиції/ звернення, відкриті звер-

нення в он-лайн, он-лайн консультації з цільовими групами, веб-форуми та списки електронної розсилки [13]. Більшість перелічених інструментів сьогодні намагаються застосовувати органи врядування різних рівнів в Європі, що робить політику більш інклюзивною та транспарентною для громадян.

Щодо оцінки стану електронного урядування в Україні, то більшість дослідників схильні бачити Україну на першому етапі. Тобто, всі органи державної влади на центральному і більшість на регіональному та місцевому рівнях створили власні веб-сайти. Однак, ці розробки, як правило, є односторонніми, в тому сенсі, що учасники мають можливість розміщувати свої повідомлення в електронній формі, але не можуть переглядати інші повідомлення або безпосередньо взаємодіяти з чиновниками чи політиками. На цих сайтах розміщується довідкова інформація для користувачів і надається можливість звернень за допомогою електронної пошти.

Також за останні десять років було напрацьовано суттєву нормативно-правову базу щодо впровадження е-демократії та е-урядування в Україні, серед якої найвизначнішими є прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 № 208 «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2003 № 828 «Про затвердження заходів і реалізації Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів», розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.09.2011 № 1014-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні» тощо. Тобто в окремих випадках можна вже вести мову про формування інноваційної політики українського державотворення, зокрема, у напрямі державного управління; у напрямі нормативно-правової бази; у напрямі реєстрів; у напрямі інформаційних систем, новітніх технологій та баз даних; у напрямі електронних сервісів та послуг; у напрямі обізнаності, навчання та підвищення кваліфікації; у напрямі моніторингу та бенчмаркінгу; у напрямі міжнародного визнання [6]. Як бачимо, мова йде про перехід на якісно новий рівень політичної взаємодії, що прокладає шлях до здорових паростків утвердження багаторівневої демократії.

Однак, всупереч позитивній динаміці впровадження інформаційних технологій у державний процес залишаються невирішеними безліч хронічних проблем. Можемо констатувати, що Україна рухається в напрямку розвитку інформаційного суспільства, подальшого поширення використання інформаційних технологій в життєдіяльності суспільства. Однак, у порівнянні зі світовими темпами, цей рух є досить уповільнений, а це, у свою чергу, веде до відставання України від передових країн світу.

До того ж розвиток е-урядування потребує побудови гнучких систем, вимагає проведення скоординованих організаційно-технологічних заходів і погодження дій органів державної влади й органів місцевого самоврядування в рамках єдиної державної політики. У цьому контексті першочергового значення набуває впровадження та ефективна реалізація інноваційної

політики держави, формування та розвиток інноваційної культури у всіх сферах суспільного життя.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що стимулювання громадянської залученості та зростання громадянської активності є досить актуальним питанням для всіх рівнів політичної взаємодії. Однак, величезна різноманітність дизайнів говорить про те, що важко робити будь-які узагальнення про ступінь, у якому засоби безпосередньої демократії забезпечують реалізацію благ демократичних інститутів.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – ст. 141. *Konstitutsia Ukraini // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini (VVR). – 1996. – № 30. – st. 141.; The Constitution Of Ukraine.*
2. Вишняк О. Динаміка потенційного та реального електорату України на парламентських та президентських виборах: 1994-2012 рр. / О. Вишняк // Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін / За ред. д. ек. н. В.Ворони, д. соц. н. М.Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 23-43. *Vishnyak O. Dinamika potentsiynogo ta realnogo elektoratu Ukraini na parlamentytskikh ta prezidentskikh viorah: 1994-2012 rr. / O. Vishnyak // Ukrainske suspilstvo 1992-2013. Stan ta dinamika zmin / Za red. d. ek. n. V. Voroni, d. sots. n. M. Shulgi. – K. : Institut sotsiologii NAN Ukraini, 2013. – S. 23-43.; Dynamics of potential and actual voters of Ukraine's parliamentary and presidential elections: 1994-2012.*
3. Від Майдану-табору до Майдану-січі: що змінилося? [Е-ресурс] / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/events/vid-ma-zminilosj.htm> – Назва з екрана. *Vid Maydanu-taboru do Maydanu-sichi: scho zminilosya? [E-source] / Fond "Demokratichni initsiativi imeni Ilka Kucheriva". – Acces mode: http://dif.org.ua/ua/events/vid-ma-zminilosj.htm – Nazva z ekrana.; From Maidan-camp to the Maidan-sich: what has changed?*
4. Головаха Є. Україна та Європа: результати порівняльного соціологічного дослідження / Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 142 с. *Golovaha E. Ukraina ta Evropa: rezultati porivnyalnoho sotsiologichnogo doslidzhennya / E. Golovaha, A. Gorbachik, N. Panina. – K. : Institut sotsiologii NAN Ukraini, 2006. – 142 s.; Ukraine and Europe: results of the comparative sociological studies.*
5. Місцеві референдуми в Україні: теоретичні та нормопроєктні аспекти: матеріали «круглого столу», 2009, м. Київ // Передмов. М.В. Оніщука; Автор. кол. : Федоренко В.Л., Ляшко І.В., Базілевич Д.С., Кузнецова Н.О., Черничка Л.В.; Упоряд.: Пиняк С.І., Гарбуз Ю.П., Степанян Г.С. – К. : СПД Москаленко О. М., 2009. – С. 27 – 55. *Mistseviy referendum v Ukraini: teoretichni ta normoproektni aspekti: materialy "kruglogo stolu", 2009, m. Kiiv // Peredmov. M.V. Onischuka; Avtor. kol. : Fedorenko V.L., Lyashko I.V., Bazilevich D.S., Kuznetsova N.O., Chernichka L.V.; Uporyad.: Pinyak S.I., Garbuz Y.P., Stepanyan G.S. – K. : SPD Moskalenko O.M., 2009. – S. 27-55.; Local referendum in Ukraine: theoretical, normative and forecasted aspects.*
6. Національний центр електронного урядування визначив ТОП-події 2013 року у сфері електронного урядування в Україні [Е-ресурс] / Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації. – П'ятниця, 31.01.2014. – Новини Держінформнауки. – Режим доступу: <http://dknii.gov.ua/?q=node/1818> – Назва з екрана. *Natsionalniy tsentr elektronnoho uryaduvannya viznachiv TOP-podii 2013 roku u sferi elektronnoho uryaduvannya v Ukraini [E-source] / Derzhavne agentstvo z putan nauki, innovatsii ta*
- інформатизації. – П'ятниця, 31.01.2014. – Новини Держінформнауки. – Режим доступу: <http://dknii.gov.ua/?q=node/1818> – Назва з екрана. *informatizatsiy. – Pyatnitsya, 31.01.2014. – Novini Derzhin-formnauki. – Acces mode: http://dknii.gov.ua/?q=node/1818 – Nazva z ekrana.; National Centre of e-government has identified the TOP-events of 2013 in the e-governance in Ukraine.*
7. Обличчя Євромайдану (соціальний портрет учасників протестів), 13.12.2013. – [Е-ресурс] / Infolight – інформаційно-аналітичний центр. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/oblichchya-ievromaydanu-socialniy-portret-uchasnikiv-protestiv>. – Назва з екрана. *Oblichchya Evromaydanu (sotsialniy portret uchastnikiv protestiv), 13.12.2013. – [E-source] / Infolight – informatsiyno-analitichniy tsentr. – Acces mode: http://infolight.org.ua/content/oblichchya-ievromaydanu-socialniy-portret-uchasnikiv-protestiv – Nazva z ekrana.; Face of Evromaydan (social portrait of the protesters).*
8. Панченко Т.В. Місцеві вибори як форма прямої демократії та механізм формування органів місцевої влади / Т.В. Панченко // Зарубіжний досвід організацій та роботи місцевої влади: [монографія] / О.В. Власенко, П.В. Ворона, М.О. Пухтинський та ін. / За заг. ред. П.В. Ворони. – Полтава : ПолтНТУ, 2009. – С. 208-217. *Panchenko T.V. Mistsevi viori yak forma pryamoj demokratii ta mehanizm formuvannya organiv mistsevoi vladi / T.V. Panchenko // Zarubishniy dosvid organizatsii ta roboti mistsevoi vladi: [monografiya] / O.V. Vlasenko, P.V. Vorona, M.O. Puhtinskii ta in. / Za zag. red. P.V. Voroni. – Poltava : PolNTU, 2009. S. 208-217.; Local elections as a form of direct democracy and the mechanism of formation of local authorities.*
9. Панченко Т.В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку: Монографія / Т.В. Панченко. – Х. : Майдан, 2011. – 368 с. *Panchenko T.V. Printsip subsidiarnosti u suchasnomu demokratichnomu rozvitku: Monografiya / T.V. Panchenko. – H. : Maydan, 2011. – 368 s.; The subsidiarity principle in modern democratic development.*
10. Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 року [Е-ресурс]. – Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/vp2014/wp001.html>. – Назва з екрана. *Pozachergovi viori Prezidenta Ukraini 25 travnya 2014 roku. – [E-source]. – Ofitsiyniy web-sayt Tsentralnoi viorchoi komisii. – Acces mode: http://www.cvk.gov.ua/vp2014/wp001. E-source html. – Nazva z ekrana; Extraordinary elections of the President of Ukraine of May 25, 2014.*
11. Рябов С.Г. Мітинг / С.Г. Рябов // Політичний енциклопедичний словник / [упорядник В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка]. – [2-е вид., доп. і перероб.] – К. : Генеза, 2004. – С. 360. *Ryabov S.G. Miting / S.G. Ryabov // Politichniyentsiklopedichniy slovnik / [uporyadnik V.P. Gorbatenko; za red. Y.S. Shemshuchenka, V.D. Babkina, V.P. Gorbatenka]. – [2-e vid., dop. i pererob.] – K. : Geneza, 2004. – S. 360.; Meeting.*
12. Трансформація портрету протестуючих, від Майдану-мітингу до Майдану-Січі (причини, настрої, задачі, демографічна структура), 14.02.2014. – [Е-ресурс] / Infolight – інформаційно-аналітичний центр. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/transformaciya-portretu-protestuuyuchih->

vid-maydanu-mitingu-do-maydanu-sichi-prichini-nastroyi-zadachi-demografichna-struktura – Назва з екрана.

Transformatsiya portretu protestuyuchih, vid Maydanu-mitingu do Maydanu-Sichi (prichini, nastroi, zadachi, demografichna struktura), 14.02.2014. – [E-source] / Infolight – informatsiyno-analitichnii tsentr. – Acces mode: <http://infolight.org.ua/content/transformaciya-portretu-protestuyuchih-vid-maydanu-mitingu-do-maydanu-sichi-prichini-nastroyi-zadachi-demografichna-struktura> – Nazva z ekrana.; Transformation the

portraits of protesters, from Maidan-rally to the Maidan-Sich (reasons, mood, tasks, demographic structure).

13. Clift S. Online Consultations on Events. – Top Ten Tips for Government and Civil Hosts [E-source] / S. Clift. – Acces mode: <http://www.publicus.net/articles/consult.html>
Clift S. Online Consultations on Events. – Top Ten Tips for Government and Civil Hosts [E-source] / S. Clift. – Acces mode: <http://www.publicus.net/articles/consult.html>; Online Consultations on Events.

Ponomarenko L. Means of direct democracy in the formation of the innovation culture of society

Abstract. The article considers the basic means, forms and manifestations of direct democracy in the context of the development of innovation culture of the society and realization of the state innovation policy. Outlines the main problems of increase of their efficiency.

Keywords: *direct democracy, the institution of referendum, the reference of citizens, citizens' meetings, innovative culture, innovation policy*

Пonomаренко Л. В. Средства непосредственной демократии в формировании инновационной культуры общества

Аннотация. Рассмотрены основные средства, формы и проявления непосредственной демократии в контексте формирования инновационной культуры общества и реализации государственной инновационной политики. Очерчены основные проблемы повышения их эффективности.

Ключевые слова: *непосредственная демократия, институт референдума, обращения граждан, собрания граждан, инновационная культура, инновационная политика*

Сорокопуд М.Є.

Політична ідентичність як детермінанта електоральної поведінки в Україні

Сорокопуд Марко Євгенович, магістр кафедри теорії та історії політичної науки
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Анотація. Визначено суть політичної ідентичності та способи її конструювання. Виявлено основні елементи на основі яких формується політична ідентичність. Проаналізовано способи формування політичної ідентичності. Охарактеризовано взаємозв'язки, які утворюються між соціальною та політичною ідентичностями. Визначено види політичної ідентичності, які можуть детермінувати політичний процес.

Ключові слова: ідентичність, політична ідентичність, ідентифікація, електоральна поведінка, детермінанта

Формування сучасних політичних систем центроване на людині, при цьому політична ідентичність сприймається, як інструмент, за допомогою якого можна впливати на виборців, однак її спектр дії в політиці є значно ширшим. Тому, ідентичність є не лише інструментом політичних технологій, але й детермінантою політичної поведінки. Дослідження ролі ідентичності у електоральній поведінці поглиблює розуміння причин та наслідки електорального вибору.

Для того, щоб із безлічі різноманітних концепцій ідентичності виділити ті типи, які можуть бути політизовані і на основі яких виникає партійно-ідеологічна та персоніфікована ідентичності, необхідно прослідкувати загальне розуміння ідентичності у соціальному конструктивізмі та проаналізувати процес її формування.

Для вирішення цього завдання. Мертон вводить поняття референтної групи, по відношенню до якої відбувається ідентифікація індивіда, який сам ("тілом") далеко не завжди належить до цієї групи, більше того, ця група може бути принципово для нього недоступна, вигадана, ілюзорна [7]. Тут розвивається ще один компонент теорії ідентичності. Співвідношення індивіда із групою на основі ціннісних орієнтацій. І, хоча, за певними ознаками він не є відповідає тій чи іншій соціальній спільності проте на основі само ідентифікації, може діяти як її представник. Це передбачає базовий елемент ідентичності, а саме процес ідентифікації. Ідентичність передбачає відношення свій-чужий. Шанталь Муфф зазначає, що ідентичність завжди залишається незавершеною, оскільки влада та антагонізми є невіддільною частиною політики. Будь-яка ідентичність може набути значення або конкретизації тільки через свої виняткові зв'язки з іншими: одне слово, створення ідентичності "ми" завжди вимагає конструювання ідентичності "вони", що є відмінною від "ми" [2].

Відповідно, у своєму дослідженні ми відштовхуватимемось від того, що політичну ідентичність слід визначати як особливий вид соціальної ідентичності, спрямований на самовизначення індивіда, групи в політичному плані за допомогою ідентифікації з політичними інститутами, що передбачає участь груп та індивідів у політичному процесі, а також взаємини всередині групи і з іншими подібними групами. Політична ідентичність означає ототожнення індивідом себе з певною політичною групою або політичним лідером і передбачає сприйняття поглядів і переконань даної політичної групи [3]. Отже, на нашу думку політична ідентичність є різновидом соціальної ідентичності. У цьому контексті, партійно-ідеологічна та громадянська ідентичності є втіленням власне полі-

тичної ідентичності. Тобто, соціальні ідентичності політизуються коли є вони є найбільш актуальними. Соціальна ідентичність формується процесом ідентифікації, через приналежність індивіда до тієї, чи іншої соціальної ролі, в результаті чого в нього є певний соціальний статус і соціальна роль. Саме тому, для того, щоб прослідкувати процес формування партійно-ідеологічної ідентичності необхідно прослідкувати святю ідентифікації, соціальних груп, соціальних статусів та соціальних ролей.

Для можливості аналізу ідентичності як детермінанти електорального вибору необхідно виділити певні види ідентичностей, які формуються на основі найбільших соціальних груп суспільства. Саме на інтереси, потреби, цінності та прагнення наймасовіших соціальних груп спрямовані програми партій, що дає їм можливість отримати голоси виборців під час голосування. Для виконання цього завдання ми пропонуємо застосувати ті види соціальної ідентичності, які виділив Ентоні Д. Сміт. На нашу думку саме ці види можуть політизуватись, через включення у програми політичних партій та мажоритарних кандидатів в Україні. Отже, Ентоні Д. Сміт у своїй праці "Національна ідентичність" виділяє соціоекономічну, родову, релігійну, місцеву або територіальну, етнічну та національну ідентичності. Окрім цього варто розглянути групову та індивідуальну ідентичності, а також партійно-ідеологічну та персоніфіковану, на нашу думку саме ці ідентичності мають найбільший вплив на електоральну поведінку українців.

Першою ідентичністю дослідник виділяє гендерну, адже найочевиднішою і найголовнішою є категорія роду, поділу на статі. Ця категорія якщо й не незмінна, то загальнопоширена й переконлива [5]. Це не вроджена ідентичність, хоча базується на вроджених статевих розбіжностях. Розбіжності в своїй сутності полягають у різних соціальних ролях жінки та чоловіка у суспільстві, які, швидше за все, засновані на сімейних статусах та ролях. Легко проаналізувати, яке соціальне призначення мали чоловіки та жінки в Середньовіччі, проте від часів модернізації це питання є досить відносним, і однозначної відповіді на нього не має. у феміністичній ідеології спостерігаються такі течії, які вважають чоловіків за зло і закликають за них не голосувати. Він наголошує на тому, щоб не голосувати за них, якщо вони нічого не роблять для нас. Не кохайтесь з ними, не діліться з ними хлібом, не опікуйтеся ними і не годуйте їх, якщо вони не ставлять на перше місце нашу свободу щодо контролю наших тіл і життя [4].

Наступним видом ідентичності Д. Сміт виділяє територіальну ідентичність, адже друге місце посідає

категорія простору або території. Локальності та регіональності, здається, властива та сила гуртування, якої здебільшого бракує диференціації за родом. Але зовнішні ознаки часто оманливі. Регіони легко фрагментуються на місцевості, а місцевості можуть легко розкладатись на окремі поселення [5]. Територіальна ідентичність відрізняється від національної та етнічної, адже основною ознакою даної ідентичності є спільне проживання на території. Ми вважаємо в залежності від геополітичної ситуації, історичних чинників, загалом соціальної та політичної ситуації територіальна ідентичність може виходити не перший план під час електоральної поведінки

Третім видом ідентичності Д. Сміт соціоекономічну ідентичність, адже третій тип колективної ідентичності – соціоекономічний, категорія соціального класу. В Марксовій соціології клас – це найвища і єдина справжня форма колективної ідентичності, єдиний рушій історії [5]. Ми вже зазначали, що є чимало теорій поділу суспільства на класи, статі, групи тощо. В її основі виділяється саме економічний чинник. Проте соціоекономічна ідентичність є не такою стабільною та постійною як територіальна, гендерна чи національна. Отже, основою соціоекономічної ідентичності є матеріальне збагачення.

Четвертою базовою ідентичністю Д. Сміт виділяє релігійну ідентичність, адже релігійні ідентичності спираються на об'єднання культури та її елементів – вартостей, символів, міфів і традицій, – часто кодифікованих в обрядах та ритуалах. Отже, вони прагнуть об'єднати в одній громаді вірних усіх тих, що визнають певний символічний код, певну систему вартостей [5]. Питання віри в певний час може набирати гострої актуальності. Окрім цього, саме релігійна ідентичність включає в себе, якщо дивитись у розрізі певної країни, найбільші групи населення. Проте чітко спрогнозувати результати такою діяльності, досить важко, тому вдаються до релігійної ідентифікації за умови чіткої поляризації суспільства, коли набагато легше прогнозувати відсоток втрачених виборців та втрачених голосів на основі підтримки певних релігійних питань.

П'ята ідентичність, яку виділяє Д. Сміт є національна ідентичність. І порівняно із попередніми моделями, він виділяє саме ознаки у відповідності до яких індивід себе ідентифікує із нацією, адже історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія – ось компоненти стандартної західної моделі нації. Наявність тих спільних тверджень дозволяє нам сформулювати такі найголовніші риси національної ідентичності: історична територія, або рідний край, спільні міфи та історична пам'ять, спільна масова, громадська культура, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів, спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [5].

Д. Сміт національну ідентичність характеризує як західну, шостий тип ідентичності – етнічна, це для нього альтернативна концепція національної ідентичності, адже цю незахідну модель можна назвати "етнічною" концепцією нації. Її визначальною рисою є наголос на спільності походження й рідної культури.

Етнічна модель теж має низку граней. Першу з них вочевидь становить наголос не так на території, як на походженні чи радше нібито походженні. Суть цієї концепції в тому, що нація може простежити своє коріння до якогось умовного спільного предка і через те її члени – це брати й сестри або принаймні родичі, що відрізняються від решти людства своєю кривною спорідненістю. Генеалогії і нібито спільне походження, мобілізація народу, рідна мова, звичаї і традиції – ось елемент [5]. Отже, етнічна ідентичність формується на тих же ознаках, що і національна, її особливостю є те, що вона базується на родинності, тобто генетичній спорідненості її членів.

Окрім цих ідентичностей, зважаючи на українську політичну практику ми вважаємо за доцільним виділити ще вікову та мовну ідентичності. Вікова ідентичність виникає як і статева незалежно від бажання індивіда. Проте з певним віком його змінюється його правовий статус. Також можна вважати, що інтереси певного покоління є відмінними від інтересів іншого покоління, проте у своїх програмах масові політичні партії, переважно, орієнтуються на молодь, доросле населення чи пенсійний вік, в залежності, яке питання є актуалізованим на даний час. Теоретично виділяють: юнацький вік який завершується приблизно у двадцять років, після цього настає ранній (від двадцяти до сорока років), середній від сорока до шістдесяти років і пізня дорослість (від шістдесяти та старше) [1]. Ми вважаємо за доцільним виділяти три вікові групи: юнацький вік до 18 років, коли надають право голосу, дорослий вік який триває до пенсійного віку, в Україні для чоловіків це шістдесят, а для жінок 55 років відповідно. Саме на ці вікові групи можуть бути орієнтовані передвиборчі програми.

Ще однією ідентичністю, яка є актуальною на теренах України є мовна ідентичність. Мовна ідентичність є однією із первинних ідентичностей, оскільки буття індивіда і спільноти неможливе без мови, то вона неодмінно входить до ідентифікувальних та диференціювальних ознак їхньої ідентичності [6]. Проте її основний аспект полягає у етнічній диференціації населення країни. Якщо країна моноетнічна, то мовне питання впринципі, не виникає. Проте, якщо країна поліетнічна, то політичні сили можуть використовувати даний поділ у політичній боротьбі. Проте слід зазначити, що переважно він входить в етнічну чи національну ідентичність, тому актуалізація мовного питання забезпечує актуалізацію інших етнічних чи національних факторів.

Саме ці види на нашу думку є основними для формування політичної ідентичності, саме на основі інтересів цих соціальних груп виникає більшість політичних програм. Зафіксований у Конституції України термін "народ України" є семантично тотожним відповідником терміна українська політична нація. Ядром і основною частиною української політичної нації є українська етнічна нація. Всі громадяни України належать до української політичної нації і, безвідносно до їхньої етнічної належності, є політичними українцями. Політична українськість - об'єктивний компонент їхньої громадянської ідентичності, що, зокрема, засвідчує мова держави [6]. Відповідно, громадянська ідентичність базується на національній ідентич-

ності, та її основних ознаках. Це досить складний аспект, який виходить із діяльності владних інститутів, та населення країни, яким важко апелювати у партійних програмах, та який важко прогнозувати, переважно це залежить від політичної практики, та всієї різноманітності факторів та засобів, за допомогою яких, та чи інша політична сила приходить до влади, а також, які повноваження має вибраний кандидат, чи орган влади.

Персоніфікована політична ідентичність - це особливий вид ідентичності, що полягає в появі особливо емоційного ставлення до конкретного політичного лідера, що виражається в співпереживанні, бажанні наслідувати йому, підтримувати його. Ця ідентичність може виникати на основі будь-якої іншої ідентичності. персональні характеристики кандидата можуть базуватись на соціальній ролі, соціальному статусі, фізіологічних характеристиках, вік, стать тощо., на основі якої з них виникатиме ідентичність індивіда важко спрогнозувати і це залежить від самого індивіда. Переважно загальнолюдські цінності та інтереси стоять на вершині ідентифікації людини, проте у своїх передвиборчих обіцянках кандидат може апелювати до актуальних проблем, які виникають у суспільстві. Також є проблема не лише співвідношення різних видів ідентичностей, а співвідношення двох і більше ідентичностей із іншими окремими чи сумарними видами, тому визначити на основі чого виникла політична ідентичність фактично неможливо.

Також можна визначити тимчасову та постійну ідентичності. тимчасова виникає на індивідуальному чи соціальному рівні в результаті підняття певної проблеми. Проблема має різноманітні шляхи вирішення тому тимчасова ідентичність, яка набула ознак базовості згодом перестає бути актуальною. Постійна ідентичність передбачає такі статуси та ролі, які є тривалими та фактично, незмінними. На індивідуальному рівні є безліч тимчасових ідентичностей, які виникають на основі соціокономічних чи територіальних факторів. Постійними ідентичностями є такі, які виникають на основі таких соціальних статусів та ролей як сім'я, гендерні особливості тощо. В залежності від доцільності політичної програми апелюють до тих ідентичностей, які є актуальними у момент виборчої кампанії.

Основною політичною ідентичністю ми вважаємо партійно-ідеологічну. Більшість дослідників вважають, що політична ідентичність і є власне партійною ідентичністю. Ідентичність із певною політичною партією є відносним питанням. Переважно вона має певний активістський характер. Тобто електоральна поведінка, чи участь у політичних програмах партії, які орієнтовані на популяризацію чи просто на діяльність населення. Ми вважатимемо, що ідентичність проявляється у двох випадках – якщо виборець віддає голос за політичну партію на виборах, або ж навпаки не голосує за певну політичну силу на основі ідеологічних переконань. Політична партія у своїй програмі проголошує певні цінності, відстоює інтереси певних соціальних груп, ставить певні цілі та завдання, на цій основі повинна виникати певна ідентичність виборця із партією та її ідеологією.

Прихильність людини до конкретної політичної партії, що виражається в її підтримці і постійному голосуванні за неї на виборах, можна кваліфікувати як партійну ідентифікацію. Наявність її у того чи іншого кола виборців має суттєве значення для передбачуваності політичної поведінки як виборців, так і самих партій. Оскільки партійна ідентифікація – це стійке і тривале за часом явище, то вона слугує важливим фактором політичної стабільності і протидії появі партій-одноденок, а також популістських партій і блоків. Основою формування партійно-ідеологічної ідентичності ми вважаємо реалізацію цінностей, актуалізацію проблем та інтересів тих соціальних груп, які мають найбільший вплив на результати виборів.

Отже, ідентичність передбачає співвідношення чогось із собою у певній неперервності та мінливості. Вона передбачає відносини я – не я, феномен чужого та іншого. Якщо орієнтуватись на соціологічний підхід, на основі якого формується концепція політичної ідентичності, то окрім об'єктивних факторів формування ідентичності існують суб'єктивні – соціальні групи, соціальні статуси та соціальні ролі. Суспільство складається із окремих індивідів, які формують соціальні групи. У кожного є свої функції і завдання, зразки очікуваної поведінки, які формуються на основі соціальних статусів та ролей. у зв'язку із приналежністю індивідів до соціальних груп та спільної діяльності виникають як індивідуальні так і групові цінності, інтереси, потреби та прагнення, на основі чого виникає феномен соціальної ідентичності. скільки існує соціальних груп, стільки ж і видів соціальної ідентичності. Політичну ідентичність слід визначати як особливий вид соціальної ідентичності, спрямований на самовизначення індивіда, групи в політичному плані за допомогою ідентифікації з політичними інститутами, що передбачає участь груп та індивідів у політичному процесі. Політична ідентичність означає ототожнення індивідом себе з певною політичною групою або політичним лідером і передбачає сприйняття поглядів і переконань даної політичної групи. Будь-який із видів соціальної ідентичності може бути політизований. В залежності від актуалізації соціокономічних та політичних проблем, політичні партії спрямовують свою діяльність на певні соціальні групи, політизуючи їхні інтереси, потреби, цінності та прагнення, прописуючи їх у своїх політичних програмах. На основі програм реалізується діяльність партії, відповідно до чого повинна виникати ідентичність виборців із партією чи кандидатом.

Для того, щоб проаналізувати, на які види ідентичності орієнтовані політичні партії, які пройшли у парламент 2012 року у своїх програмах, необхідно виділити ті види, які є найбільш актуальними на теренах Української держави. Ми використали методологію Ентоні Д. Сміта, який виділив шість основних видів політичної ідентичності – гендерну, соціокономічну, релігійну, національну та етнічну. Для повнішого аналізу програм виборчих політичних партій України ми виділили ще вікову та мовну політичні ідентичності. саме вони, на нашу думку, можуть бути актуалізовані у програмах виборчих політичних партій. На основі даних типів ідентичності можна виділити персоналізовану та партійно-ідеологічну

ідентичності. Ми припустили що політичні партії у своїх політичних програмах орієнтовані на певні ідентичності, на основі чого виборець може, хоча і не завжди здійснювати свій вибір. Персоніфікована політична ідентичність – це особливий вид ідентичності, що полягає в появі особливого емоційного ставлення до конкретного політичного лідера, що виражається в співпереживанні, бажанні наслідувати йому, підтримувати його. Партійно-ідеологічна – Прихильність людини до конкретної політичної партії, що виража-

ється в її підтримці і постійному голосуванні за неї на виборах, можна кваліфікувати як партійну ідентифікацію. Якщо партійно-ідеологічна ідентичність передбачає голосування на основі принципів, цінностей та перспектив діяльності політичної партії, які прописані у її програмі, то персональна ідентичність передбачає співвідношення із кандидатом на основі індивідуальних особливостей політичної ідентифікації, які важко простежити, та, фактично, неможливо спрогнозувати.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Губогло М.Н. Идентификация идентичности. Этносоциологические очерки. – М: Добросвет, 2003. – 328 с.
Hubohlo M.N. Ydentyfikatsyya ydentychnosti. Etносotsyolohy-cheskye ocherky. – M: Dobrosvet, 2003. – 328 p.
2. Енциклопедія постмодернізму / [наук. ред. О. Шевченко]. – К.: Основи, 2003. – 503 с.
Entsyklopediya postmodernizmu / [Science. eds. A. Shevchenko]. – K.: Osnovy, 2003. – 503 p.
3. Іванов І.Ю. Феномен політичної ідентичності: політологічний аспект [Е-ресурс]: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2012_4/34.pdf
Ivanov I.Y. Fenomen politychnoyi identychnosti: politolohichnyy aspekt [E-source]: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2012_4/34.pdf
4. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень: політичні доктрини ХХ – початку ХХІ ст. – К.: Знання, 2011. – 255 с.
Romaniuk A. Istoriya zahidnyh politychnykh vchen: politychni doktryny XX – pochatku XXI stolit – Kyiv Znamya, 2011. – 255 p.
5. Сміт Е.Д. Національна ідентичність[електронний ресурс]: <http://litopys.org.ua/smith/smi02.htm>
Smith, Anthony D. Natsionalna identychnist [electronic resource]: <http://litopys.org.ua/smith/smi02.htm>
6. Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Ідентичність та її мовний компонент у не одномовному суспільстві: українські реалії. [Е-ресурс]: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/mova_i_suspilstvo/02_2011/14_Radevych.pdf
Radevych-Vynnytskyi Ya. Mova i natsiya. Identychnist ta yiyi movnyy komponent u ne odnomovnomu suspilstvi: ukrayinski reali. [E-source]: http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/mova_i_suspilstvo/02_2011/14_Radevych.pdf
7. Грицанов А.А. Всемирная энциклопедия: Философия. М.: АСТ, Мн.: Харвест, – Современный литератор, 2001. – 1084 с.
Hrytsanov A.A. Vsemyrnaya entsyklopedyya: Fylosofyya. M.: AST, MN.: Harvest – Sovremennyy literator, 2001. – 1084 p.

Sorokopud M. Political identity as a determinant of voting behavior in Ukraine

Abstract. The essence of political identity and methods of its designing are defined. The basic elements are formed on the political identity forming. The ways of political identity creating are learned. The elationships which are formed between social and political identities are characterized. The types of political identity that can determine political process are also learned.

Keyword: *identity, political identity, identification, electoral behavior, determinants*

Сорокопуд Марко Евгеньевич. Политическая идентичность как детерминанта электорального поведения в Украине

Аннотация. Определена суть политической идентичности и способы ее конструирования. Выявлено основные элементы на основе которых формируется политическая идентичность. Проанализированы способы формирования политической идентичности. Охарактеризованы взаимосвязи, которые образуются между социальной и политической идентичностью. Определены виды политической идентичности, которые могут детерминировать политический процесс.

Ключевые слова: *идентичность, политическая идентичность, идентификация, электоральное поведение, детерминанта*

Шелемба М.М.

Еволюція поглядів та теоретична сутність поняття «електоральний простір»

*Шелемба Михайло Михайлович, здобувач кафедри політології та державного управління
Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна*

Анотація. В статті представлено систематизацію наукових підходів до трактування сутності поняття «електоральний простір». Класифіковані основні сутнісні ознаки та типи характерів взаємовідносин учасників електорального простору. Запропоновано авторський підхід до визначення досліджуваного поняття, розроблений за допомогою синтезу параметричного та гуманітарного напрямів.

Ключові слова: електоральний простір, параметричний напрям, гуманітарний напрям, параметри, ознаки, синтез

На сьогоденному етапі розвитку, завдяки накопиченню великого статистичного, емпіричного та теоретичного матеріалу, існує можливість проведення аналізу не тільки окремих компонентів електорального простору, але й всієї їх сукупності.

Аналіз електорального простору потребує попереднього визначення термінології та характеристик понять, якими оперують у зв'язку із дослідженням. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності та еволюції поняття «електоральний простір» висвітлено в працях низки вітчизняних та іноземних авторів, серед яких М. Арбатська, Ф. Бродель, Р.В. Євстифеев, А. Лейпхарт, В.Н. Фурашев, К. Арроу, Д. Блек, А. Гідденс, А. Зігфрід, А.С. Ахременко, В.П. Березинський, Г.М. Заболотна, М.Н. Богданова, О.І. Дейнека, О. Ключев тощо. Але незважаючи на системні дослідження, слід відзначити, що на сучасному етапі розвитку відсутній єдиний підхід до визначення поняття «електоральний простір».

Метою статті є систематизація та доповнення наукових підходів щодо сутності поняття «електоральний простір».

Дослідження наукових робіт свідчить, що на сучасному етапі розвитку вивчення поняття «електоральний простір» знаходиться тільки в стадії становлення як на рівні світової, так і української політичної науки. Незважаючи на наявність повноцінної традиції просторового моделювання в західній політології, і окремі теоретичні напрацювання українських, російських вчених, досліджуваний термін ще далекий від завершеної концептуалізації.

Через недостатню розробленість проблеми в наукових працях, переважно, не виділяються систематизації поглядів, а представляються різні трактування сутності поняття «електоральний простір».

Досить обґрунтовано видається систематизація, яка представлена в наукових роботах Р. В. Євстифеева [3] і А.С. Ахременко [2]. Авторами [2; 3] використаний комплексний підхід не лише до трактування поняття, але і викладені схожі систематизації поглядів вчених з цього питання. Р.В. Євстифеевим і А.С. Ахременко виділені два основних напрями, які використовуються політологами в трактуванні поняття «електоральний простір», серед яких параметричний і гуманітарний (якісний, не параметричний).

Параметричний напрям (підхід), використовуваний західними політологами (переважно, американськими), пов'язаний з моделюванням електоральних процесів. Необхідно відмітити, що в західній політичній науці поняття «електоральний простір» (electoral space) використовується достатньо рідко. Більше поширення отримало поняття «spatial elections» («прос-

торові вибори»). Як вказують дослідники, параметричний підхід спочатку склався в рамках теорії раціонального вибору. Серед основних відмінних рис цього підходу можна вважати [2; 3]:

– розгляд електорального простору в розрізі співвідношень політичних позицій партій (кандидатів) з політичними позиціями виборців. При цьому, ці типи позицій представляються в якості об'єктів в певному просторі. Виміри останнього є питаннями політичного порядку денного (ідеологій), або шкалами рівнів інтенсивності підтримки загальних ідеологій (певних політичних курсів);

– використання кількісного підходу до визначення просторових характеристик об'єктів – виборців і політичних партій, дистанціювання взаємовідносин (відстаней) між ними.

Необхідно відмітити, що загальною формою параметричного (просторового) представлення електоральних процесів виступає математична модель, представлена метричною функцією – способом вимірювання відстаней між виборцями і партіями або між партіями в певній системі координат. Тобто, в основі моделі лежить закладання певних параметрів електоральних процесів.

За справедливим твердженням Р.В. Євстифеева [3], найбільш важливою перевагою параметричного підходу можна вважати високу ступінь операціоналізації. А саме, отримувати моделі електорального простору можуть представляти кількісні прогнози, які згодом співставляються з емпіричними даними. Хоча, на думку дослідників [2; 3; 4], на сучасному етапі розвитку політичної науки концептуальний, теоретичний рівень просторового моделювання освоєний не достатньо. Як вказують Р.В. Євстифеев [3], А.С. Ахременко [2], відсутня теорія, яка чітко обґрунтовує прийняті системи координат електорального простору, що розглядає фактори формування його структури, відсутній категорійний апарат досліджуваної проблеми. В результаті цей підхід впливає на можливі неточності, високий ступінь довільності у визначенні системи вимірів, розмірності простору, що, у свою чергу, свідчить про низьку достовірність розрахункових показників параметричної моделі електорального простору.

Згідно з думкою В.М. Фурашева, Д.В. Ланде, С.М. Брайчевського [10], параметри моделі електорального простору часто на практиці не піддаються формалізації. Необхідно відмітити, що, суттєві труднощі при моделюванні викликає також необхідність врахування соціально-психологічних факторів. Спроби детального врахування параметрів такого типу настільки ускладнюють моделі, що вони рідко виявляються успішними. Можна погодитися з думками

вчених в області моделювання електоральних процесів [12; 7], що дуже часто невеликі зміни параметрів можуть привести до настільки значних змін вихідних значень, що повністю дискредитується вся модель.

В межах параметричного підходу багато процесів, близьких до електоральних, можна моделювати досить точно, якщо чітко їх параметризувати і встановити граничні параметри. Серед таких процесів можна виділити, наприклад, інформаційні потоки електронних засобів масової інформації (зокрема, в Інтернеті), супутніх виборним процесам. Хоча, необхідно підтримати В.М. Фурашева, Д.В. Ланде, С.М. Брайчевського [10], що на цьому етапі у сфері моделювання складніших електоральних процесів ефект може бути досягнутий тільки за допомогою синтезування досить простих алгоритмів і концепцій. Справедливим буде твердження про високу міру мінливості параметрів, використовуваних в моделюванні електоральних процесів.

Необхідно підкреслити, що в наукових колах [10] існують успішні спроби синтезу використання параметричних моделей із спрощеними логістичними моделями. Це свідчить, що основні параметри (електоральні потенціали кандидатів, рівень місткості виборчих компаній, виборчі квоти) для конкретизації загальної моделі, можуть бути визначені в результаті аналізу спрощеної логістичної моделі. Переважно, дані про логістичне зростання електорату, стають відомими досить точно за результатами спостережень за виборчими кампаніями.

Зважаючи на актуальність використання параметричного напрямку в процесах електорального моделювання, відсутність наукових підходів до трактування поняття «електоральний простір» в межах цього напрямку, і з урахуванням його сутнісних характеристик і основних рис, можна запропонувати авторський підхід до трактування цього поняття. А саме, на нашу думку, електоральним простором згідно з параметричною традицією можна вважати параметричну шкалу рівнів інтенсивності відповідності політичних позицій партій (кандидатів) з політичними позиціями виборців. Перевагою авторського трактування досліджуваного поняття є достатня простота і чіткість, яка потрібна для досліджень в рамках кількісного вивчення електоральних процесів. Відповідно до цього трактування можливий розвиток моделі кількісного (параметричного) аналізу електорального простору, також можливий синтез з іншими моделями з відповідним розширенням визначення поняття.

Використання гуманітарного (якісного, не параметричного) напрямку характерне для російської політичної наукової думки, і зосереджене на спробах формування концепції поняття «електоральний простір» і практично не досліджує питання його операціоналізації, інструменталізації. В розрізі цього напрямку досліджуване поняття розглядається з географічних позицій, тобто електоральний простір розглядається через призму стійких територіальних відмінностей в електоральній поведінці, також використовуються аспекти соціально-політичної взаємодії, і представляється:

– в якості «електорального ландшафту». На думку авторів цього підходу [1; 11], електоральний простір

або електоральний ландшафт можна представити в якості стійкої в часі і просторі, цілісної системи закономірно взаємозв'язаних елементів електоральної поведінки;

– з комплексної точки зору через комбінацію інститутів, агентів (акторів), соціальних мереж і неформальних практик [5]. При цьому, на нашу думку, представлено визначення не вказує на характер взаємодії всередині заданої комбінаційної системи;

– через призму концепту «політичного ринку», зазначаючи, що електоральний простір є місцем зустрічі попиту і пропозиції на політичному ринку;

– в розрізі комунікації між елітами і масами. Згідно з підходом А. Соловйова, електоральним простором є відображення чітко визначених і якісно специфікованих станів (фрагментів) політичних процесів, які характеризують локалізовані в просторі змагальні взаємовідносини неелітарних і елітарних груп під час легальних формувань органів влади;

– через об'єднання трьох поведінкового, географічно-просторового та інтеракційного компонентів, які впливають на розвиток електоральних процесів. З урахуванням цих компонентів О. Ключев пропонує власне трактування досліджуваного поняття. А саме, на думку автора [6], електоральний простір представляє собою населену територію, якій характерні політичні відмінності та особливості під час виборчих процесів, що проявляються під час взаємовідносин між агентами та суб'єктами електоральних процесів. Це трактування, на нашу думку, є достатньо яскравим прикладом гуманітарного підходу до визначення поняття «електоральний простір», оскільки не передбачає інструменталізації та операціоналізації електоральних процесів;

– у розрізі змагальних взаємовідносин акторів в процесі виборів органів влади. Згідно з гуманітарним підходом до трактування досліджуваного поняття О.І. Дейнека [4] визначає, що електоральним простором є відображення певного якісно спеціалізованого стану політичного процесу, який характеризує локалізовані в просторі змагальні взаємовідносини політичних акторів в процесі виборів органів влади. Попри те, що автор [4] розглядає електоральний простір через призму гуманітарного напрямку, за його думкою, концепт «електоральний простір» характеризується операціоналізацією, оскільки кількісна фіксація положень об'єктів відносно певної системи координат дозволяє будувати формалізовані пояснювальні та прогностичні моделі, здійснювати аналіз впливу незалежних ознак на позиції електоральних суб'єктів. На думку автора [4], цей підхід дає можливість будувати комплексні моделі, інтегруючи парадигми виборчих процесів. Хоча, на нашу думку, незважаючи на вказівку необхідності використати кількісну фіксацію, автор не пропонує чіткого закріплення певних кількісних показників, що свідчить про недостатнє обґрунтування привласнення характеристики операціоналізації гуманітарному напрямку вивчення електорального простору.

Г.М. Заболотна [5] розглядає взаємодію всередині електорального простору через призму трьох підходів (реалістичного, системного і комунікативного).

За твердженням автора [5], згідно з реалістичним підходом, взаємовідносини всередині електорального простору між політичними акторами розглядаються у вигляді протиріч з приводу влади, і, відповідного виникнення прихованих або відкритих конфліктів. Системний підхід передбачає зняття групових протиріч, ухвалення загальнозначущих рішень, здійснення мобілізації ресурсів для досягнення колективних цілей. Комунікативний підхід дає можливість передбачити обмін інформацією, яка має значення для розвитку електоральних процесів, і йде одночасно в двох напрямках: від влади (депутатів, партій) до електорату і від електорату до влади. Автор вказує на те, що за допомогою комунікативного підходу можлива зміна позицій акторів і зміна дистанціювання, також оптимізація електоральної поведінки виборців, і, в свою чергу покращення результатів виборів.

Необхідно відмітити, що використання ідентифікації характеру взаємодії електоральних процесів особливо актуально для граничних підходів до визначення і оцінювання електорального простору, при яких використовується як параметричний, так і гуманітарний підходи.

Не дивлячись на те, що гуманітарний напрям дослідження електорального простору не розглядає проблем операціоналізації, існують деякі напрацювання, які дозволяють говорити про те, що автори в рамках регіонального і соціокультурного вимірів використовують певні операціональні підходи, характерні, переважно, для параматеричного напрямку. А саме, дослідження регіональних відмінностей електорального процесу може бути операціональним при використанні підходу А. Лейпхарта. Виходячи з розробок Г. Екштейна, А. Лейпхарт [8] розмірковує про сегментацію в суспільстві. Сегменти характеризуються різними політичними інтересами. За твердженням Г. Екштейна, лінії політичного протистояння в суспільстві частково або повністю співпадають з лініями соціального розділення. Згідно із думкою А. Лейпхарта [8], сегментарні відмінності можуть мати ідеологічну, релігійну, мовну, культурну, регіональну, расову або етнічну природу.

Відповідно до підходу А. Лейпхарта [8], сегменти можуть мати різне походження. На думку автора [8], територіальні сегменти є територіальними співтовариствами, відносно однорідними у своїх політичних вимогах, без внутрішньої поляризації. Або їх внутрішня поляризація умовно вважається незначимою для цієї політичної ситуації. З точки зору голосувань територіальні сегменти є однорідними електоральними районами. Межі між територіальними сегментами можуть співпадати з адміністративними межами [8].

При цьому А. Лейпхарт [8] вказує, що територіальні сегменти є лише одним з декількох типів сегментів, що повертає нас до концепції електорального простору як явища, яке має безліч вимірів. Інші альтернативні типи сегментів (наприклад, етнокультурні: етнічні, конфесійні, яскраво виражені субетнічні) можна пов'язувати з соціокультурним виміром електорального простору. Необхідно відмітити, що введення А. Лейпхартом концепції сегментації електорального простору в межах гуманітарного напрямку дозволяє говорити про певну параметризацію і синтез напрямку,

який обумовлений розвитком теоретико-методологічної бази досліджень.

В наукових працях також можна зустріти підходи трактування поняття «електоральний простір», сформовані на межі параметричного і гуманітарного підходів. Серед них можна виділити підхід А.С. Ахременко [2], згідно з яким в якості електорального простору розглядається сукупність альтернатив електорального (який пред'являється на виборах виборцям) вибору, яка має певну структуру, і може бути виражена в просторових термінах (близькість, віддаленість тощо). У цьому трактуванні врахована як географічна складова, яка більшою мірою відповідає гуманітарному напрямку електорального моделювання, так і параметрична оскільки для формування електорального простору пропонується використати певні параметричні показники (кількісний вибір альтернатив, кількісний вимір близькості, віддаленості тощо).

Приймаючи до уваги те, що на сучасному етапі розвитку в наукових працях стала з'являтися традиція синтезу параметричного і гуманітарного підходів до визначення електорального простору, враховуючи необхідність використання всіх можливих кількісних, і при їх відсутності, якісних (в основному, експертних) методів виміру електоральних процесів, на нашу думку, досліджуване поняття необхідно розглядати з точки зору двох синтезованих підходів.

Для визначення сутності поняття «електоральний простір» у відповідності до параметрично-гуманітарного підходу необхідне врахування його основних сутнісних ознак. Вивчення наукових праць дозволило виокремити основні сутнісні ознаки електорального простору, серед яких: параметричні ознаки, які дають можливість операціоналізації та інструменталізації електоральних процесів; територіальні ознаки, які дають можливість зазначити, що електоральні процеси відбуваються на певних територіальних одиницях (місто, регіон, країна тощо); структурні ознаки, серед яких структура акторів, їх взаємовідносин, можливості дистанціювання тощо; подійно-часові ознаки, які дозволяють зазначити, що електоральні процеси пов'язані із певними виборчими кампаніями та виборами.

З урахуванням вищезначених ознак, зважаючи на існуючі наукові підходи, автором було запропоновано власний підхід до визначення сутності поняття «електоральний простір». А саме, електоральним простором є шкала відповідності політичних позицій партій (кандидатів) з політичними позиціями виборців в процесі виборів, сформована із використанням синтезу кількісних та експертних методів ідентифікації та оцінки взаємодії її учасників. Наукова новизна запропонованого трактування полягає в тому, що представлений підхід дозволяє розглядати електоральний простір через призму максимального використання кількісних методів та за їх відсутності, якісних (експертних) методів. Також в представленому формулюванні враховані основні сутнісні ознаки досліджуваного поняття, та передбачено ідентифікацію характеру взаємодії між партіями (кандидатами) та виборцями, зокрема зазначено, що за допомогою кількісно-якісної шкали оцінюється відповідність позицій учасників електорального простору.

Можна констатувати, що дослідження основних наукових підходів щодо трактування визначення сутності поняття «електоральний простір» дозволило запропонувати авторський підхід до цього питання, який сформований за допомогою синтезу параметричного та гуманітарного напрямів вивчення електора-

льних процесів. Об'єднання цих підходів пояснюється сучасними тенденціями розвитку електоральних процесів, змінами наукових поглядів та необхідністю зростання операціоналізації та інструменталізації, необхідних для підвищення рівня достовірності аналізу електорального простору.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Арбатская М.Н. Электоральное пространство и управление избирательными правами граждан: методологические и методические основы анализа / Арбатская М.Н. // Политэкс. – 2006. – № 1. – С. 62–80
Arbatskaja M. N. Jelektoral'noe prostranstvo i upravlenie izbiratel'nymi pravami grazhdan: metodologicheskie i metodicheskie osnovy analiza / Arbatskaja M. N. // Politjeks. – 2006. – № 1. – S. 62-80
2. Ахременко А.С. Электоральное пространство: теоретико-методологические проблемы: дисс. д-ра полит. наук : 23.00.01 / А.С. Ахременко. – М., 2009. – 431 с.
Ahremenko A.S. Jelektoral'noe prostranstvo: teoretiko-metodologicheskie problemy: diss. d-ra polit. nauk : 23.00.01 / A.S. Ahremenko. – M., 2009. – 431 s.
3. Евстифеев Р.В. Мелодии электоральных пространств. Политический процесс и электоральные предпочтения избирателей (Владимирская область, 1999–2009 гг.) / Р.В. Евстифеев. – Владимир: Собор, 2009. – 192 с.
Evstifeev R.V. Melodii jelektoral'nyh prostranstv. Politicheskij process i jelektoral'nye predpochtenija izbiratelej (Vladimirskaja oblast', 1999-2009 gg.) / R.V. Evstifeev. – Vladimir: Sobor, 2009. - 192 s.
4. Дейнека А.И. Электоральное пространство современной России как объект политического исследования / Дейнека А.И. // Вестник Адыгейского государственного ун-а. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2011. – Выпуск 3. – С. 311–316.
Dejneka A.I. Jelektoral'noe prostranstvo sovremennoj Rossii kak ob'ekt politicheskogo issledovanija / Dejneka A.I. // Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo un-a. Serija 1: Regionovedenie: filosofija, istorija, sociologija, jurisprudencija, politologija, kul'turologija. – 2011. – Vipusk 3. – S. 311-316
5. Заболотная Г.М. Социально-политическое пространство региона: социологический анализ [Текст]: дисс. д-ра социолог. наук : 22.00.04 / Г.М. Заболотная. – Тюмень, 2004. – 387 с.
Zabolotnaja G.M. Social'no-politicheskoe prostranstvo regiona: sociologicheskij analiz [Tekst]: diss. d-ra sociolog. nauk : 22.00.04 / G.M. Zabolotnaja. - Tjumen', 2004. – 387 s.
6. Ключев О. Базові теоретичні підходи до поняття «електоральний простір» / О. Ключев // "Український науковий журнал "Освіта регіону". – 2010. – № 2. – С. 28.
Kliuzhev O. Bazovi teoretychni pidkhody do poniattia «elektoral'nyj prostir» / O. Kliuzhev // "Ukrains'kyj naukovyj zhurnal "Osvita rehionu". – 2010. – № 2. – S. 28.
7. Крюкова Н.А. Электоральная география. Изучение в МГУ: монография / Н.А. Крюкова, А.А. Сидоренко, О.А. Шипулина, П.А. Чистяков, Д.А. Галкова. – М.: 2004. – 165 с.
Krjukova N.A. Jelektoral'naja geografija. Izuchenie v MGU : monografija / N.A. Krjukova, A.A. Sidorenko, O.A. Shipulina, P.A. Chistjakov, D.A. Galkova. – M.: 2004. – 165 s.
8. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / пер. с англ. под ред. А.М. Салмина, Г.В. Каменской / А. Лейпхарт. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
Lejphart A. Demokratija v mnogostavnyh obshhestvah: sravnitel'noe issledovanie / per. s angl. pod red. A.M. Salmina, G.V. Kamenskoj / A. Lejphart. - M.: Aspekt Press, 1997. – 287 s.
9. Соловьев А. Концепт и коммуникативный метод / Соловьев А. // Структура и динамика российского электорального пространства. Круглый стол // Полис. – 2000. – №2. – С. 84
Solov'ev A. Koncept i kommunikativnyj metod / Solo-v'ev A. // Struktura i dinamika rossijskogo jelektoral'nogo prostranstva. Kruglyj stol // Polis. - 2000. - №2. - S. 84
10. Фурашев В.Н. Моделирование информационно-электоральных процессов: монография / В.Н.Фурашев, Д.В.Ландэ, С.М. Брайчевский. – К.: НИЦПИ АпрН Украины, 2007. – 182 с.
Furashev V.N. Modelirovanie informacionno-jelektoral'nyh processov : monografija / V.N.Furashev, D.V.Landje, S.M. Brajchevskij. - K.: NICPI AprN Ukrainy, 2007. – 182 s.
11. Чекалин В. Политический ландшафт России / Чекалин В. // Власть. – 1996. – № 3. – С. 22–26
Chekalin V. Politicheskij landshaft Rossii / Chekalin V. // Vlast'. – 1996. - № 3. – S. 22-26
12. Arrow K. Social Choice and Individual Values [Text] / K. Arrow. – N.Y.: Wiley, 1951. – 99 p.

Shelemba M. Evolution of a theoretical nature and the concept of "electoral area"

Annotation. In the article systematization of the scientific going is presented near interpretation of essence of concept "electoral space". Basic signs and types of characters of mutual relations of participants of electoral space are classified. The authorial going near determination of the investigated concept, worked out by means of synthesis of self-reactance and humanitarian directions, offers.

Keywords: electoral space, self-reactance direction, humanitarian direction, parameters, signs, synthesis

Шелемба М.М. Эволюция взглядов и теоретическая сущность понятия «электоральное пространство»

Аннотация. В статье представлена систематизация научных подходов к трактовке сущности понятия "электоральное пространство". Классифицированы основные сущностные признаки и типы характеров взаимоотношений участников электорального пространства. Предложен авторский подход к определению исследуемого понятия, разработанный с помощью синтеза параметрического и гуманитарного направлений.

Ключевые слова: электоральное пространство, параметрическое направление, гуманитарное направление, параметры, признаки, синтез

SOCIAL COMUNICATIONS

Mantula B., Procenko A.
Brand as a means of self-actualization

Procenko Alexander, PhD, docent
Mantula Bogdan, a post graduate student
Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine

Abstract. This article is telling us about the common reasons for the formation of personal brands. The author argues that as a product of a culture of individualism and one of the innovative phenomena of modern communicative reality, the brand used as a means of self-identification and self-actualization. In a fast-changing variety of social groups and products offered by the consumer society person is getting an opportunity to orient and build its own successful life strategy.

Keywords: *brand, branding, brand community, culture of individualism, personality, self-projection, self-determination, the performing self, social communication, identity, brand image*

Today's information-oriented society is defined not so much by the rapid growth of knowledge in all areas of human activity, but by the fact that communication processes have increased – human interactions based on the circulation of knowledge and the emergence of opportunities to gain it rather quickly. Accelerated processes of acquiring different information promote broadening of choice for further human activities and the emergence of greater number of directions for efficient planning and realization of various activities. Using established brands kaleidoscope as a set of markers, person declares him- or herself, his or her own identity, and the information-oriented society offers prospects for the development and improvement in the occupied area.

Objective of the Article is to comprehend the origins of formation of personal brands and to understand their place and role in the consumer culture.

Focusing due attention on investigations in the field of branding (G. Featherstone, D. B. Holt, D.A. Aaker, F. Kotler), it should be noted that the works, devoted to the study of the brands' nature, are concentrated mainly on the key aspects of their development and maintenance on local and global markets. However, it is clear that the place and role of personal brands in today's information-oriented society revealed in scientific literature not wide enough, giving the issue undeservedly little attention.

Therefore, the *relevance* of this topic is consideration of personal brands in today's information-oriented society.

In terms of total society globalization and informatization, free circulation of knowledge, impetuous mediatization and destruction of "authorities", each entity gets broad opportunities in the struggle for its own successful existence, in "creating him- or herself." Being established and formed in the West, the culture of individualism penetrates into the most remote corners of the world and opposes the practice of suppression of the individual by society and/or the state. This culture makes laws that support and, if necessary, correct some experience of individuals, in other words, allow them feeling freedom and responsibility for their lives. In fact individualism is not estrangement from public life, but, first of all, a form of initiation in it, it is a cultural project of existence in society.

It should be noted that one of the main tools of culture of individualism is a lifestyle which, as Małgorzata Jacyno marks, can be a means of individual's vivid self-expression and a way of self-liberation from pressure and

restrictions he or she experiences. Lifestyle in the culture of individualism is a method of self-creation, authenticity acquisition, approbation of different versions of the own "I", conducting experiments with it, not necessarily associated with the radical and abrupt changes. This is a method of liberation and not just in the sense, inherent in the various forms and manifestations of mass rebellion. Importance given to the style of life allows seeing in it a chance for personal emancipation from things, which, in the individual's opinion, limit his freedom or opportunity to be him - or herself [4, p. 62 - 63].

Since most of the samples are dictated by fashion, which plays a role of a mechanism of social control over youth, the transience and changing of lifestyles, as if decorations, requires immediate re-orientation, otherwise one will be reputed as old-fashioned, having not enough time to digest everything offered by consumer society. Striving for something new turns into a neurotic need, based on the fear of lagging behind the others and discrepancy to the spirit of the age [8, p. 185]. By-turn, constant search for new models and impressions against a background of the ruthless utilization of the old ones instills confidence in one's own adequacy and ability to be modern.

Famous sociologist Z. Bauman calls the society of XXI century a "liquid modernity". An unprecedented increase in the diversity of things, practices, and events, pluralization in all areas of social and cultural life contribute to the intensification of competition. "Light capitalism brings to life and ensures the coexistence of authorities in such quantity that none of them is able to be respected for a long time, to say nothing of having the right for exclusiveness. When there are a lot of authorities, they begin to abolish each other, and the only effective leader in this field is the one who will choose between them [...] Authorities don't command anymore; they are looking for the inclination of the voter; they seduce and subdue", - says sociologist [1, p.71-72].

Rapidly developing technologies in the communications field allow obtaining the approval and commitment of wide audiences, to individualize personality and to take place in society without intermediate links - groups, ideologies, symbolic cultural systems. At the same time the movement of a person from local national culture to the global information space takes place. Thanks to the openness of the world, a person becomes able to transform and change the boundaries of self-perception on both physical

and spiritual levels. There is an opportunity to change the physical appearance, increase the duration of life, get a virtual name and conceal the true nature or to model the entirely new personality.

J.-P. Sartre, in the middle of the twentieth century, wrote: "A person first of all exists; a man is a creature that is directed to the future and is aware that it projects itself into the future. Man is first of all a project that is experienced subjectively, not a moss, mold and not a cauliflower. Nothing exists before this project, there is nothing on intelligible sky, and the person becomes such, what is his of her life project" [5, p. 323]. Indeed, human life becomes meaningful through the implementation of personal project. For J.-P. Sartre self-projection is the need of creative and free person for self-realization.

G.L. Tulchinsky [6] defines "auto-projection" of personality as individual's positioning and self-positioning, peculiar to the present. The author emphasizes that latest technologies and communication facilities provide exceptional opportunities of "self-projecting" identity and in virtual reality, person can achieve social recognition and fulfill himself to a greater extent than in the "real". Under self-realization is meant implementation of personal projects in an objective reality, the ability to position yourself and become someone in time and space of your own life.

In the foreground appears a choice of "project", authored by the person him- or herself. It is about a rather specific technology of development and implementation of this "project", which includes a choice of a life strategy, formation, positioning and promotion of a particular brand image and reputation, and literally it is marketing technology: the formation of your own importance, the demand for yourself - not only in the labor market but also in social relations, personal life, in everyday life. Obviously, complete refusal from statutory and role identities doesn't take place, but they become quality characteristics that are used in the technology of forming and promotion of brand. The status and role doesn't become a goal or the final result of the identification but the means of realization of the "man-project."

According to Z. Bauman, self-projection is not the subject of self-selection, but the modern life peculiarity: "Modernity replaces heteronymous definition of the social status with compulsory self-determination". It means that, if a person wants to assert him- or herself in today's rapidly changing world, consisting of the situations of risk and uncertainty, he or she must accept the terms of this world, learn how to change, become mobile.

At the same time typical for modern socio-cultural world demythologization, including decay of Christian myth, and the ensuing "humanistic" myth, is manifested in the loss of value coordinates, without which a person is unable to navigate the space of significant objects and phenomena. It is not without reason that modern philosophical literature constantly gives pessimistic assessment of the present individuality (and personality, accordingly). Within the individualistic culture the destiny of a person in modern social and cultural conditions seems to be tragic: individual, who didn't become a personality, is frustrated person, damaged, deformed. In this case, on the first place, in the conditions of collapse of the religious, political and "humanistic" myths, appears the brand myth,

often based on trust to a certain particular individual (brand owner).

Due to the consumption of brands, the individual is symbolically attached to a particular lifestyle and gets the desired social status in opinion of associates. Brands become a convenient tool for the construction of desired identification. Using brands like pieces of mosaic, person collects his or her own identity and presents it on the public court.

Today, in addition to functional, emotional and status, brands acquire a spiritual dimension, forming in the minds of consumers a stable connection of brand name with certain values and beliefs. Brands with the most powerful and advanced systems of values and beliefs, are able to unite people around their ideas and produce "brand communities" [7, p. 204], thereby contributing to the formation of collective identity. Despite the fact that individualism is typical for postmodern worldview, desire for social integration is archetypal for individual - it is a generic human feature. For the individual it is much easier to understand his or her place in the world, to find the value system's reference points and self-actualize being member of "brand community". The formation of brand communities is a modern form of the individual's desire to integrate into the society and to form a collective identity.

The modern consumer society does not suppose only functional meeting the needs - on the contrary, consumption is more and more often based on hidden meanings, and brands are used as these symbolic resources for the formation and maintenance of personal individuality and identity [2, p. 136]. The consumer joins the creation of his own symbolic project in which he must establish his own identity using symbolic materials. These materials, first of all, are brands that contain most of the existing cultural meanings. Social and cultural studies are paying significant attention to the "aestheticization of social life" because it is believed that the methods used to create a personal identity relate to aesthetic or cultural orders, and in addition, these methods of self-promoting more and more often contain cultural resources and cultural capital. G. Featherstone, a sociology professor, claims that in consumption culture emerged a new personality concept - "The Performing Self", which puts in the foreground the appearance, demonstrativeness and management thoughts of others [3].

Penetration into the group through identification, the ability to be accepted into the environment, to be involved in the event, through the formation of identity, in particular, is carried out through brands that can represent and identify. They are embodied in the key symbols (logos, corporate style), words (slogans), clothes, things, places of visit, consumed values; they can be easily recognized by "friends" and not clear, not available for "others." Visual demonstration of identity, carried on the consumption market as well as in interpersonal relationships, contains a set of attributes and characteristics of brand identities, including value, spiritual and emotional layers.

Reflection of visual analysis and identification provides an opportunity to form behavioral strategy of the part accepting to its social group, and the part that wants to get into this surrounding, thanks to the reproduction of suitable strategies based on the consumption of certain brands. It is a dress code and brands that create in modern

society social and cultural filters when entering a professional field of activity, recreation and leisure sphere, building friendship and family relations, in the market and media space when singling out of the target audience, in visual culture and arts.

Thus, there is no doubt that at the present time of society informatization, active development of globalization processes and the destruction of former "authorities", the person gets wide opportunities to "auto-projection", self-realization. Contemporary culture of individualism presupposes the struggle for self-realization in the society,

otherwise not identified subject, who didn't become personality, begins to be considered defective, deformed, "alien" to the socio-space. Deliberate or indirect use of the whole kaleidoscope of existing brands, providing visual and practical self-identification evidence to society, becomes one of the modern forms of realization of the individual's desire to partake in it. Penetration into the group through identification, the ability to be accepted into the environment, to be involved in the event through the formation of identity, in particular, is carried out due to brands.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bauman, Z. (2008) 'Liquid modernity', St. Petersburg: Piter.
2. Elliot, R., Wattanasuwan, K. (1998) 'Brands as resources for the symbolic construction of identity', International Journal of Advertising 17: 131–145.
3. Featherstone, M. (1991) 'The body in consumer culture' in M. Featherstone, M. Hepworth, B/ Turner (eds) The Body : Social Process and Cultural Theory, London : Sage: 170-196.
4. Małgorzhata, J. (2012) 'Kultura indywidualizmu', Kharkiv, UKR: Gumanitarny Tsentr.
5. Sartre, J.-P. (1989) 'L'existentialisme est un humanisme', Moskow: Political literature.
6. Tulchinsky, G. (2009), 'Personality as a self-project & as a brand', Moskow, Philosophical sciences 9: 47 – 60.
7. Vincent, L. (2004) 'Legendary Brands', Moskow: Fair-press.
8. Zubok, Y., Chuprov, V. (2008) 'Sotsialnaia reguliatsia v usloviah neopredelennosti', Moskow: Academia.

Мантула Б.А., Проценко А.Ф. Бренд как средство самоактуализации

Аннотация. В данной статье раскрываются основные причины формирования личностных брендов. Автор доказывает, что являясь продуктом культуры индивидуализма и одним из инновационных явлений современной коммуникативной действительности, бренд используется как средство самоидентификации и самоактуализации. В быстроменяющемся разнообразии социальных групп и продуктов предлагаемых обществом потребления личность приобретает возможность сориентироваться и выстроить собственную стратегию поведения.

Ключевые слова: бренд, брендинг, культура индивидуализма, личность, самопроектирование, самоопределение, идентичность, образ бренда

Гурч Л.А.

Вербалізація суб'єктивізму в колумністиці Юрія Макарова

Гурч Леся Адамівна, асистент кафедри мови засобів масової інформації
Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Анотація. Проаналізовано вербальні засоби вираження суб'єктивізму в колумністиці Юрія Макарова. Розглянуто суб'єктивність на кількох рівнях авторського тексту: змістовому, лексико-фразеологічному, синтаксичному, морфологічному та словотвірному.

Ключові слова: вербалізатори суб'єктивізму, колумніст, колумністика, автор, текст

У сучасних мас-медіа чітко простежується тенденція до суб'єктивізму. Професійна та аматорська журналістика активно продукує тексти з яскраво вираженою авторською позицією. Високим ступенем суб'єктивності характеризується *колумністика* – різновид найбільш суб'єктивної журналістики, де автор має змогу вільно виражати власні думки, судження, погляди й переконання, давати оцінку відображеним реаліям та репрезентувати монофонічну позицію.

Категорія суб'єктивізму цікавила широкий спектр науковців: філософів, лінгвістів, літературознавців та журналістикознавців. З різних ракурсів це питання висвітлювали Н. Вус, В. Грицина, В. Дрібнюк, Н. Сафанова та інші вчені. Серед дослідників колумністики означену проблему здебільш поверхнево розглядали Л. Звелідовська, Л. Кройчик, С. Шебеліст, С. Ярцева тощо.

Мета статті – проаналізувати вербалізатори суб'єктивізму в колумністиці Юрія Макарова.

Матеріал дослідження становлять тексти колумніста журналу “Тиждень.іа” Юрія Макарова за серпень 2013 – березень 2014 року.

Серед методів дослідження застосовували *дефінітивний аналіз* – для уточнення дефініцій, *контекстуальний аналіз* – для вибору із контексту мовних засобів вираження суб'єктивізму, *функціональний аналіз* – для з'ясування функціонального потенціалу суб'єктивних конструкцій.

Категорію суб'єктивності та суб'єктивізму трактує багато лексикографічних праць. Наведемо найбільш адекватні нашому розумінню дефініції: *суб'єктивність* – це “(1) індивідуальна особливість у поглядах на речі; 2) оригінальність, властива якій-н. людині; 3) відсутність об'єктивності; *суб'єктивізм*”. Своєргово, *суб'єктивізм* – це “світоглядна позиція, що тією чи іншою мірою заперечує об'єктивний підхід до дійсності”, а також “оцінка чого-н., ставлення до чогось залежно від особистих симпатій, настрою чи нахилу” [3, с. 580]. Хоч означені поняття не абсолютно ідентичні, у контексті нашого дослідження розглядатимемо їх як синоніми.

Вищезазначені дефініції спробуємо спроектувати на колумністику. *Суб'єктивність колумністичного тексту* – це персоналізоване відображення фактів, продиктоване світобаченням автора, його досвідом та знаннями. Відповідно, *суб'єктивізм колумніста* – це світоглядна авторська позиція, самобутня модель світосприйняття та відтворення дійсності, особисті думки, судження, установки та досвід, експліковані у персоналізованому колумністичному тексті.

Суб'єктивізм є невід'ємною ознакою авторської колонки. За констатацією С. Шебеліста, “авторська

колонка – це журналістський твір художньо-публіцистичного жанру, невеликий за обсягом, довільної композиції, в якому головна увага зосереджена на регулярному вираженні *суб'єктивних думок* автора з приводу суспільно важливих чи особисто значущих явищ і подій... Як жанр досить вільний і гнучкий, колонка споріднена з нарисом, коментарем, фейлетоном і зарисовкою, але відрізняється від них *вищим ступенем суб'єктивності*, поставленими завданнями, масштабами висновків і узагальнень, образно-експресивною розповіддю і мовностилістичною специфікою (курсив наш. – Л.Г.)” [4, с. 344].

З огляду на різноманітність авторської колонки, да-ти їй нормативне визначення складно. Адже *колонка* – “це стаття-роздум, яка може бути і аналітичною, і пристрасною, і моралізаторською, і провокаційною, однак завжди оцінною. Суб'єктивність – от, мабуть, єдина її стала ознака” [5].

Суб'єктивізм реалізується зокрема у вербалізації думок та фактів. *Вербалізатори суб'єктивізму* – це закодоване у мовну структуру тексту експліцитне вираження авторського світобачення та світовідчуття, лінгвальних та естетичних смаків, персональних думок, суджень та оцінного ставлення до предмету висловлювання. Керуючись особистими уподобаннями, знаннями, досвідом та смаками, автор використовує ті мовні засоби, які найповніше окреслюють його світоглядну позицію. Пропонуємо розглянути такі *рівні актуалізації авторського суб'єктивізму*:

Змістовий рівень передовсім експлікує авторську позицію щодо відображених реалій, актуалізує експресивну інформацію та репрезентує комунікативну інтенцію колумніста. Серед проблемно-тематичних домінант колумністики Юрія Макарова можна виокремити питання євроінтеграції України, проблему вибору між Митним та Європейським Союзом.

Авторська рефлексія проявляється зокрема у філософічних роздумах (*Сам по собі Євросоюз – вельми неоднорідне утворення, належність до якого не означає автоматичного вирішення всіх внутрішніх проблем* (“Глюзія польоту”)), суб'єктивно-іманентних відчуттях (*Соромно зізнатись, але щоразу з наближенням нашого головного державного свята відчуваю легкий дискомфорт* (“«Від чого» чи «заради чого?»)), іронічній тональності (*Бо незалежність – це не лише «від чого» чи «від кого», а ще й «заради чого»... Незалежність від держави колишніх чекістів, від патріотично-клерикального «єдинообразія» та «єдинодумія», від проблем з околицями й мігрантами, від «нафтового прокляття», від деградації соціальних інститутів, від дикої агресії та експансії, гри м'язами, ксенофобії* (“«Від чого» чи «заради чо-

го?»)), категоричних оцінках (*Росія – то ніяка не федерація, а жорстко вертикалізована унітарна держава* (“Молот і циркуль”)), емоційній аргументації (*Досі вона [Росія. – Л.Г.] несамовито пхалася в наші справи, тим більше, що їй це дозволялося безперешкодно. Євромайдан поклав цьому край, і вона перейшла до активних дій. Спіраль розвитку російської держави пройшла черговий виток і знову ввійшла в фазу агресивної, небезпечної не лише для сусідів, а й для всього світу Імперії зла, в ролі якої вона неодноразово виступала в своїй історії* (“Ворог біля воріт”)), діалогізації та інтимізації тексту (для нас Європа – це ніяке не відпущення гріхів і не перепустка в рай (“Ілюзія польоту”). Суб’єктивно забарвлений контент колумністики вербалізується в означених змістових фрагментах.

Лексико-фразеологічний рівень передбачає використання зображально-виражальних засобів. Персональне ставлення до предмета висловлювань колумніст здебільшого виявляє відверто, вдаючись до **сенсорної лексики**, як-от: *не люблю, боюся, байдужий, не вірю, чую, відчуваю, дивився, не бачив, спостерігаю, не сподобалася, свіжий, гарячий, блискуча, перетравити, неприємно, огидно, образливо* тощо. Крізь призму сенсорних відчуттів, зокрема нюху, слуху та зору, автор концептуалізує власну позицію щодо описаних реалій: *Я не люблю футболу. Точніше, не «не люблю!», а просто до нього байдужий* (“Good night Ukraine”). *Хочу попередити: мені огидні принизливі узагальнення стосовно будь-якої спільноти, зокрема й росіяни. Мені неприємні поширені в нас останнім часом інвективи, нібито росіяни – взагалі ніякі не слов’яни, а так... чудь, жмудь і взагалі моксель* (“Sancta simplicitas”).

Колумніст чутливо осмислює дійсність, дає їй власну емоційну оцінку та акцентує увагу на суб’єктивних відчуттях. На основі сенсоризмів Юрій Макаров створює метафори, епітети та перифрази: *відблиск променів влади, вгодовані старі еліти* (поважні жителі Росії), *гарячі сини гір та гарячі сини степів* (мешканці Чечні).

Ефективним засобом передачі суб’єктивного ставлення до повідомлюваного є **модальні слова**. В аналізованих колумністичних текстах авторську модальність переважно експлікують лексеми *здається, м’яко кажучи, прошу, може, можливо, напевно, щоправда, зрозуміло, шкода, на щастя, на жаль, все ж таки, лишень, аж, ну й, еге ж!* Наприклад: *Це як із Юлією Володимирівною: можливо, у чомусь вона таки винна, але, перш ніж її судити, було б справедливим запроторити за ґрати 99% нинішніх керманців* (“Good night Ukraine”). *Кожен має свою частку відповідальності, й жодного – жодного! – не шкода* (“Біле, чорне і червоне”). *Ну то й що, що більшість моїх знайомих не люблять симфонічної музики – вони анітрохи не почуваються від цього неповноцінними* (“Good night Ukraine”). Суб’єктивно-модальні висловлювання емотивно насичують контент колонки.

Пейоративного забарвлення надає колумністичному тексту **знижена лексика**, зокрема **сленг, суржикізм, просторіччя та інвективи**. Автор відверто іронізує над сусідньою країною: *У голові росіянина давно склався сталий образ українців як недоумкуватих,*

затурканих, але хитрих і жадібних сусідів, до того ж геть усіх латентних націоналістів (останнє, безумовно, з негативними конотаціями, інакше кажучи, **«фашистів»**). Можна скільки завгодно таврувати **«сіру масу»** сусідньої країни, яка однаково ненавидить **«піндосов»** і **«жидов»**, **«панаєхавших»**, **«чорножопих»** і **«хахлов»**, натомість пишеться своїми спільними м’язами й духовністю (“Sancta simplicitas”). Суб’єктивну модальність позначають слова безумовно, інакше кажучи, до того ж.

До стилістично маркованих також можна віднести лексеми *тусовщик, пофігіст, мейл, нацики, наворочений, просунутий, замутити, запроторити за ґрати, бути в шоколаді, фільтрувати очочих, «междусобойчик», «єдинообразія», «єдиномислія», чудь, жмудь, пика, пиха, масовка, хохли, хами, мурло, актор-гопник, жлоби, дикуни*. Колумніст вдається до цих засобів задля емоційного зближення з читачами, передачі оцінного ставлення до відображеного та надання тексту експресивної конотації.

Рефлексія суб’єктивності реалізуються завдяки об’єктивним висловлюванням, які репрезентують індивідуальний спосіб мислення Юрія Макарова. Окремі з них пропонуємо до розгляду:

• **перифрази**: *Україна – священний Heartland’у, територія Потапа і Насті, арматури і добров, ну й, звісно, «Беркута»*; *Росія – Імперія зла*; *Віктор Янукович – узурпатор, перша особа держави, «батьа», бос усіх босів, саро ді tutti сарі, глава держави*; *Володимир Путін – імператор, диктатор, цар*; *Олексій Навальний – молодий технократ, борець із корупцією, потенційний політв’язень, дракоша*; *Медведчук – агент впливу*. Зазначені експресивні позиціонують оцінку, погляд та емоції колумніста щодо описаних подій, сприяють увиразненню колонки й активізують увагу читачів: *Як накаже «батьа», так і буде* (“Партія дуже старого типу”). *Як німці після 1918 року не могли впоратися із приниженням, як вони вважали, несправедливого Версальського миру, так російські фашисти досі переживають приниження Біловезької угоди, яка зумовила втрату імперією її священного Heartland’у, себто України* (“Ворог біля воріт”).

• **епітети**: *російська «несистемна» опозиція; Фашистська Росія; спорохніла імперія, нелегітимна Київрада; елегантний скандал; своєрідне вибіркоче правосуддя; гарячий цех* тощо. Наприклад: *Узурпація всіх можливих повноважень і ліквідація розподілу влад, кадрова політика в найкращих сицилійських традиціях, каналізація грошових потоків і повне зневажання інтересів держави й нації – інших досягнень на рахунку неситої й цинічної команди на чолі з громадянином Януковичем В.Ф. немає* (“Біле, чорне і червоне”). *В усіх цих сенсах наша молода незалежна держава або недорозвинена, або відсутня* (“«Від чого» чи «заради чого?»”). Окреслені засоби надають колумністичним текстам суб’єктивно-оцінне забарвлення, адже характеризують певну ознаку предмета та виявляють авторське ставлення до нього.

• **фразеологізми**: *потрапити на лаву підсудних, брати гріх на душу, ніхто не без гріха*. Завдяки фразеологічним зворотам Юрій Макаров передає власні думки та емоції, привертає та активізує увагу читачів: *Якщо його амбіції не сягають далі золотого унітаза*

(перепрошую за заяложений образ), він ламається, щойно випаде із системи стосунків (“Тест на грати”). Злі язики, які відстежують інтригу зсередини, відразу поставили діагноз: «реформу» замутили персонально під нинішнього міністра освіти й науки (“Руки геть від гравців у бісер!”). “У мовленні фразеологізми використовують з різною метою: для надання висловлюванню образності, емоційності, експресивності; створення відтінку іронії, жарту, насмішки, сарказму тощо; вираження позитивних емоцій або фамільярності; відтворення найтонших аспектів значення, характеристики предмета, явища, ситуації” [1, с. 3].

● **прислів'я та приказки:** *поперек батька в пекло не сунься, час платити по рахунках.* Ось як відгукується колумніст про владу: *Так демонстративно, що навіть вигнав на вулицю масовку з плакатами й дав по голові окремим москвофілам зі свого табору, мовляв, поперек батька в пекло не сунься* (“Ілюзія польоту”). А нинішній панівний тип – я вже уявляю, як він поводитиметься, коли настане час платити по рахунках (“Тест на грати”). У наведеному контексті народні вислови набувають конотації легкого іронії та глузливості.

● **афоризми, крилаті фрази, сентенції:**

- Незалежність – це не лише «від чого» чи «від кого», а ще й «заради чого».
- Незалежність не в прикордонних пунктах, а в головах.
- Журналістів б'ють не попри те, що вони журналісти, а саме за те, що вони журналісти.
- Європа – це ніяке не відпущення гріхів і не перепустка в рай.
- Євросоюз – то не якась сакральна мета, а операційний засіб вирішення наших проблем.
- Європейський курс для України – протипотрута від повернення в пост-СРСР.

Дотепність і максимальна сконденсованість висловів є виявом самобутності та лінгвокреативності колумніста, елементом його ідіостилу та вербалізатором суб'єктивізму. Крилаті авторські фрази вирізняються насамперед глибиною змісту та лаконізмом, образністю та експресивністю, суб'єктивно-оцінною та іронічною тональністю.

● **метафори:** *крутяться великі гроші; регіональна шахівниця; проливати ріки крові; кинути перо; обмежити апетити; прикрутити гайки.* Візьмімо для прикладу таке речення: *З того боку все зрозуміло: у скляних очах речників банди ані тіні людських почуттів, а беркутята самі не приховують, що приїхали до столиці на полювання* (“Біле, чорне і червоне”). З огляду на експресивно-оцінне навантаження, метафора є своєрідним індикатором художнього осмислення дійсності колумніста та увиразненням образної структури тексту.

● **метонімія:** *загравання з Кремлем, Україна дістала черговий ляпас.* Наприклад: *Ні, такі сталося: донедавна Янукович зі своїм почтом сиділи на двох стільцях, загравали водночас і з Брюсселем, і з Москвою* (“Ілюзія польоту”). Наведений метафоричний троп експлікує авторську оцінку та надає колонці експресивно-іронічного, розмовного відтінку.

Серед синтаксичних засобів вираження суб'єктивізму Юрій Макаров активно використовує вставні

та вставлені конструкції, парцеляцію, інверсію, риторичні запитання та риторичні оклики. Ці експресивні засоби передають емоційний стан колумніста, інтонаційно виділяють важливі змістові аспекти та увиразнюють синтаксичну структуру авторської колонки. Розгляньмо декілька прикладів:

● **інверсія:** *Славу Лобановського, Блохіна, Шевченка це не перекреслить* (“Good night Ukraine”). Незвичне розташування слів у реченні надає висловлюванню емоційно-сміслового увиразнення, акцентує увагу на логічно виділених словах та передає авторське ставлення до них.

● **парцеляція:** *На щастя, оперативна ситуація не потребує негайних реакцій. Окрім однієї: не дати себе надурити* (“Ілюзія польоту”). У листопаді з'явилася кров. У січні – жертви. У лютому – великі жертви (“Біле, чорне і червоне”). Як експресивний засіб синтаксису, парцельовані конструкції ритмізують та динамізують текст, інтонаційно виділяють та підсилюють комунікативно відокремлені компоненти речення.

● **риторичні фігури:** *Нічого, що я не про митне хамство Путіна, не про агента впливу Медведчука і не про нелегітимну Київраду?* (“Зоряне небо над головою”). Хіба європейський вибір не прописано в Конституції, хіба Вільнюська угода про партнерство не готувалася заздалегідь багато місяців? (“Ілюзія польоту”). У другому реченні, окрім риторичного запитання, автор вдається до стилістичної фігури **анафори**. У комплексі ці засоби створюють ефект діалогічності та активізують увагу читача. *Могло таке бути? Скільки завгодно! Можливо? Ще й як!* (Тест на грати). *Українознавець, дідько!..* (“Руки геть від гравців у бісер!”). *Тож, хай там як, зі святом!* (“«Від чого» чи «заради чого?»”). Окреслені риторичні запитання та оклики виявляють емоційне ставлення автора до контенту колонки, сприяють увиразненню, діалогізації та експресивності тексту.

● **вставні та вставлені конструкції:** *Воно працює, може, не ідеально, може, його є спосіб якось обійти (ніхто не без гріха, корупція трапляється навіть у найрозвиненіших країнах), зрештою, його можна оскаржити, вдосконалити, скасувати – через суд, через парламент, через пресу, через акції протесту* (“Dura lex”). *Що з того, що кавказці є повноцінними громадянами Федерації (останнє слово вже давно варто було би брати в лапки: Росія – то ніяка не федерація, а жорстко вертикалізована унітарна держава), які мають право жити у своїй країні скрізь, де захочуть?* (“Молот і циркуль”). Означені синтаксичні конструкції надають тексту суб'єктивно-оцінного забарвлення, доповнюють, роз'яснюють та уточнюють його зміст, репрезентують ставлення колумніста до предмету висловлювань. До того ж вставні слова *може, зрештою* мають суб'єктивно-модальне значення.

Морфологічними вербалізаторами суб'єктивності здебільшого виступають **дієслова 1 особи однини та особовий займенника “я”**. Як засоби персоналізації та інтимізації тексту, вони експлікують внутрішній стан автора та демонструють його ставлення до контенту колонки. Наприклад: *Я вважаю і завжди вважав єдиною прийнятною лінією поведінки стосовно*

виявів нацизму політику нульової толерантності ("Good night Ukraine").

Колумніст неодноразово апелює до власної персоні, позиціонуючи своє "я". Скажімо, у 10-ти авторських текстах займенник "я" вжито 49 разів. Тільки у 3 матеріалах ми не натрапили на цей індикатор суб'єктності. Найчастіше Юрій Макаров послуговувався означенням займенником у колонці "Зоряне небо над головою" – 12 разів. Превалюють у тексті й особові дієслова: *Як і багато людей мого покоління, я зростаю під впливом фантастичних романів Бредбері, Кларка, Лема, Стругацьких... Пам'ятаю, як молодим, неосвіченим і, якщо чесно, тупим репортером я потрапив на інтерв'ю до академіка Глушкова незадовго до його смерті.* Окрім спогадів про імпліцитно пережите минуле, колумніст почасти вдається до питальних дієслівних форм та імперативів *подивіться, закликаю, питаю.*

На **словотворчому рівні** суб'єктивну оцінку колумніста відображають **демінітиви**. Як зазначає О. Федоренко: «Демінутиви у складі лексем репрезентують емоційно-позитивну, доброзичливо-схвальну оцінку і зневажливо-викривальне, іронічно-сатиричне ставлення мовця до предмета висловлювання» [3].

У колумністиці Юрія Макарова можна зауважити такі лексеми із демінутивними компонентами: *секундочка, трішечки, маленька, чималенька, швиденько*. Попри здрибно-пестливі суфікси, у певних контекстах вони набувають іронічної тональності: *З того боку все зрозуміло: у скляних очах речників банди ані тіні людських почуттів, а беркутята самі не приходять, що приїхали до столиці на полювання* ("Біле, чорне і червоне"). *Перед представниками країни, яка дала світові Канта, Гегеля і Фреге поставлено простеньке логічне завданнячко: німецька компанія*

запрошує у прес-тур медійника ("Dura lex"). Серед окреслених вербалізаторів суб'єктивності найменш уживаними в авторській колонці є демінутиви.

Інтегральний аналіз колумністичних текстів дає підстави висунувати:

Суб'єктивізм у колумністиці – це особистісно зорієнтована модель відтворення дійсності, емоційно-емпатичне й експресивно-оцінне висловлення суб'єктивних думок, поглядів та позиції автора. Суб'єктивізм колумніста актуалізується на змістовому, лексико-фразеологічному, синтаксичному, морфологічному, словотвірному та інших рівнях тексту.

Авторську суб'єктивність відображають такі текстові компоненти: персоналізований добір фактологічної та вербальної інформації, однозначність позиції, експліцитне вираження авторського «я», відвертість висловлювань, використання емотивно-оцінної лексики, експресивних синтаксичних конструкцій та морфологічних індикаторів суб'єктності. Власне, ці компоненти поживляють перцепцію тексту, інтимізують та увиразнюють його лінгвальну структуру, надають викладу емоційності та динамізму.

Юрій Макаров продемонстрував високий рівень критичного мислення й оригінальних суджень. Колонка автора відзначається актуальністю та інформативністю, політичним спрямуванням та самобутнім стилем. Мовна компетенція та чітка ненав'язлива позиція сприяє ефективній інтеракції з читачами.

Можна констатувати, що *вербалізатори суб'єктивізму* в колумністиці Юрія Макарова є виявом авторського "я" у тексті, репрезентантом ставлення до предмета висловлювання, індикатором передачі внутрішнього стану, емоцій, переживань, відчуттів та почуттів колумніста. Експлікація суб'єктивізму в авторській колонці потребує поглиблених наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Забіяка В.А. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування : практ. посіб. / В.А. Забіяка, І.М. Забіяка. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 304 с.
2. Новий словник іншомовних слів. Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк; За ред. Л.І. Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.
3. Федоренко О.Д. Емотивно-оцінна функція демінутивів у газетній комунікації [Е-ресурс] // Стиль і текст. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2044>

4. Федоренко О.Д. Емотивно-оцінна функція демінутивів у газетній комунікації [Е-ресурс] // Стиль і текст. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2044>
5. Шебеліст С.В. Від першої особи: колумністика в сучасних українських мас-медіа / С.В. Шебеліст // Журналістика. Лінгвістика. Дидактика : збірник наукових праць. – Полтава, 2010. – С. 345–351.
6. Шебеліст С.В. Від першої особи: колумністика в сучасних українських мас-медіа / С.В. Шебеліст // Журналістика. Лінгвістика. Дидактика : збірник наукових праць. – Полтава, 2010. – С. 345–351.
7. Casals Caro M.I. La columna periodística: de esos embusteros dhas del ego inmarcitable [E-source]. – Acces Mode: www.ucm.es/info/emp/Numer_06

Gurch L.A. Verbalization of subjectivism in columnistics Yuriy Makarov

Abstract. Analyzed verbal means of expression of subjectivism in columnistics Yuriy Makarov. Described subjectivity at several levels of the author's text: content, lexical and phraseological, syntactic, morphological and derivational.

Keywords: verbalization of subjectivity, columnist, columnistics, author, text

Гурч Л.А. Вербализация субъективизма в колумнистике Юрия Макарова

Аннотация. Проанализированы вербальные средства выражения субъективизма в колумнистике Юрия Макарова. Рассмотрена субъективность на нескольких уровнях авторского текста: смысловом, лексико-фразеологическом, синтаксическом, морфологическом и словообразовательном.

Ключевые слова: вербализаторы субъективизма, колумнист, колумнистика, автор, текст

SOCIOLOGY

Прасюк О.В.

Переорієнтація виборчого законодавства України на громадянина-виборця

Прасюк Оксана Валентинівна, старший викладач
Національний університет «Острозька академія», м. Острог, Україна

Анотація. У статті розглянуто головні напрямки переорієнтації виборчого законодавства України на виборців, зокрема: оптимізацію виборчої системи, стабілізацію виборчого законодавства, спрощення системи взаємодії виборців з дільничними виборчими комісіями та органами ведення Державного реєстру виборців, вдосконалення законодавчого регулювання ведення передвиборної агітації, гарантування рівного виборчого права для усіх виборців, підвищення політичної культури виборців.

Ключеві слова: вибори, законодавство, виборче право, громадська думка, виборці

Приймаючи рішення голосувати за певного кандидата чи політичну силу чи взагалі проігнорувати вибори, стаючи активним учасником політичного процесу чи дистанціюючись від нього, громадяни реалізують свій статус як єдиного джерела влади, делегуючи її своїм представникам, а їхні голоси на виборах набувають стратегічного значення для політичного життя держави. Тому важливо проаналізувати, під впливом яких умов і факторів визріває, укріплюється і кристалізується електоральний вибір.

Питаннями формування громадської думки під час виборчих кампаній та проблемами електоральної поведінки західні журналісти, політики та представники різних наукових шкіл і напрямків почали цікавитись ще з першої половини минулого століття. Значний внесок в розробку даної проблематики здійснили дослідники громадської думки (Дж. Геллап, У. Ліппман, П. Лазарфельд, Б. Берельсон, Е. Ноель-Нойман, П. Шампань) та електоральної поведінки (П. Данліві, Ф. Конверс, С. Ліпсет, С. Роккан, Х. Хімелвейт, М. Фіоріна). В Україні теоретичне осмислення даних питань здійснюється в руслі електоральної соціології, прикладної політології, політичної психології такими дослідниками, як О.І. Вишняк, О.В. Нельга, В.І. Паніотто, В.А. Полтораки, Л.О. Кочубей, В.Л. Оссовський, В.Й. Варій, В.М. Бебик та інші.

Метою даною публікації є виокремлення напрямків вдосконалення законодавства України задля максимально прозорого та демократичного виборчого процесу, що забезпечить трансформацію електоральних преференцій у парламентські мандати.

Для демократичних країн свобода та вибір (зокрема електоральний вибір) як форма її практичного втілення проголошуються однією з головних цінностей, тому особлива увага приділяється процедурам формування та виявлення електоральних преференцій, вдосконаленню виборчого законодавства. Звичайно, створити абсолютно ідеальні умови для формування електорального вибору на практиці неможливо, адже так чи інакше виборець перебуває під інформаційним пресингом засобів масової інформації, виборчих технологій різних кандидатів і партій та власних ірраціональних мотивів, тому вироблення власного, усвідомленого, виваженого електорального вибору потребує вольових та ментальних зусиль, бажання самого виборця, його відповідального ставлення до майбутнього власної країни та розуміння прямого зв'язку між власним рішенням та його політичними наслідками.

Однак законодавець може передбачити такі рамки і правила виборчого процесу, які максимально сприятимуть його демократизації. Нами виокремлено кілька напрямків такого можливого удосконалення: *оптимізація виборчої системи; стабілізація виборчого законодавства; спрощення системи взаємодії виборців з дільничними виборчими комісіями та органами ведення Державного реєстру виборців; вдосконалення законодавчого регулювання ведення передвиборної агітації; гарантування рівного виборчого права для усіх виборців; підвищення політичної культури виборців.*

Для оптимізації процесу формування і виявлення електоральних преференцій громадян потрібно надати виборчій системі максимальної чіткості та зрозумілості для громадян-виборців, відмовившись від змішаної її форми. Така система дозволяє проходити кандидатам до складу парламенту за різних умов та різної відповідальності перед виборцями, яка, безумовно, більша та прозоріша за умов мажоритарної виборчої системи та існування інституту відкликання депутата. Змішана форма виборчої системи ускладнює для виборців відслідковування діяльності парламентарів, які, обираючись за різними принципами (мажоритарним та пропорційним) і вже під час роботи в парламенті переходячи з фракції у фракцію, роблять законотворчий процес таким, що видається заплутаним і незрозумілим. Виборча система має відповідати структурі вищого законодавчого органу та особливостям політичного процесу в країні. Традиційно змішані виборчі системи функціонують у країнах, де існує двопалатний парламент, відповідно спосіб отримання мандата депутатом впливає на його роботу в парламенті, оскільки палати, як правило, різняться за повноваженнями та завданнями (бікамералізм). В Україні за чинним виборчим законодавством різниця отримання мандата нівелюється, оскільки те, яким чином пройшов депутат до парламенту (за списком політичної партії чи отримавши перемогу в одномандатному виборчому окрузі), не впливає на його подальшу роботу у Верховній Раді України. Саме тому впровадження змішаної системи для України пов'язане із зміною структури парламенту, що потребує змін до Основного Закону.

В даній ситуації цілком логічним є повернення до пропорційної виборчої системи, однак з обов'язковим її вдосконаленням відповідно до вимоги оптимальної репрезентації інтересів різних соціальних груп в укра-

їнському суспільстві, що трансформується. Пропорційна система, за якою парламентські вибори в нашій країні відбувалися двічі, може бути удосконалена в кількох напрямках: введенням більшої кількості округів, запровадження можливості голосуванням впливати на послідовність кандидатур у списку. Введення більшої кількості округів пов'язане із запровадженням регіональних списків (відкритих або закритих) [6, с. 80-81]. Регіональні партійні списки забезпечать зв'язок кандидата не лише з політичною партією (що характерно для нинішнього варіанту української виборчої системи), але й з виборцями конкретного регіону. Для України варіант відкритих списків на сучасному етапі розвитку партійної системи може створити внутрішньопартійну конкуренцію, що негативно вплине на їх політичну ефективність [5]. Запровадження можливості голосуванням впливати на послідовність кандидатур у списку може реалізовуватись через механізми преференцій (можливість голосувати за конкретного кандидата від певної політичної партії), голосування з індивідуальною передачею голосу (ранжування виборцем кандидатів у списку політичної партії) чи панашажу (голосування за кандидатів з різних партійних списків). На наш погляд, такий варіант виборчої системи вимагає високої політичної компетентності насамперед від виборця, а тому за даного рівня розвиненості політичної культури для нашої країни є неприйнятним.

Стабілізація виборчого законодавства є не менш важливою передумовою проведення демократичних виборів, як і різновид виборчої системи, на що вказує Венеціанська комісія – дорадчий орган Ради Європи з конституційного права – в своїх документах. Так, в Кодексі належної практики зазначено, що "основні елементи виборчого закону, зокрема виборчу систему, склад виборчих комісій і визначення меж округів не можна переглядати менше як за рік до проведення виборів..." [2, с. 57]. В українській політичній практиці фактично всі виборчі кампанії в історії незалежної України супроводжувалися значними змінами у виборчому законі, або взагалі прийняттям його нової редакції. При цьому часто такі зміни мають не зумовлений необхідністю трансформації політичної системи об'єктивний характер, а за своєю суттю є елементом політичної інженерії, що застосовується задля реалізації вузьких партійних інтересів.

М.О. Мельник узагальнила правові засоби забезпечення виборчого законодавства від перманентних змін: заборона на перегляд нормативних положень протягом певного часу; запровадження змін до виборчого закону, що вносяться на передодні або під час виборчого процесу, на наступних виборах; внесення змін до виборчого закону в ускладненому порядку; закріплення засад виборчої системи у акті, що має більш високий юридичний рівень ніж звичайний закон, – та виокремила закріплення засад виборчої системи у Конституції України як реальний засіб забезпечення її стабільності [4]. Зрозуміло, що забезпечення стабільності виборчого законодавства повинно носити комплексний характер: від оптимізації виборчої системи в інтересах суспільства до кодифікації виборчого законодавства.

Взаємодія дільничних виборчих комісій та органів ведення Державного реєстру виборців з громадянами повинна бути максимально зрозумілою та зручною. Задля цього потрібно передбачити та законодавчо впровадити елементи співпраці виборців з цими органами з використанням сучасних інформаційних технологій. В той час, в розвинених європейських країнах (наприклад, Німеччині) навіть голосування відбувається з допомогою мережі Інтернет, в Україні звичайне ознайомлення із попереднім списком виборців вимагає особистого візиту виборця до дільничної виборчої комісії, а уточнення правильності внесених до нього відомостей потребує громіздкої бюрократичної процедури (пункти 3-11 статті 40 Закону України "Про вибори народних депутатів України") [7]. При цьому мова йде не тільки про особисті незручності для виборця (аж до неможливості взяти участь в голосуванні), але й широке поле для низки фальсифікацій, уможливлених неточностями чи свідомими спотвореннями списку виборців.

Процес формування електоральних преференцій має комунікативний характер та залежить від низки дискурсивних суспільно-політичних практик, що відбуваються в рамках передвиборної агітації. Незалежно від багатоманіття форм та інформаційних каналів, передвиборна агітація зводиться до інформаційно-психологічного впливу на свідомість (переконавання) та підсвідомість (маніпуляція, навіювання, зараження) виборців. Зрозуміло, що для формування свідомого, вільного вибору громадянам-виборцям необхідні насамперед факти, дані, політичні програми, що піддаються осмисленню та оцінці. Натомість досвід політичної агітації в умовах останніх виборчих кампаній в Україні демонструє переважання політичної реклами, що має яскраво виражений емоційний характер, подекуди відверто пропагуючи зневагу до політичних опонентів та нівелюючи таким чином норми і цінності політичної культури. Альтернативою повинні стати діалогічні форми політичної агітації, наприклад, дебати, круглі столи, публічне обговорення суспільно важливих проблем. Діалог може вестись як між політичними опонентами, так і політичною силою та виборцями. Це сприятиме консолідації суспільства, толерантності, взаємоповазі учасників виборчого процесу. Зрозуміло, що такі форми агітації вимагають від політиків підготовленості, поінформованості, вміння цивілізовано вести діалог в режимі реального часу, що значно складніше, ніж використання традиційних форм політичної реклами, а тому не всі учасники політичних перегонів виявляють бажання йти на діалог із суспільством. Відповідно, вважаємо за необхідне внесення у виборче законодавство норми про обов'язковість участі в діалогічних формах політичної агітації. Найбільш відомою та активно дискутованою такою формою є телевізійні дебати. На думку Т. Мейера, сучасна політична сфера взагалі не орієнтується на ідеологічну боротьбу, а тяжіє насамперед до видовищності, тобто демократія поступово витісняється медіократією, коли саме закони жанру диктують іміджеві вимоги до політиків [9]. Теледебати якнайповніше реалізують цю тенденцію, відповідаючи ознакам та характеристикам такого жанру телевізійної журналістики, як політичне ток-шоу,

метою якого є інформування глядачів шляхом демонстрації діалогічного чи полілогічного мовлення учасників дискусії, а також залучення до обговорення аудиторії, як у телестудії, так і поза нею за допомогою механізму зворотного зв'язку в прямому ефірі [1, с. 337].

Теледебати є своєрідною комунікативною платформою, яку можуть з однаковою ефективністю використати обидва кандидати чи політичні сили. Зважаючи на це, політичні експерти, журналісти, громадські діячі та пересічні громадяни підтримують ідею проведення теледебатів як форми політичної агітації. Під час експертного опитування "Журналістська думка – березень 2004 року", проведеного Фондом "Демократичні ініціативи" провів 10-24 березня 2004 року серед 106 найавторитетніших журналістів України, було виявлено, що більшість опитаних експертів (101) вважали, що обов'язково потрібно проводити теледебати між кандидатами на посаду Президента України, при цьому 5 журналістів не змогло визначити своєї думки, і жоден не висловився проти обов'язкових теледебатів [3]. Для порівняння наводимо дані загальнонаціонального опитування, проведеного Фондом "Демократичні ініціативи" та Центром "Соціс": обов'язкові теледебати підтримує 59% населення опитаних українців (дані загальноукраїнського опитування, проведеного із 1 до 7 березня 2004 року за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками й охоплює всі регіони України. Було опитано 1200 респондентів. Похибка репрезентативності не перевищує 3%) [3].

Виборчим законодавством України усім громадянам гарантоване рівне виборче право. Проте під час виборів до Верховної Ради України, що відбувались в жовтні 2012 року, громадяни України, що голосували на закордонних виборчих дільницях, були позбавлені можливості проголосувати за кандидатів у депутати від одномандатних виборчих округів. На підставі рішення Конституційного Суду від 4 квітня 2012 року виборці голосували лише за списки політичних партій, тоді як за кандидатів по одномандатному округу

такої можливості були позбавлені [8]. На наш погляд, це іманентно суперечить ч. 2 статті 3 Закону України "Про вибори народних депутатів України", в якій чітко зазначено, що "кожний виборець має в одномандатному та загальнодержавному округах по одному голосу" [7]. Таке обмеження прав виборців, що голосували за кордоном, ініціаторами пояснювалось недостатньою інформованістю їх про кандидатів та відсутністю на території одномандатного виборчого округу. Перший аргумент з поширенням новітніх форм комунікацій неактуальний, а другий фактично є встановленням територіально-виборчого цензу, що в умовах загальнонаціональних виборів є неприйнятним з точки зору сучасних міжнародних демократичних стандартів.

На етапі волевиявлення громадяни-виборці потребують знань та навичок, що є основою електоральної поведінки та політичної культури. При цьому глибина цих знань може варіюватись від володіння елементарними правилами поведінки виборця на виборчій дільниці до розуміння суті виборчої системи країни. Незважаючи на видиму простоту процедури голосування, вона вимагає від виборця володіння специфічними навичками, наприклад, заповнення виборчого бюлетеня, спілкування з членами дільничної виборчої комісії тощо. Відповідно, у виборчому законодавстві варто передбачити механізми інформаційно-просвітницької роботи з виборцями, формами якої можуть стати розповсюдження відповідних інформаційних матеріалів (листівок-пам'яток), обладнання інформаційних стендів в приміщеннях виборчих дільниць, оприлюднення в засобах масової інформації інформаційних матеріалів.

Отже, громадяни-виборці є реальними ключовим учасником виборчого процесу лише за умови, коли виборча система максимально відповідає структурованню політичних інтересів у суспільстві, рівню політичної культури як політиків, так і електорату, залишається стабільною, створюють не лише формально-юридичні рамки формування та виявлення електоральної громадської думки, але й загальну сприятливу суспільно-психологічну атмосферу виборчої кампанії.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Гетьманець М.Ф. Сучасний словник літератури і журналістики / М.Ф. Гетьманець, І.Л. Михайлин. – Х. : Прапор, 2009. – 384 с.
Hetmanets M.F. Suchasnyy slovnyk literatury i zhurnalistyky [Modern Dictionary of Literature and Journalism] / M.F. Hetmanets, I.L. Mykhaylyn. – KH. : Prapor, 2009. – 384 s.

2. Європейський демократичний доробок в галузі виборчого права : матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / за ред. Ю. Ключковського. – пер. з англ. – вид. 2-е, випр. і доповн. – К., 2009. – 340 с.
Yevropeys'kyu demokratychnyy dorobok v haluzi vyborchoho prava: materialy Venetsians'koyi Komisiyi, Parlament's'koyi Asambleyi, Komitetu ministriv, Konhresu mistsevykh i rehional'nykh vlad Rady Yevropy [European democratic achievements in the field of suffrage: materials of the Venice Commission, the Parliamentary Assembly, the Committee of Ministers, the Congress of Local and Regional Authorities of Europe] / za red. YU. Klyuchkovs'koho. – per. z anh. – vyd. 2-e, vypr. i dopovn. – K., 2009. – 340 s.

3. Журналістська думка – березень 2004: експертне опитування Фонду «Демократичні ініціативи» / Фонд «Демократичні ініціативи». – Режим доступу: <http://old.dif.org.ua/modules/pages/files/2503042532.zip?sid=iejdrngjglbh62jffnlrcdis81>. – Назва з екрану.
Zhurnalist's'ka dumka – berezen' 2004: ekspertne opytuvannya Fondu «Demokratychni initsiatyvy» [Journalist Opinion - March 2004: Expert Survey by the "Democratic Initiatives" Fund] / Fond «Demokratychni initsiatyvy». – Rezhym dostupu: http://old.dif.org.ua/modules/pages/files/2503042532.zip?sid=iejdrngjglbh62jffnlrcdis81. – Nazva z ekranu.

4. Мельник М.О. Правові засоби стабілізації виборчого законодавства України. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kandidat-yuridichnih-nauk-melnik-ov-pravovi-zasobi-stabilizatsiyi-viborchogo-zakonodavstva-ukrayini>. – Заголовок з екрану.
Mel'nyk M.O. Pravovi zasoby stabilizatsiyi vyborchoho zakonodavstva Ukrayiny [Legal means of stabilizing the electoral legislation of Ukraine]. – Acces mode: http://intkonf.org/kandidat-yuridichnih-nauk-melnik-ov-pravovi-

zasobi-stabilizatsiyi-viborchogo-zakonodavstva-ukrayini. – Zaholovok z ekranu.

5. Мовчан У. Електоральні системи: показники ефективності та варіанти для України : аналітична записка . – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/670/>. – Назва з екрану.

Movchan U. *Elektoral'ni systemy: pokaznyky efektyvnosti ta varianty dlya Ukrainy : analitychna zapyska [Electoral systems: performance and options for Ukraine: Policy Briefing]*. – Acces mode: <http://www.niss.gov.ua/articles/670/>. – Nazva z ekranu.

6. Нельга. О.В. Выборчі закони України у контексті деяких сучасних суспільно-політичних практик // Выборы та демократія. – К., 2006. – № 3 (9). – С.77-82.

Nel'ha. O.V. *Vyborchy zakony Ukrainy u konteksti deyaknykh suchasnykh suspil'no-politychnykh praktyk [Electoral laws of Ukraine in the context of some contemporary social and political practices on elections Ukraine] // Vybory ta demokratiya*. – K., 2006. – № 3 (9). – S.77-82.

7. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI (зі змінами) / Верховна Рада України . – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> – Назва з екрану.

Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 17 lystopada 2011 roku № 4061-VI (zi zminamy) [On the Election of People's Deputies of Ukraine: Law of Ukraine on November 17, 2011 № 4061-VI (as amended)]/ Verkhovna Rada Ukrainy . – Acces mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> – Nazva z ekranu.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини

другої статті 22 Закону України «Про вибори народних депутатів України» стосовно рівномірного віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території столиці України – міста Києва : Рішення від 4 квітня 2012 № v007p710-12 / Конституційний Суд України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-12/paran3#n3>. – Назва з екрану.

Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podannym u spravi za konstytutsiynym podannym 59 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrainy (konstytutsiynosti) polozhen' chastyny druhoyi statti 22 Zakonu Ukrainy «Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy» stosovno rivnomirnoho vidnesennya zakordonykh vyborchykh dil'nyts' do vsikh odnomandatnykh vyborchykh okruhiv, yaki utvoryuyut'sya na terytoriyi stolytsi Ukrainy – mista Kyyeva [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional petition in the constitutional proposal of 59 People's Deputies of Ukraine concerning conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 22 of the Law of Ukraine "On Elections of People's Deputies of Ukraine" to the uniform classification of polling stations in all single-member districts formed in the capital of Ukraine - Kyiv] : Rishennya vid 4 kvitnya 2012 № v007p710-12 / Konstytutsiynyy Sud Ukrainy. – Acces mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-12/paran3#n3>. – Nazva z ekranu.

9. Meyer, Thomas. Mediokratie – Auf dem Weg in eine andere Demokratie? Aus Politik und Zeitgeschichte [Elektronische Ressource] / Thomas Meyer. – Regime des Eingangs: <http://www.bpb.de/files/MIMC25.pdf>. – Header aus dem Bildschirm.

Prasiuk O.V. Reorientation of the electoral legislation of Ukraine for a citizen-voter

Abstract. The article reviews the main lines of the reorientation of the electoral legislation of Ukraine on voters, such as: optimization of the electoral system, stabilization of electoral law, simplify the interaction of voters with polling station commissions and agencies of the State Register of Voters, legal regulation of campaigning, guaranteeing equal suffrage for all voters, raising the political culture of the voters.

Keywords: election law, election law, public opinion, voters

Прасюк О.В. Переориентация избирательного законодательства Украины на гражданина-избирателя

Аннотация. В статье рассмотрены основные направления переориентации избирательного законодательства Украины на избирателей, в частности: оптимизацию избирательной системы, стабилизацию избирательного законодательства; упрощение системы взаимодействия избирателей с участковыми избирательными комиссиями и органами ведения государственного реестра избирателей, совершенствования законодательного регулирования ведения предвыборной агитации, обеспечения равного избирательного права для всех избирателей, повышения политической культуры избирателей.

Ключевые слова: выборы, законодательство, избирательное право, общественное мнение, избиратели

ECONOMICS

Yashcheritsyna N.I.

Local service market as an object of structural changes

*Yashcheritsyna Natalia Ivanivna, Postgraduate student
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Abstract. With the development of society is increasing decentralization of economic management and social development, including regional. One manifestation of this is the change in relations between local authorities and the business units of higher jurisdiction. The priorities in education should be training, retraining and advanced training of workers and specialists.

Keywords: *service market, infrastructure, development, services, education, health care*

Introduction. Ukraine's economy in terms of a radical change in the economic system requires an objective search for new forms of social infrastructure development. Social infrastructure is seen as a cross-sectoral entity that supplies citizens with diverse services, and its development is determined by such objective laws of operation:

- 1) improving the well-being of the population;
- 2) The steady growth of the population's needs for high-quality consumer goods and services;
- 3) integrated development and increase efficiency operation areas.

Development of social infrastructure is closely linked to the solution of social and economic problems: the maximum reduction of time for consumers to receive services; reducing the cost of services; create a free market for services and competition between entities that provide services; optimal proportions between sectors and types of infrastructure. To solve these problems, you must fully justify management decisions regarding the formation of market relations in the sale of services. Infrastructure development should be in accordance with the principles of social justice, that is based on social work. Therefore, the volume of use of the services must be coordinated with financial affordability, practical ability of people to pay for the cost of services, as well as the expected economic development of the regions.

A brief review of publications on the topic. Studies of strengthening the economic security of the state associated with the development of the theoretical foundations of security, outlining the main factors of threats to the analysis of economic security in terms of participation in the processes of global economic integration. Particular attention is focused on the essential characteristics of safety by analyzing the factors of security evaluation criteria of vulnerability of national economies, classifying threats to economic security and mechanisms of their localization. These problems are reflected in the works of Andreychuk, I. Binka, A. Vlasyuk, Varnaliya S., W. Horbulin, M. Yermoshenko, A. Kaczynski, T. Kovalchuk, A. Mokiy, V. Muntiyanyan, G. Taranushenko-Pasternak, A. Sukhorukov, Y. Kharazi-shvili, V. Shlemko and foreign scientists Abalkina, G. Vechkanova, A. Granberg, S. Yechmakova, A. Kolosov, V. Kotylka, A. Kuklin, E. Oleinikova A. Tatarikina, V. Tambovtsev, V. Senchahova, L. Brown, B. Buzan, J. Moule, H. Malhrema, H. Morhzenzana, L. Mere, N. Tsilinski. The writings of K. Wicksell, N. Kondratyev, J. Keynes, Pigou, A.,

R. Robertson, M. Tugan-Baranov-sky, Schumpeter made a significant contribution to the study of cyclical development of market systems. General theoretical principles is the recognition of the endogenous nature of economic cycles that focus on the internal dynamics of the system, which results in post-industrial economies inherent periodic fluctuations with regular patterns. The role of exogenous factors considered minor, despite the fact that they are a source of endogenous processes and can speed up, slow down or even stop the socio-economic development. With the global economic integration of large-scale studies of economic fluctuations, including the crisis of depression and structural changes are based on theories of conflict, disasters, bifurcations, shocks chaos (R. Gilmore, V.-B. Zhang, T. Poston, I. Stewart, A. Sanin).

A significant contribution to the study of economic restructuring made by the representatives of the neoclassical school (A. Cournot, A. Marshall, Pareto, M. Friedman, F.A. Hayek) Keynesian (John Keynes, Leontiev, R. Lucas, Paul Samuelson), institutionalism (Galbraith, Veblen, R. Coase, V. Oyken, Schumpeter, J. Buchanan, D. North).

Problems of structural transformation and growth of the national economy are reflected in the works of S. Varnaliya, A. Halchynskiy, V. Heytsya, B. Danylyshyn, Erokhina S., W. Zaharchenko, I. Kryuchkov, I. Lukinova Mokiy A., A. Filippenko, Fedulova L., A. Chukhno, V. Chystylina and Russian scientists Abalkina, V. Besonov, E.G. Balatskiy, A. Buzgalin, Yegor Gaidar, S. Glazyev, A. Illarionov, A. Krasilnikova, D. Lviv, Vladimir Mau, D.A. Chernikov, G. Yavlinsky, E. Yasin. However considerable scientific interest in structural construction economy does not deny that the concept and program of reforming the economy does not always ensure the preservation and maintenance of the integrity of the socio-economic macro.

The goal. Urgency is the objective of predicting negative outcomes and taking steps to prevent them. Evolution of the theory of economic security is reflected in the following conceptual assumptions: an interpretation in terms of economic security of the national security state, and not as a localized segment of the protection of public interest; separation of security threats to internal and external threats from internal priority; origin non-market economic security, because security threats caused by not only the "abyss of the market", but also subjective and functional challenges due to the shortcomings and imperfections of regulation reform strategy, the spread of corruption, shad-

ow economy; need to determine the limiting values of indicators of safety for the use of effective methods of identifying the critical issues of development and regulation of the reproductive process; display of safety criteria in Economics forecasts and strategy development.

Results and discussion The implementation of economic reforms in Ukraine, they focus on building a socially oriented market economy means increased attention to the service sector; movement control area services at the level of regions; enhance the rights and responsibilities of state and local governments to implement economic and social policies.

World experience shows that deep centralized management of the economy of the region is ineffective. No regional initiatives can not ensure effective development of their economy. With the development of society is increasing decentralization of economic management and social development, including regional. One manifestation of this is the change in relations between local authorities and the business units of higher jurisdiction. This is what illuminates the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine". [1]

Ineffective economic policies, the dominance of the traditional idea of the services sector as a supporting link in the composition of economic systems, a sharp decline in consumer demand and budget funding opportunities in the economic crisis led to a decline in this area. Meanwhile, the modification of the needs of modern developed society and predicting the future impose manufacturing services to the fore.

The experience of countries that have chosen the industrial and service model of economic growth, showed a significant role of services in providing high rates of economic development, which requires a revision of views on its place in the structure of the national and regional economy.

To date, the findings of economists steady increase in service sectors confirmed by the United States, Western Europe and other countries. Yes, the second half of the 90s of XX century share of GDP is created in the service sector in the U.S. has increased from 74% to 81% in Japan, share of services increased similarly from 64% to 71% in the UK - 62% to 80%. Now the U.S. service sector is 75% of all employees, while there are concentrated more than 80% of knowledge workers and 87% higher qualification. [2]

To date demonstrates that the level of service in Ukraine does not meet the current requirements of society. Thus, utilities are constantly behind the needs of the population and are unprofitable. In a difficult situation is medical care of the population and, consequently, reduced life expectancy. Particular attention should also develop education and culture. The level of education in Ukraine is much lower compared to the educational potential of the developed countries; a significant number of institutions of culture and arts in general on the verge of termination of the activity. The development of services is hampered by a narrow domestic market because of a poverty of the majority of the population, a sharp rise in prices for paid services. The situation in the services sector in Ukraine requires more active intervention of the state, regional and local authorities in the regulation of its functioning.

Features of housing and communal services are determined by the specifics of the object that is associated with the overall economic and regional nature of the consumption of its products, and hence - to the peculiarities of funding. In respect of this industry is important to ensure that: provide the full quality of public services; economical use of potable water, electricity and heating, gas, etc.; development of public passenger electric; provision of sanitation and beautification of cities and towns; maintenance and operation of the housing stock; phased transition to bezdotatsiynu the enterprises and institutions for housing and communal services.

By the ways to solve the above problems legitimately include: increased productivity; energy-saving technologies; replacement of fixed assets through targeted funding (loans); increased control over the process water, power consumption through installation of meters (meters); strengthen payment discipline of consumer services; attract investors by offering tax benefits, changes in applicable laws and regulations; creating associations (associations) owners of residential buildings; increase the level of cooperation of stakeholders (public, local authorities, manufacturers and service utilities).

Today in serious condition and is developing the scope of consumer services. The main causes of poor development are: low purchasing power of the population; lack of working capital funds catering to businesses and disadvantage of the existing credit policy that is inefficient and not suited to modern circumstances; lack of appropriate targeted personnel policy. These and many other factors confirm that the service sector needs to improve the system of regional management industry, emergency state aid.

For targeting of consumer services necessary to improve the system of relations between local executive authorities and enterprises of all forms of ownership, creating industrial and commercial organizations or departments to assist in the area of public services methodical, information, material engineering and technical support. To ensure integrated development of service life in the region through the creation of various forms of ownership has become the dominant private sector. For advanced restore basic public services sector organizations need to improve tax policy. In particular, interest rates should be communicated tax base industry organizations, and to the extent that would be stimulated in the first place, the development of material and technical base, the acquisition of new equipment and the introduction of advanced technologies.

Main directions of trade are to promote the establishment of regional structure of trade and catering, retail turnover structure formation, which would ensure maximum approximation of actual consumption to rational norms of non-food goods and physiological norms of food. The effectiveness of these changes, in turn, depends on the reform of ownership of the retail trade and catering.

The development of education and culture is to achieve the performance of the educational level of the population of developed countries, and in the near future - to meet the needs of social economy sectors for skilled workers and specialists in accordance with the structural reorienta-

tion. The priorities in education should be training, re-training and advanced training of workers and specialists.

Changes in the structure and volume of specialist training areas must meet the structural reorientation of the economy and even outperform it. The main sources of funding for education and culture are the state and local budgets. At the same time have created conditions for further involvement in the education and culture of additional private sources of funding. National health care system today is in a complex environment of reform. Branch is characterized by the emergence of the medical services market, structural changes to improve their cost-effectiveness. Key indicators of the health system are: the number of physicians of all specialties; number of nursing staff; number of hospitals; number of hospital beds.

Development of health is inextricably linked to the expansion of scientific research. To do this is to introduce medical technology and equipment to carry them out, the availability of qualified personnel and financial resources.

The health care industry is specific and requires regional and national priorities, as it is directly related to the health and welfare of the population. Achieving a high performance health care while ensuring economic efficiency is only possible with a balanced choice mechanisms of this sector (fiscal and insurance financing, obtaining income from activities carried out in a competitive market of medical services, a flexible system of taxation of drug manufacturing, financial promotion work in health care).

Conclusions. Thus, in the present conditions, macroeconomic structure of the economy and place it in the service sector that can compete in domestic and foreign markets, did not meet the requirements of sustainable development. Controversial path of market transformation, reduction of public funding and weakening social orientation of economic regulation adversely affect the development of services that are integral factors of socio-economic balance in Ukraine at the national and regional levels.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Chukhno A.A. Modernization of economy and economic theory / AA Chukhno // *Economy of Ukraine*. - 2012. - № 10. - P. 24-32
2. Osadchaya I. Postindustrial economy: changing role of the state whether / I. Osadchaya // *MEiMO*. - 2009. - № 5. - S. 38-43.
3. Kindzersky Y. Institutional Aspects of reproduction in the context of structural transformations minutes / cilantro Mr. J. sky // *Save Ica Ukraine*. - 2007. - № 2. - P. 4-12.
4. Hindley B., Smith A. Comparative Advantage and trade in Services // *The World Economy*. - 1984. - December, № 7 (4). - P. 369-389.
5. Moran E. Education in the future seven small tasks. In the book. "Synergetic Paradigm." - M: "Progress-Tradition", 2006. - With. 60.

Ящерицына Н.И. Региональные рынки услуг как объект структурных трансформаций

Аннотация. Развитие инфраструктуры должно осуществляться в соответствии с принципами общественного равенства или с учётом общественного труда. Особого внимания заслуживает также развитие науки и культуры. Что должно обеспечить достижение показателей других стран и в ближайшее время удовлетворять все виды общественных хозяйств.

Ключевые слова: рынок услуг, инфраструктура, услуги, образование, здравоохранение

Лысенко Е.А.

Возможности оптимизации бизнес-процессов на промышленных предприятиях

*Лысенко Елена Анатольевна, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры менеджмента
Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина*

Аннотация. В работе рассмотрена необходимость оптимизации бизнес-процессов на промышленных предприятиях. Обобщена классификация бизнес-процессов на предприятиях машиностроения. Представлена модель сети основных и поддерживающих бизнес-процессов предприятия ПАО «Запорожтрансформатор» с целью их дальнейшей оптимизации.

Ключевые слова: бизнес-процесс, оптимизация, предприятие, классификация, макропроцесс, модель

Введение. Деятельность промышленных предприятий, нацеленная на получение прибыли и высококачественное производство продукции, не может осуществляться изолированными элементами функциональной иерархии, а должна реализовываться совокупностью взаимосвязанных бизнес-процессов, которые необходимо постоянно развивать, изменять и совершенствовать в соответствии с рыночными условиями и потребностями потребителей. Основная цель оптимизации бизнес-процессов заключается в существенном повышении клиентоориентированности и в непрерывном совершенствовании бизнес-процессов предприятия, которое позволит повысить конкурентоспособность и обеспечить экономический рост.

Краткий обзор публикаций по теме. Весомый вклад в исследование проблем процессного управления, анализа и оптимизации бизнес-процессов внесли как зарубежные, так и отечественные ученые: Б. Андерсен, Т. Давенпорт, В. Елиферов, К. Еселинг, Т. Загорная, В. Ефимов, И. Кизиков, С. Ковалев, З. Кучкаров, Х. Нимвеген, В. Репин, И. Ткаченко, В. Тупкало, С. Кук, Дж. Харрингтон, А. Шеер, В. Щелкунов. Вместе с тем, нерешенными остаются проблемы оптимизации бизнес-процессов на промышленных предприятиях и, в частности, на предприятиях машиностроения.

Целью работы является анализ классификации бизнес-процессов на промышленных предприятиях, а также разработка модели сети бизнес-процессов предприятий машиностроения с целью их дальнейшей оптимизации.

Материалы и методы. Для научного исследования были использованы сведения об организации производственной деятельности предприятия ПАО «Запорожтрансформатор» в 2012-2013 гг., которые позволяют с помощью абстрактно-логического и системного подходов выявить текущие проблемы и сформулировать рекомендации относительно дальнейшего развития предприятия в ближайшее время.

Результаты и их обсуждение. Дж. Харрингтон утверждает, что улучшение бизнес-процессов – это системный подход, который позволяет предприятиям оптимизировать свои бизнес-процессы для достижения более эффективных результатов деятельности, т.е. обеспечивает сокращение расходов и цикла бизнес-процесса на 90% при одновременном повышении его качества больше чем на 60% [5, с. 92]. С другой стороны, оптимизация бизнес-процессов является одним из аспектов организационного развития, при котором выявление, анализ и улучшение существующих бизнес-процессов на предприятии должно проис-

ходить в соответствии с поставленными целями и заданиями, таких как увеличение прибыли и производительность, снижение расходов и т.п. [6, с. 75].

Последние исследования в области внедрения процессного подхода к управлению на украинских предприятиях показывают, что чуть больше половины отечественных предприятий моделируют свои бизнес-процессы с целью их оптимизации. Такую ситуацию ученые-экономисты объясняют отсутствием научно обоснованных исследований преимуществ и недостатков оптимизации бизнес-процессов; отказом от оптимизации вследствие формального внедрения процессного управления; непониманием цели оптимизации бизнес-процессов и отсутствием практического опыта ее проведения; сложностью выбора эффективных методов и инструментов совершенствования бизнес-процессов [3, с. 65].

Ученые-экономисты рекомендуют при оптимизации бизнес-процессов учитывать такие принципы как системность, моделирование, иерархия, целенаправленность, эффективность, адаптивность, оптимальное сочетание централизованного и децентрализованного управления, развитие и согласование хозяйственных интересов. При этом оптимизация бизнес-процессов может быть направлена на одноразовое (выход из кризиса, реструктуризация деятельности, повышения эффективности, автоматизация, внедрение международных стандартов ISO) или постоянное (согласование со стратегией, обеспечение непрерывности бизнеса, долгосрочное повышение эффективности) улучшение деятельности всего предприятия, или на улучшение отдельной сферы его управления (производство, НИОКР, финансы/бухгалтерский учет, маркетинг/логистика, управление персоналом, организационное и стратегическое управление) [1, с. 89].

Однако, перед тем, как приступить к оптимизации бизнес-процессов необходимо их проанализировать согласно определенной классификации. Любое достаточно крупное промышленное предприятие старается организовать полностью замкнутое производство, чтобы по минимуму зависеть от поставщиков и экономить на комплектующих. К таким предприятиям относятся и ПАО «Запорожтрансформатор», производственный процесс на котором является вертикально интегрированным и включает все операции по изготовлению узлов трансформаторов и реакторов, а также сборку и испытания готовых изделий. Также предприятие предоставляет полный спектр услуг послепродажного и сервисного обслуживания своей продукции. Таким образом, учитывая специализацию производства на предприятии и обобщая существующие классификационные признаки, для предприятия

ПАО "Запорожтрансформатор" была предложена такая классификация бизнес-процессов относительно:

1) роли бизнес-процесса в деятельности предприятия (в соответствии со стандартом качества ISO 9001:2008) – процессы жизненного цикла продукции (основные и центральные), управленческие (организационные), вспомогательные (дополнительные, периферийные, поддерживающие); первичные, поддерживающие, развивающие; «потребитель-поставщик» (включая внешние и внутренние); проектировочные, инженерные, вспомогательные, управленческие и организационные;

2) организации: стратегические, тактические и оперативные;

3) локализации: локальные, «на стыке», сквозные;

4) функциональности структуры: функциональные и сквозные;

5) зрелости процесса: неполные, исполнительные, управляемые, устоявшиеся, предсказуемые, усовершенствованные;

6) иерархии: макропроцессы, процессы, подпроцессы, ..., операции;

7) степени охвата видов деятельности: первичные (маркетинг рынка, разработка стратегии, организация НИОКР и разработка новой продукции, разработка продукции, производство продукции, организация продажи и поставки продукции, организация послепродажного и сервисного обслуживания) и поддерживающие (управление персоналом, информационными ресурсами, финансовыми и материальными ресурсами, качеством, экологией, безопасностью, внешнеэкономической деятельностью, усовершенствованием и развитием);

8) характера процессов: процессы, связанные с функционированием и процессы, связанные с развитием предприятия;

9) сложности: простые, сложные и очень сложные;

10) значимости: ключевые и второстепенные;

11) гибкости: негибкие, гибкие в долгосрочном периоде, гибкие в краткосрочном периоде;

12) изменчивости: переменные и устоявшиеся;

13) влияния заинтересованных сторон: собственники, потребители, поставщики, работники и общество;

14) степени влияния: нейтральное влияние, низкая степень влияния, высокая степень влияния;

15) стадии жизненного цикла процесса: создаваемые, развивающиеся, устоявшиеся, регрессирующие, уничтоженные.

Среди представленных признаков классификации бизнес-процессов предприятия ПАО "Запорожтрансформатор", есть наиболее актуальные для их выделения и описания на данном предприятии, в частности, по степени значимости, гибкости, изменчивости процессов, по типу заинтересованных сторон и степени их влияния, по отношению к стадии жизненного цикла процесса. Необходимо отметить, что подход к бизнес-процессам требует их рассмотрения как во времени, так и в пространстве. Изучение бизнес-процессов во времени приводит к возникновению концепции жизненного цикла процесса [2, с. 202]. Необходимость исследования бизнес-процессов по этапам жизненного цикла связана, прежде всего, с тем, что под

воздействием внешних и внутренних факторов процесс проходит определенную эволюцию и, в этом случае, оптимизация бизнес-процесса зависит от стадии, на которой он находится:

1. Создание процесса предполагает достижение новых целей или удовлетворение новых потребностей заинтересованных сторон.

2. Развитие процесса, т.е. его положительное качественное превращение.

3. Стабильное функционирование процесса, при условиях если он удовлетворяет потребности своего клиента.

4. Регресс процесса предполагает, что он по любым причинам удовлетворяет потребности клиента в меньшей степени и не может быть изменен.

5. Уничтожение процесса происходит, если прекращает существования целевая группа клиентов или их потребностей, значительно ухудшается процесс или возникает альтернативный, более эффективный или новый процесс.

Таким образом, полную модель бизнес-процессов необходимо описывать с учетом:

1) внутренних бизнес-процессов, организованных в виде иерархии от единичных операций до макропроцессов. Рассматривать сеть бизнес-процессов в соответствии с конкретной целью необходимо только по отношению к процессам, принадлежащим одному иерархическому уровню, иначе можно включить в рассмотрение повторно одни и те же бизнес-процессы. Для таких бизнес-процессов основными типами связей являются горизонтальные и вертикальные: горизонтальные связи выражают последовательность процессов, когда выходы одного бизнес-процесса являются входами другого; вертикальные связи отображают иерархическую структуру организации и определяют отношения бизнес-процесса как "части-целое";

2) внешних бизнес-процессов, включающих владельца бизнес-процесса; используемые ресурсы; изготовленную продукцию; подразделение; заинтересованные стороны бизнес-процесса; стратегические цели предприятия. Для таких бизнес-процессов характерны такие виды связей: владелец бизнес-процесса определяет его ход, распределяет ресурсы и осуществляет контроль; ресурсы используются в ходе осуществления бизнес-процесса; продукция производится в результате реализации всей сети бизнес-процессов или ее отдельных этапов; подразделением выступает отдел или участок, где осуществляется бизнес-процесс или его часть; заинтересованные стороны определяют требования к качеству бизнес-процессу и его выходу; стратегические цели предприятия определяют требования к параметрам бизнес-процессу. Кроме этого, необходимо учесть опосредствованное влияние на модель бизнес-процессов элементов внешнего окружения предприятия.

Учитывая предложенную классификацию бизнес-процессов на промышленных предприятиях, на предприятии ПАО "Запорожтрансформатор" была выделена и описана сеть бизнес-процессов. При создании модели сети бизнес-процессов выделены десять макропроцессов со следующим их разделением на бизнес-процессы (рис. 1):

- 1) исследование рынка и потребителей, включающий бизнес-процессы: проведение SWOT -анализа, создание базы данных клиентов, проведения сегментного анализа, участие в выставках и конференциях;
- 2) разработка продукции, включающая бизнес-процессы: разработка концепции и планов выпуска новой продукции, НДДКР, которые включают разработку, создание и оценку опытных образцов, усовершенствование существующих продуктов, подготовка к производству или внедрению;
- 3) организация продажи, включающая бизнес-процессы: организация продажи и поставка продукции;
- 4) производство, включающее бизнес-процессы: производство масляных силовых трансформаторов общего назначения, трансформаторов специального назначения, электрических шунтирующих реакторов, управляемых шунтирующих реакторов и другие виды производства;
- 5) оплата и послепродажное обслуживание, вклю-

- чающее бизнес-процессы: оплата продукции, послепродажное и сервисное обслуживание;
- 6) управление персоналом, включающее бизнес-процессы: расчет заработной платы, разработка мотивационной системы оплаты, создание и управление человеческими ресурсами и развитие и подготовка работников;
- 7) управление информационными ресурсами, включающее бизнес-процессы: сопровождение и обновление программного обеспечения и автоматизацию;
- 8) управление финансовыми и материальными ресурсами, включающее бизнес-процессы: бюджетирование, планирование производства, инвестиций, внешнеэкономической деятельности, логистика, другие виды планирования;
- 9) управление экономической безопасностью;
- 10) управление экологией, включающее бизнес-процессы: разработка стратегии охраны окружающей среды и обеспечение соответствия норм.

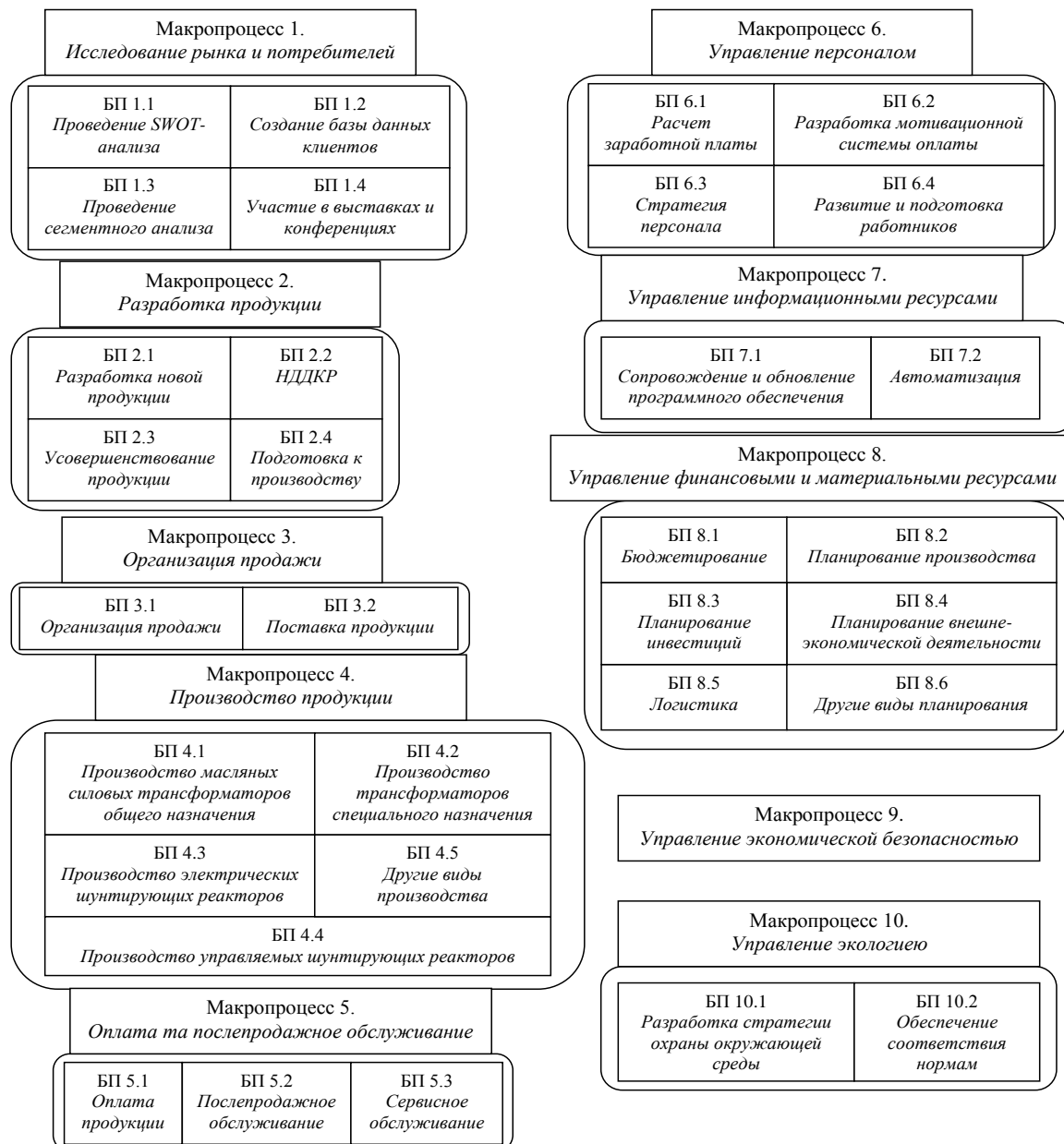

Рис. 1. Модель основных и поддерживающих бизнес-процессов предприятия ПАТ "Запорожтрансформатор"

Разработанная модель бизнес-процессов небольшая (32 бизнес-процесса нижнего уровня) двухуровневая сеть, основанная на сквозных процессах (пять макро-процессов сети и 10 бизнес-процессов – сквозные). Если рассматривать построенную сеть бизнес-процессов относительно стадии жизненного цикла, то в данный момент она находится на стадии стабильно функционирования с переходом к регрессирующей стадии. Сеть преимущественно ориентирована на внутреннего клиента, поскольку шесть из десяти макропроцессов являются внутренними.

В представленной, таким образом, сети макропроцессов можно выделить ключевые бизнес-процессы для управления всей сетью бизнес-процессов, что, в свою очередь, позволит провести их оптимизацию с максимальным эффектом и минимальными расходами. Исходя из структуры построенной модели ключевые процессы сети можно выделить по таким критериям: вклад в достижение стратегических целей предприятия, проблемность, расходы, гибкость и клиент процесса. На сегодняшний стратегическими целями предприятия ПАО "Запорожтрансформатор" являются: увеличение части продажи трансформаторного оборудования на рынках дальнего зарубежья; внедрение мероприятий по сокращению цикла производства трансформаторов и реакторов; усовершенствование и внедрение новых технологий изготовле-

ния трансформаторного оборудования, модернизация и внедрение новых конструкций реакторов и систем управления; развитие инвестиционной программы, внедрения нового оборудования и сохранение кадрового потенциала производства, управления потерями рабочего времени, оптимизация процессов управления производством [4].

Путем декомпозиции целей и требований в результате складывается система целей сети бизнес-процессов на всех уровнях и выявляются несоответствия в определении целей бизнес-процессов. На основе полученных результатов можно спроектировать усовершенствованную сеть бизнес-процессов путем выявления необходимых изменений отдельных бизнес-процессов и согласования их в рамках сети.

Выводы. Таким образом, в процессе оптимизации бизнес-процессов промышленного предприятия необходимо учитывать специфику его производства, организацию и стратегические цели предприятия. Существующие классификации бизнес-процессов не может полностью описать все процессы предприятия и служат только основой для выделения, описания и построения модели сети бизнес-процессов на конкретном предприятии. Определение ключевых бизнес-процессов и их анализ позволит предприятию провести их оптимизацию с наибольшим эффектом.

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Загорна Т.О., Коломицева А.О. Формування бізнес-моделі підприємства. – Донецьк: СПД Купріянов, 2010. – 403 с.
Zagorna T.O., Kolomitseva A.O. Formuvannya biznes-modeli pidpriemstva [Formation of a business model of the enterprise]. – Donetsk: SPD Kupriyanov, 2010. – 403 s.
2. Загорная Т.О., Ивлева М.Ю. Использование системного подхода в управлении развитием организации // Соціально-економічні проблеми розвитку країн з транзитивною економікою. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2007. – №8. – С. 100-102.
Zagornaya T.O., Ivleva M.Yu. Ispolzovanie sistemnogo podhoda v upravlenii razvitiem organizatsii // Sotsialno-ekonomichni problemi rozvitku krayin z tranzitivnoyu ekonomikoyu [Use of system method in management of organization development]. – Harkiv: Vid. HNEU, 2007. – №8. – S. 100-102.
3. Корзаченко О.В. Оптимізація бізнес-процесів українських підприємств: проблеми та перспективи // Науковий вісник Херсонського державного університету, 2013. – Вип. 3. – С. 64-69.
Korzachenko O.V. Optimizatsiya biznes-protsesiv ukrayinskih pidpriemstv: problemi ta perspektivi [Optimization of business

- processes of the Ukrainian enterprises: problems and prospects] // Naukoviy visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu, 2013. – Vip. 3. – S. 64-69.*
4. Отчетность [Электронный ресурс] // Официальный сайт предприятия ПАТ «Запорожтрансформатор». – Режим доступа : сайт http://www.ztr.com.ua/ru/financial_statements.
Harrington Dzh., Esseling K.C., Nimvegen H.V. Optimizatsiya biznes-protsesov. Dokumentirovaniye, analiz, upravlenie, optimizatsiya [Optimization of business processes. Documenting, analysis, management, optimization.]. – SPb. : «Azбука», 2002. – 336 s.
5. Харрингтон Дж., Эсселинг К.С., Нимвеген Х.В. Оптимизация бизнес-процессов. Документирование, анализ, управление, оптимизация. – СПб. : «Азбука», 2002. – 336 с.
6. Cook S. Process improvement: a handbook for managers. – Aldershot, Hampshire, England; Brookfield, Vt., USA: Gower, 1996. – 162 p.
Cook S. Process improvement: a handbook for managers. – Aldershot, Hampshire, England; Brookfield, Vt., USA: Gower, 1996. – 162 p.

Lysenko Ye.A. Possibilities of optimization of business processes at the industrial enterprises

Abstract. In this paper, a need of optimization of business processes at the industrial enterprises is considered. The classification of business processes at the mechanical engineering enterprises is generalized. The model of a network of the main and supporting business processes of the enterprise Public Joint-stock Company "Zaporozhtransformator" for their further optimization purposes is presented.

Keywords: business process, optimization, enterprise, classification, macroprocess, model

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu